

Мирна времена: приповетке, 1935.

Садржај

Црно маче

Литија

Даћа

Ах, Матилда!

Светац који не помаже

Мистерије

Rosa, rosae

Страх

Демон

Пророштво

Нечиста кућа

Други тенор

Дубок је корен

Новац душогубац

Мали брат

221. 163. 41-

32

254 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 254

МИЛЕТА ЈАКШИЋ

МИРНА ВРЕМЕНА

886-32

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА
КОЛО XXXVIII, БРОЈ 254

МИЛЕТА ЈАКШИЋ

МИРНА ВРЕМЕНА

ПРИПОВЕТКЕ

19713

БЕОГРАД
1935

ЦРНО МАЧЕ

У мом крају нема планина обраслих хладовитим шумама, ни питомих брежуљака где роди винова лоза; нема зелених пропланака, одакле се пружа изглед на далеке равни засејане селима, па величанствену реку, што лагано тече међу оброњеним обалама, зараслим ниском шумом врбова шибарја, са дремљивом тишином, коју понекад прекидају гласови дивљих патака или вивак трома лета својим болесним криком — свега тога нема код нас; бескрајна, монотона, без вода, без брега и долина, плодна до душе, простире се велика равница, докле ти поглед допире. Путујући по њој, душу ти обузме туга, клонеш, губиш наду да ћеш икад стићи онамо, куд си наумио. Лети, чим сунце мало одскочи, у даљини затрепери ваздух, таласа се као чаробно море, у ком се огледа обрнута слика звоника из најближег села и кудраво дрвеће; каткад се овде-онде изненада подигне високи, сиви ступ праха, што га са друмова и путева исуче немирни ветар лутајући по широким пољима; а после, када и то ишчезне, пред тобом опет стоји равница, тужна, далека, празна као вечност.

Кад се после дуга пута по омари и жези приближиш каквом селу, изненадиће те велики воћњаци, густе као шума каква, и у том хладу има нешто и винове лозе — то су наши виногради. Лоза ту слабо прти, али зато расту ораси велики као кубета каквих циновских византијских цркава; високи, вите јабланови као шиљасте торњеви готских катедра, а затим крушка, трешња, вишња, бресква. Пријатно је заћи у хлад тога дрвећа кад

прижеже летње сунце, или потражити склониште од непогоде и мрачне ноћи, кад у селу немаш знања а не да ти се да стигнеш онамо, куд си наумио.

Путујући пре неколико година зашао сам у такву шуму. Било је у половини августа, вече се приближило, али запара беше ужасна. Нисам се смео одважити на даљи пут. Торба ме је жуљила, ноге гореле и отештале а груди ми притискивала омара и жеђ. Поред тога беше у изгледу бура; сунце је зашло за црн облак, расипљући дубоке млазове црвених зракова, исток беше као пепелом замазан а муње просијаваху једна за другом. Хвалио сам случај, што сам амо стигао, јер сам поуздано знао да ћу наићи на каквог старца поред колибе покривене спареном кудељом, или на гомилу деце што леже крај ватре и певају тако јако, као да би да изазову ехо, који је равница прогутала. Беше време кад се чувају виногради. Стигавши у ово зелено пристаниште, успорио сам кораке, скинуо шешир, али сам залуд тражио свежине, јер и ту беше запара. Пролазио сам уском стазом, крај које је ижђикала кудеља и гушила ме својим љутим, тешким мирисом. У ваздуху замириса дим запаљеног сухог, лозиног лишћа. Тик испред мене прну препелица летећи ниско и звиждећи оштрим крилима.

Улазећи дубље у честац, уједанпут се нађох на малој чистини и недалеко од мене указа се ова слика: Покрај пута буктала је ватра а на њој праскала суха винова лоза; према ватри седео је некакав старац и ватру подстицао, а даље од њега лежала у брљи мршава свиња везана узицом за колац пободен у земљу. Предњу страну старчеву осветљаваху црвени, узнемирени пламенови; он трепташе тако, да нисам могао разабрати какав је. Приближујући му се, под ногама ми зашуста суво виново лишће. Псето једно, налик на ласицу, зарежа, лану пакосно, промукло, затим се загрину и закашља тресући њушком. Старац подиже главу, на-

же се напред и тако скупи лице, као да хтеде лицем а не очима да прозре сутон.

— Добар вече, стари!

Он не отпоздрави, него ме унезверено погледа мутним очима.

— Куда, ако Бог да?

— Путujem, па сам, ето, залутао овамо, а ноћ ме ухватила...

— Из далека идеш?

— Не баш... могу л' преноћити код тебе?

Старац уједанпут спусти очи, погледа ме са стране, намршти се и заврте главом.

— Код мене?... Ваљда видиш... и показа руком на колибу, налик на псећи кућерак, у којој би се ипак, за невољу, двоје могло сложити.

Мени се по свему чинило, да је старац неповерљив, мрзовоља, да нерадо прима госте, али не имадох куда, јер се приближавала непогода.

— Тешко да неће бити олује.

Старац се узнемири.

— Шта-а-а? отеже он и упре поглед у непровидну даљину. — Аја, неће бити олује...

— Али сева, рекох му, да га уверим.

Он не одговори ништа, само ме измери од главе до пете.

— 'Ајд, остани... ал' чекај! велиш сева? рече он живо и забринуто, па се поче освртати. — Мишо! Записка он уједанпут промуклим, танким гласом, каквом се нисам надао од њега.

На крову од колибе нешто шушну а за тим ситно замијука маче. Погледах онамо, куда је нетремице гледао старац, и видех где с крова силази као утвара, мала, црна сенка, како пажљиво гази по сухом лишћу, како застаде на ивици стрехе, па онда скочи доле и у одмереном каскању дође до старца, мичући крајичком дугачког усправљеног репића. После стаде, пажљиво се загледа у лице старчево, крупне, жуте очи севнуше му према ватри,

па онда поче отворати своја црвена уста са белим, оштрим зубићима.

— А куд се ти скиташ? А? Где си био лоло, а? Оставио си деду самог? А, хоћеш хуљо црна, да ти деда да мало сирца, а?

Маче пође к њему, стаде опет па записка отегнуто, жалостиво.

— Хоћеш! О, о!

Старац узе торбу, напиша у њој сир и пружи мачету једну малу грудвицу. Маче се тихо приближи, пажљиво омириса сир, мрдајући њушчицом, затим га опрезно узе па га поче гристи и жвакати мрморећи и, као, претећи.

С напрегнутом пажњом, с љубављу и насладом посматраше старац маче како једе, а кад ово поједе, поче му опет говорити и тепати:

— Но, је л' добро? а? ти би, обешечае, још? Ал' ти не дам, ниси се владао добро... скиташ се...

Маче га опет пажљиво гледаше облизујући се својим оштрим, црвеним језичићем, затим, наједанпут, замаха репом, поче громко прести, притрча старцу и поче му се чешати о колена...

— Кајеш се... неваљалче... кајеш се, лоло... говораше старац као у заносу промењеним гласом, у ком беше усхићење помешано са сузама. Он га нежно узе у наручја, притисну га под браду пуштајући неке животињске гласове налик на медвеђе мумлање, стаде га љубити, миловати по кичми а размажено маче увијало се, трло главу о његову браду, завлачило му се под пазухо.

— Лепо маче, рекох, да га одобровољим.

Старац ме изненађено погледа, као да се тргао из заноса и намршти се.

— Лепо маче — понових ја — да га не уречем!

— Паметно маче — поправи ме он ударајући гласом на реч „паметно“ па ме мрко погледа.

Он га престаде миловати, дохвати неколико сувих гранчица, изломи их и баци на ватру. Миша се наједанпут смири, смота се у клупче, леже на

старчево крило, зажмури и поче прести спокојно и равномерно.

— А откуд теби, деда, то маче?

— Откуда? рече он расејано и поче слуктити.

Из даљине се зачу дубок звук као од најдебље жице на контрабасу, а мало затим зашуста лишће на врховима високог јаблана па се опет смири. Ватра се зачас пови на страну, али одмах поче и даље мирно да гори.

— Грми! рече старац, крстећи се.

— Биће олује, приметим и погледам нехотице на колибу.

— Биће... одговори он озбиљно, тури Мишу у рукав од капута и устане.

— Куда ћеш?

— Идем да видим облаке.

Старчева се фигура изгуби међу стаблима од дрвећа. Завирим у колибу. Она беше врло бедна, али у оном случају без сумње боља него ма каква палата. Под беше застрвен сламом. У једном куту беше гомила лука. На полици жижак и крчаг с водом, испод полице висила је о дрвеном чавлу кесица са семеном од краставаца. Ваздух је у колиби мирисао на труле диње. Узмем своју торбу, унесем је у колибу и обесим о клин. Али кад се маших крчага, да се напијем воде, зарежа на мене из сламе псето налик на ласицу, издиже главу и погледа ме својим пакосним очима, затим јамачно, познавши госта, ућута и само надимаше бокове.

Напољу се разви шум и пролог песме, коју је ветар удешавао. С интересовањем сам гледао почетак буре, која је овде морала бити врло шумна. Између шума и првих слабих јаука ветра зачух из даљине некакав неразговетан узвик, чије је консонанте ветар надзвиздао и разнео. Мало потраја и клицање се опет понови. Мене обузе слутња и неспокојство.

Погледах на врата, која беху врло трошна и

изиђох напоље. Старац се враћао од некуд. Лице му беше равнодушно.

— Шта, хоће ли бити што? запитих га.

— Биће олује, али не одмах, рече он, и седе на своје место, извади испод кожуха фрулу, принесе је устима, али је опет остави.

Ветар је за тренутак престао и наста потпуна тишина. Из даљине се зачу опет узвик, али сад сасвим јасно, разговетно чух како један мушки глас викаше! „рчак“! а затим више дечјих гласова „рча-а-а-ак“!

Погледам зачуђено у старца, али он сагао главу и поцрвенио. Вика се често понављала. Старац на један мах тресну фрулом о земљу, подиже главу; очи му испале, на ћелавој глави набрекоше му жиле, затим разјапи своја скоро безуба уста, па се грозно продера:

— Да вас ђаво носи-и-и!

Његов промукли но силни глас одјекну а као ехо његов захори се грохот и пакосни смех деце.

— Кога то зову? запитих радознало.

— Ех, кога!... Мене! Бог нек им зато плати! рече он уморним гласом и спусти руке у крило тако немоћно, као да је оним ускликом исцрпео све своје старачке силе. Он тужно махну главом и саже је.

Старац није лично на пакосног рчка, али у овом тренутку учини ми се заиста као мокар рчак, ког су мало пре водом истерали из јазбине.

— Тако су ме прозвали, рече он немоћно, с резигнацијом. Људи су, али немају душе... Но, нек иду с богом! Он нек им зато плати!

Његове ситне помућене очи као да су тражиле нешто по земљи; ватра, која се гасила, осветљавала му је половину ћелаве главе, жватао је својим безубим устима, кости на лицу мицале се испод бледе увеле коже. Скупљао је своје ситно тело, као да га јежа хвата.

Опет се покренуше врхови јабланова. Погледах горе. У том тренутку муња тако севну, да осветли

целу шуму, стабла од дрвећа могла се разазнати чак до краја, где почињаху опет бескрајне пољане. Одмах затим пуче гром и одјекну хорећи се час громкије час слабије, протегнуто, док се не заврши дубоким звуком, који ми промили кроз цело тело.

— Ево је! рече старац, као да се тргао из дубоких мисли — улази у колибу! Припали жижак, па затвори врата.

Уђем у колибу и запалим жижак. Жута светлост обасја обронуле зидове од набоја превијајући се тамо-амо. Затворио сам врата, запео узицу за клин од довратка, па сам ишчекивао шта ће да буде. Напољу тужно зајаука ветар. Око колибе поче шумити и кршити се; ветар је од времена на време налетао тако силно, као да ће однети колибу.

Старац се задржавао напољу око колибе, тражећи нешто.

— Деде, улази брже!

Нико се не одазва.

Погледам кроз рупу кроз коју беше провучена узица: ватру разметаше ветар на све стране и прве крупне кишне капљице почеше прштати по растрвљеном ватришту. Али старца не беше онде. Куд се део? Хтедох отворити врата да га вичем, али се побојаш да се жижак не угаси, а жигица нисам имао.

— Моје маче! зачух иза колибе загушљив глас старчев.

Ја почех слуктити.

— Моје маче! зајаука он тужно.

— Та мани врагу маче! дрекнух, што сам игда могао. „Изгубило му се маче — важна ствар!“ помислим у себи и почнем се љутити. Ветар задрма силно трошна врата, ја их отворим, помисливши да је старац. Уши ми заглухну јака грмљавина помешана са фијукањем грања; старац изненада искрсну пред вратима са уплахиреним лицем, и као ван себе баци ми пред ноге дороц, па га у тренутку несташе. Затворим брзо врата, да их ветар не однесе

— жижак се срећом није угасио. Над колибом јаукао јаблан болно и отегнуто. Но то све изгледаше, као да је предигра, после које ће тек доћи прави хаос. Из даљине је трештало, као да силна кола јуре. „То је лед! Али где је старац?“

Од њега нисам чуо више гласа. Једанпут ми се учини, да се из даљине оте крик: „Мишо!“ али се и то изгуби у хуци ове бурне ноћи.

При једном особито сиљном треску грома, извуче се из сламе псето, приближи се вратима, седе на стражње ноге, диже главу у вис и тако тужно поче урликати, да ме свега језа прође.

— Пс, пс! куцу! почех га утишавати, али неутошно псето, растужено што му госе нема, не хтеде обрнути главе на мене.

Проклињао сам и час кад сам наишао на ову неприлику. Мртав уморан, не могах ока склопити. Сваког часа могао сам очекивати да ветар разнесе колибу. Прође читав сахат. Псето ми се поверљиво приближи. Узех га у крило, помиловах га, а оно ме тужно гледаше својим помућеним жалосним очима, затим зарони главу под моју руку и ућута. Кад сам га после пустио, стаде оно пред мене, загледа се, као да ме хтеде питати: „где ми је госа?“ а затим прође по колиби њушкајући, па опет оде на врата и стаде да лаје.

Напољу је непрестано беснела бура. Ветар се умерио, лед, који је с почетка падао, престао је, али се зато спусти бурна киша. У један мах духну ветар, врата се отворише с треском, свеж и миришљав ветар јурну у колибу и угаси жижак. У колиби се склопи мрак. Кад сам затварао врата, севнула је муња тако јако, да сам могао распознати гране од дрвећа. У даљини међу стаблима, видео сам у том тренутку старца, где је пружио напред обе руке у највећем бегу, остатак седе косе на потиљку кидао му ветар, а он се спотицао и падао преко пањева и чокоћа. Та тренутна слика остала ми у памети, и испуни ме неугодним чувством.

Али, шта сам знао да радим? Сати пролажаху, а старца нема да дође. Прућим се на сламу и склопим уморне очи. Ветар престаде заједно са кишом и наста обична тишина. Кроз отворена врата струјала је свежина. Над колибом је тихо шуштао јаблан и кишне капљице падаху са оближњег дрвећа и са стрехе од старчеве колибе. Псето је лежало поред мене и од времена на време подрхтавало. Задремах. Ноћашњи догађаји почеше се бркати по глави и напоследку заспах као заклан.

Кад сам се пробудио, освануо је свеж, сунчан дан. Поред мене је лежао старац, будан. Он ме погледа црвеним, запаљеним очима. Умотан у дороц дрхтао је, као да га је грозница тресла.

— Јеси л' нашао маче? било ми је прво питање.

Он махну главом да није и јекну. На лицу му се изразише све муке, што их је препатио. На ногама му не беше опанака, изгубио их, а саме ноге му бежу израђене; на лицу му беше неколико греботина, хаљине мокре и каоне.

Ја га нисам умео тешити. Узео сам торбу с клина и пошао на пут.

— Збогом, стари, и хвала на ноћишту.

Старац застења и диже се да ме испрати.

— Наћи ћеш ти друго маче, рекох му при разстанку.

Он махну руком, окрете се на страну и тако остаде.

Јутро беше свеже и светло. Ја пођох просеком. Са свију страна одисало је растворено биље. Кишне капљице блистале се према руменим зрацима јутарњег сунца што је провиривало кроз умивено лишће густога ораха. Негде је весело звиждао кос. Кад сам изишао на крај винограда, осврнуо сам се. Старац је још онако стајао мислећи о свом губитку, и на овом веселом, јарком дану, када се с дрвећа разлегала птичја песма, само ми он изгледаше несрећан и страшно усамљен....

ЛИТИЈА

„Дажд дожд земљи жаждушчеј, Спасе!“

Лагано пољем, креће се поворка. Напред, двоје и двоје, држећи се за руке, иду деца: мушкарци и девојчице у свечаном руху, — дуг низ као шарена покретљива леа цвећа. Из густе прашине коју дижу њихови ситни кораци, кораци овчјега стада, сева на сунцу, као пламен у диму, позлата на крсту и рипидама и јарко црвена два барјака. Ти су барјаци, крст и рипиде сасвим напред и предводе овај побожни поход у поља. У средини је велика литија са шест копаља; она се лагано диже и спушта на слабом ветру. Затим, под небом свештеник у белој одежди, па онда појци и људи, средовечни и стари људи голих белих глава, у које немилице удара пламено духовско сунце.

„Дажд дожд земљи жаждушчеј, Спасе!“

Од времена на време чује се тај припев оданде из појачког кора, глас пун побожне молбе и преданости вољи божјој.

Петар, најстарији појац са отвореном великом књигом у рукама, с наочарима на носу, запурена, ознојена лица, уздигнуте главе, уз грчевито дрхтање вилица, извија што може боље, труди се да да снаге свом старачком гласу, који се губи у пољани. Глас му је овде слаб, изгледа као да самог себе слуша из велике даљине, и оно што он пева чини се као кукаван, жалостан вапај на који се и не осврће оно високо, безоблачно небо.

„Придите, человекји, восплачем Богу... Прости, человекјољупче, наша прегрјешенија“...

О, сав народ осећа да због људских безакоња не пушта Бог кишу ево већ седам недеља.

Суша. Трава на лединама жута, жито мало, ретко. Бунари без воде. Два три дана за време ове суше појављивали се по рубовима неба облаци, бели, јалови, исисани силном жегом. И никад кише.

И данас стоји тамо на западу један сјајан облачак, који је провирио иза хоризонта, али се не миче, застао је, запео, као да га неко вуче натраг, доле. Сви су упрли погледе у њега позивајући га да дође, да ороси поља, али се види да не може да се макне оданде и да неће, не може доћи.

„Дажд дожд земљи жаждушчеј, Спасе!“

Литија се враћа натраг, окићена венчићима зеленога жита. Венчићи на крсту, на рипидама, на барјацима, али жалосни мршави венчићи као да су оплетени од зелених конаца.

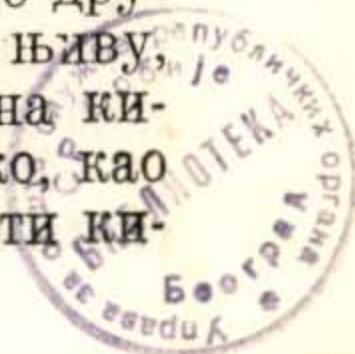
У селу дочекују литију људи, метанишу пред њом и посипају је житом замахујући рукама као кад се сеје.

Три пута опход око цркве и литија је свршена...

Кад је стари појац Петар дошао из цркве кући, он осети силан умор. Лице му гори, очи као да су му пуне сунчаног пламена; у ногама трепери му, болно трепери од хода. Малаксао је.

Али, осим свега, бруји му у глави, зуји у ушима припев, који је данас небројено пута отпојао: „Дажд дожд земљи жаждушчеј, Спасе!“ Па и онда када је мало одахнуо, па после ручка легао под крушку у врх баште, њему непрестано пева у мозгу исти припев.

И дремајући, припев га тај у мислима одведе опет с литијом у поља. Али она сада не иде оним путем, којим је ишла, него другим. Ударила је другом страном, упутила се правцем на његову њиву, његову малу, сироту њиву, која је тако жедна кише и росе. И он поје из свег гласа тако високо, као никад дотле. Поје он и моли се Спасу да пусти ки-

шу на земљу... на његову њиву, па онда и на сву земљу.

Него, њива је његова некако далеко, даље него што је у ствари. Она је код једног бунара, чак под некаквим непознатим селом. Он је једва дошао донде и осећа добро да се никако неће моћи вратити натраг.

И доиста, када се литија кренула с његове њиве и пошла натраг у село, он пође за њом, али поклекну од умора и оста сам, у пустом пољу.

Нигде никог. Литија се не види више, само по облаку од прашине који се жути у даљини, види се да је далеко одмакла.

Петар се осврће. Његова њива гледа у њега, жалостиво ћути, болна преболна од велике сухоте и жеге. Он би јој помогао, али не може. Осећа и сам грдну жеђ.

Пође на бунар, да се напије воде. И кад се приближи бунару, види једну стару жену где седи на валову, сухом, испуцаном од сунца.

Жена та била је стара, ружна, суха као костур. Петар никад није видео тако страшне, мршаве бабе.

Она седи на валову и гледа својим мутним, угашеним очима преда се. На њој су дроњци од сиве паучине, виде јој се голе, мршаве ноге и руке, кост и кожа, ружна, жута, рапава кожа и као обрасла маховином што се види по стаблима маторог дрвећа. Она нема ни једнога зуба, шиљаста брада додирује јој врх кукастог носа, образи јој упали, општре вилице као да ће да јој пробију кожу на образима, а на глави коса седа, напашена. Од ње заудара стара прашина, зној и плесан.

Петар, мучен самртном жеђу, нема времена да што запита бабу, већ ухватио за шибу и брзо спушта ведро у бунар, мучи се да га загњури у воду, која је отишла некуд далеко, увукла се у земљу.

Баба гледа у њега, пакосно се смеши и маше главом.

Петар извадио ведро из бунара, али у њему ни капи воде.

— Шта је ово? рече старац и престрављено погледа у непознату жену. Али она не одговори ништа, само се злобно смеши.

— А где је вода? пита Петар, а ноге му клечају од страха.

Баба показа прстом на своје увеле груди.

— Не знам шта хоћеш да кажеш, — вели јој он забринут.

Баба се опет куцну прстом у груди.

— Јеси ли нема? Говори! Ко си? пита је Петар љутито.

Тада се зачу њен слаби глас као шуштање ветра у сухом шевару.

— Ја сам Суша, рече она... ја сам попила воду из тога бунара, из свију бунара, колико их год има на земљи. Ја сам попила воду из облака, те су остали празни и суви, као празна бурад. Ја сам посркала росу, да не пада на ова поља, ја сам испила реке, језера, јендеке, баре и локвице, да не може живети ни човек, ни риба, ни жаба; исисала сам влагу из блата, да ни ластва не може гнездо своје саградити. Ја сисам сокове из биља, ја убијам људе и стоку глађу и жеђу.

Петар се најежи.

— Зашто? пита он.

— Због људских греха.

Старац се замисли.

— Шта сам ја скривио Богу? рече жалостиво.

И стаде тражити по памети и сећати се својих безакоња. Али оно, чега се он сећао, чинило му се да су мали греси, или бар тако велики нису, да је Бог због њих морао послати Сушу.

Он се сети да је давно некад, као младић, послужујући уз црквењака, у цркви, крадом узимао из цркве старе одежде и од њихове шарене материје правио лепе прснике. Сећа се да је са неког старог црквеног барјака скинуо сребрну кићанку

и окитио њоме своју тамбуру; сети се како је узимао уље из кандила што је горело пред Мајком Божјом, па измирну, и за крајцару продавао болесницима ради њихова исцељења. Давао је опет тако за новце врпчице, кучине из ужета од звона за некакве враџбине, уписивао кредом имена болесника у звона на торњу и т. д. Али он махну у мислима руком на те ситнице и поче тражити какве крупније грехе и када се сети неких замашнијих безаконја, рече у себи: Добро, људи греше, — али шта су крива дечица наша, шта је крива стока наша, шта су криве рибе и птице божје?

Суша је чула његове мисли.

— Ако нису деца крива, рече она, — ако није стока крива, ако нису рибе ни птице криве, ако ни си крив ти — крив је други а са другима крив си ти и деца и стока и рибе и птице и свако створење што живи на земљи, — јер као што једна кап отроване крви отрује сву крв у телу, тако због грешних људи страдају и они који су невини па и они који нису у стању грешити, — јер сте сви, све што живи на земљи, једно тело.

Петра прође језа од тих речи и пред његовим духовним очима откри се дубока тајна као мрачан бездан, обасјан изненадном светлошћу.

И он се поче усрдно кајати и за себе и за друге људе и за децу и за стоку и за рибе и птице, — он поста срце целог тога огромног тела живих створова на земљи. А како је према том огромном тајанственом телу било и срце његово велико, то је и кајање његова срца било велико.

„Придите, њеловјечи, восплачем Богу всјех: прости, њеловјекољупче, наша прегрјешенија и дажд дожд жаждупчеј земљи!“

Тако завапи Петар гледајући у небо. Поље одјекиваше па и самог њега прође трепет и ужас од силе гласа његова.

Тада се над бунаром надви један црн облак као пуна мешина спуштена по конопцу с неба а

из њега као из огромне решетке поче да се просипа крупна, сјајна киша на ону бабу. А када поче на њу да пада киша, а она скочи па се стаде пљескати рукама и весело смејати звонким гласом. Њено се лице, обливано росом, подмлади и дође бело и румено као лице у младе девојке. Очи јој се засјаше. Место паучине њу уједанпут покри густо зелено лишће кроз које се блистала белина младога тела. И тресући своје лиснато одело и смејући се, она потрча по пољу у пљуску кише и онга облака који је над њом летео.

Петар се трже иза сна. Један облак, велик и таман, закрилио сунце, у његовој утроби весело грмљаше пролетњи гром а крупне капи падаху кроз лишће на крушци испод које је Петар лежао и попрскаше га по лицу.

Старац скочи, потрча млатајући рукама и тресући главом, утрча у кућу и нашавши бабу своју, која га престрављено погледа, повика: „Измолио сам од Бога кишу! Измолио сам од Бога кишу!“...

И после јој приповеди свој сан.

ДАЋА

Једне године, некако у лето, разболео се мајстор Тома, боловао ту јесен, вукао се целе зиме, па најпосле умро; заклопио је за навек своје очи, управо око, јер је само једно и имао — једно киклопско око, које је тињало мутним сјајем испод густе, проседе обрве, као угашено зимско сунце кроз суре облаке. Умро је тамо, на крају села у својој „бугарској“ кућици, коју је он сам саградио од земље и блата, као што ласта гради себи гнездо. Дошавши поодавно овамо однекуд из света, сам, без жене и деце, он је као самац и умро: немајући никога од рода, нико га у тај мах није ни дворио, нити је кога било да му придржи самртну свећу. Укућанин његов, мајстор Петар, такође дошљак, који је с Томом у једној соби становао, јер више соба у кући није било, отишав послом у суседно село, оставио је болнога Тому на комшиници, баба Рави, али баба Рава, пошто мајстор Тома беше убоги сиромаш, не надајући се никаквој награди за своју дворбу, или бар каквој даћи, у случају да Тома умре, походила је болесника само једанпут.

На неколико дана пред смрт Томину — било је крајем марта — после дуготрајних кишâ и лапавица, настаде топло пролетње време. Тако и то јутро, када је Тома умро, освануо ведар дан. Са угасито плавог неба весело трепераху широки зраци пролећнога сунца као златна, топла крила, загревајући хладну и влажну земљу; у селу кукурекаху петлови; са накинених тршчаних кровова и ђубришта тихо се дизала пара; по оградама напунио жи-ви плот и зова; околу јендека, пуних мутне воде и

око бара на крају села потерала врба, на излазу зелењаше се трава и под јаким сунцем мало синусе прво бледо-зелене боје пролећа; мајстор Томина гуска, не добивши то јутро свој обичан оброк љусака од кромпира, подиже грају, довикујући се са гускама из села, као да је хтела да објави смрт Томину, само што њено необично, преплашено гакање нико од пролазника није разумео.

И ко зна кад би се дознало за Томину смрт, да тога дана не дође кући из другог села мајстор Петар, са неколико папирних форинтача за овења-чом. Путем, журећи се кући, Петра је одупевљава-ла помисао, како ће Тома да се обрадује када му покаже зараду, јер због тешке болести Томине, ко-јега је Петар морао дворити, а и због ружна време-на, када се нигде ништа није могло зарадити, већ им је давно било понестало новаца, заједничких но-ваца, те Петар, чим се указало лепше време и чим је опазио да је Томи мало лакше, оде на посао.

Њих двојица, као мајстори самоуци, подмири-вали су све потребе у селу и околини, а таквих по-треба било је увек: они су правили капије, тарабе, валове, колевке, мртвачке сандуке, копали су бу-наре, зидали куће, лепили таване и т. д. и т. д. И све што би заслужили, било је заједничко. Обојица нежењени и женомрсци, на које су сељаци, као на дошљаке с неповерењем гледали, презирући их по-мало и ако нису без њих, тако рећи, могли бити — они се уортачили, сродили се и живели у заједни-ци, у једној кући, у једној соби. Бескућника Петра примио је Тома у кућу бесплатно, нити му је кад на ум падало, да од њега иште кирију.

Еле, када Петар ступи у кућу, затече Тому хладна и непомична на кревету. Петар застаде збу-њен с почетка, обазре се, не зна ни сам зашто, по соби, као да је тражио смрт негде у буџаку, ухвати још једанпут Тому за руку, затим му подиже капак на оку, које не погледа у њега, већ некуд ван њега, па се опет заклопи. Онда Петар скиде капу и, као

преварен у нади, хукну, баци капу за пећ и готово гласно рече: „Умро је!“

Мајстор Петар је знао и надао се да ће Тома умрети, али Тома умре баш онда, кад се Петар најмање надао. И тако када се најзад потпуно уверио да је Тома доиста мртав, Петра наједанпут обли хладан зној и он се од нечега поплаши, па хтеде истрчати из куће на сокак, да ма коме јави или бар људима довикне, да је Тома умро, јер је осећао јаку, неодољиву потребу, да то коме било саопшти, надајући се да ће та вест људе тако поразити, као да би им јавио да црква гори, или да се друга каква јавна, општа несрећа догодила; хтеде преко зида да викне комшију, с којим није живео у љубави, нити је с њиме говорио — али се опет врати, па, сетивши се најпосле да Тому треба сахранити и да за то треба некакве припреме учинити, истрча гологлав и уплахирен на сокак и пође у село, не знајући ни сам куда.

Међутим по сокацима, пред кућама, на пригревку стојали су, седели и лежали људи — све је њих из мрачних соба измавило топло сунце. Неки од њих, који опазише Петра где иде гологлав, упиташе га ко му је умро, али за чудо, све те људе што се предаше утицају пролетњег сунца, Петрова вест не само да не порази, већ кад им Петар одговори да је умро Тома, они расејано погледаше у њега и наставише свој питоми, весели пролећни разговор; а један међу њима, који је лежао потрбушке, издиже главу и чкиљећи на једно око, дремљиво гледну у Петра, па брзо, намичући шешир на очи, намести се опет онако, како би га сунце могло боље пећи у врат и у леђа, као да је хтео рећи: „А шта ме се тиче! Сунце греје, а ја сам жив!“

Успут, враћајући се из општинске куће, где је од кнеза замолио две старе општинске даске да начини Томи мртвачки сандук, Петар сврне у крчму, купи повеће стакло ракије, оде попу да му јави за смрт Томину, нађе црквењака па му рече да Тому

огласи у велико звоно и да подуже звони и, када мало затим у непомичан ваздух пролећнога јутра као звучан камен на мирну водену површину, паде тежак, дубок звук са торња сеоске цркве, а мајстор Петра такну нешто у срце, звук му тај испуни груди неким немирним али свечаним осећајем и он, крстећи се широким замахом руке, нађе се у великом и важном послу, спремајући се да Тому погребе. Два, три дерана, који се у тај мах десише на сокаку, отрчаше у цркву да помогну звонару звонити. Трговкиња Мара изиђе на дућанска врата, осврћући се радознало и тражећи некога да запита, ко је умро. Обративши великим звоном, које оглашаваше Томину смрт свечаним звоњењем у три дуга размака, пажњу целог оног краја на смрт друга свог, Петру паде с душе неки терет, он се ослободи некога тешког и нејасног страха који га обузе у тренутку, кад се уверио, да је доиста изгубио свога ортака и пријатеља. „Све што сам зарадио, нек иде на његову даћу!“ говорио је Петар у себи одлучно, са узвишеним осећањем пожртвовања, посматрајући људе, мимо које је пролазио кад се враћао кући и опажајући, да су сви упрли очи у њега као да су ипак најпосле појмили значај Томине смрти, па нису више равнодушни као у почетку, већ га гледају ћутећи, са неком тихом, жалостивом озбиљношћу, погледима којима изражавају немо саучешће Петру. Тако је то бар Петру изгледало, јер му саучешће и пажња људи беху некако потребни.

Код саме куће застаде он гомилу дечурлије, која се искупила и пентрала на прозорчић, завирујући радознало и са страхом у мрачну, жалосну собицу где је Тома лежао мртав на свом кревету. Чим деца угледаше Петра, распршташе се као уплашено јато врабаца, а када беху подаље од Петра, зажагорише опет као и врапци, када падну на други цбун. Петар је чуо весео, сложен кикот, јер неко од деце довикну Петру погрдно име Томино, којим су га за живота у смешну јарост доводили,

али Петру сада не паде на ум да се по свом обичају на децу наљути и да их појури, јер је децу исто тако мрзео као и жене, већ са готово нервозном журбом приону да зготови мртвачки сандук свом умрлом другу, очекујући непрестано да ће људи, који се звоном узбунеше, нагнати у кућу, а дотле треба да је све готово. Узме дакле конопац па измери Тому, одеље старе даске те дођоше као нове, исече их, слупа од њих самарицу и, пијуцкајући ракију, осети прилив енергије и чак неке мутне, узбуђене радости, опреми Тому и положи у сандук сам, без ичије помоћи. После тога оде до гробара, замоли га да ископа раку, обећавши му ракије; наиђе у повратку на бабу Дивну, где седи на пригревку; њено мрко, старо лице обасјало пролећно сунце, те оно дође као лице у мумије, коју су онај час извадили из хиљадугодишњег мрака. Петар је бојажљиво замоли да дође, да се нађе око покојника. И ако је мајстор Петар мрзио жене у опште, а старе жене нарочито, држећи о њима да су вештице и отровнице, мислио је ипак да без жене, а нарочито без баба, не може бити ни један самртник — оне су ту неизбежне, као што су неизбежне муве, црви и вране код стрвине. Али му оне сада не само беху преко потребне да би се, обичаја ради, нашле око самртника, него он осећаше потребу да њега окружи што више људи, па их услед тога позиваше, страхујући чисто да ће му позив одбити, позиваше их кротко, осећајући неку братску, хришћанску наклоност према свима људима и уверавајући себе, да је његова мржња претерана и неоправдана била.

Мало по мало па се по селу рашчуло за смрт Томину, а вест да ће бити много ракије и да Петар, осим тога приређује баш праву даћу, примише у комшилуку са чуђењем и неверовањем. И скоро све старе жене и бабе из комшилука, а неке и из даље, које су већ и сметнуле с ума да је у селу живео неки Тома, упутише се његовој кући.

Подигла се прва комшиница, баба Рава, обукла црну хаљину, повезала се црном марамом с белим бобицама, скрстила руке и ушла у авлију, клањајући се и љуљајући се са стране на страну, као нека покајница, па уздахнувши неколико пута, рече Петру, који је, гологлав и свечано, као да прихвата свечарске званице, дочека на прагу од куће.

— Леле мене, дакле умре Тома? и погледа Петра погледом пуним саучешћа, као да је Петар услед Томине смрти остао сироче.

Петра чисто дирну израз тога њезинога погледа.

— Ето умре... без свеће... бог да га прости, одговори Петар уздахнувши и понуди бабу ракијом.

Баби се учини да то Петар њој пребацује, што се као комшиница није могла наћи Томи на умрлом часу.

— О, ко би се над'о, ко би се над'о, одговори она узнемирено, извињујући се уједно, жалостиво уздишући и љуљајући се — тако изненада, тако изненада!

И баба нагне боцу с ракијом, гутне два-три гутљаја па се намршти, купећи своје смежуране усне, као да је хтела рећи: „та мани збогом ту ракију, нисам ја за то дошла“.

— Сви ћемо тамо, сви... говораше Петар као за себе и уздахнувши, погледа расејано некуд у страну, па пропусти лагано жену у собу, где је самртник лежао.

За баба Равом дођоше и друге жене са скрштеним рукама, клањајући се и љуљајући се са стране на страну, као по неком пропису и рекоше тихо и све у један мах:

— О, о, дакле умре мајстор Тома? Тако изненада, тако изненада!

— Умро је, бог да га прости... без свеће, одговараше Петар једно исто, па пропусти жене у собу.

А баба Рава, која је прва дошла, окади мртваца

тамјаном и у собици се разли јак, загушљив мирис од чамових дасака, воштане свеће и тамјана, те соба доби мирис и свечано-тужни изглед самртничке собе.

Онда жене тихо, као да свршавају неки обред, окупише мајстор Тому и с једне и с друге стране, седећи на двама дугачким шареним клупама и разговарајући се уздржано, полугласно, као да не би узнемириле самртника у његову вечиту сну, завириваху у покојниково лице и хваљаху његове врлине. Од времена на време, жене се обређивале ракијом, нуткајући се и одбијајући од себе бардачић, као да хтедохе рећи: „Та де, баш ми је сад до ракије!“

У тескобној соби била је тишина, као у капели; само се чуо шапат жена и прштање пламена од воштанице, која је, забодена у лончић са житом, горела непомичним, дугуљастим, црвено-жутим пламеном чело главе покојникове, трептећи каткад као око у које налеће мушица; у соби као у нетакнутој црквеној тишини, с поља се чули јасни дечји гласови и цвркул врабаца на багрени, пред Томином кућом.

А Петар, када виде да се жене преко његова очекивања искупили и да му својим доласком указаше пажњу и дадоху утехе, доиста се утеши, али не за случајним па ипак нераздвајним другом својим Томом, јер оно што он осећаху услед Томине смрти не беше жалост за њим, већ неки немир, нејасан страх, због којег му је мучно било сам остати са покојником, страх може бити од оне тајанствене сенке, коју је назрео или уобразио да је видео у буцаку онда, када је први пут ступио у кућу и угледавши мртвог Тому, образрео се по соби као да се увери, да ли је кога било код Томе када је умирао. И услед те пажње, коју му жене указаше, крај свега тога што су знале какво мишљење има Петар уопште о женама, Петар је држао да је обвезан да их нуди ракијом, да облеће око њих да им

уштеди сваки труд и посао око приређивања даће, па зато подстицаше ватру на огњишту, псоваше и ућуткиваше децу која се искупила и једнако осећаху кривицу своју пред женама, које су из хришћанске дужности умеле да савладају осећање увреде, због Петрова пређашња понашања према њима. Тако је осећао и мислио мајстор Петар.

Прође неко време. Међу женама настајаше живљи разговор. У кујни, на огњишту, у великом бакрачу поче клокотати месо спремљено за даћу и мирис његов брзо се рашири по кући и продре у авлију, па и на сокак. Увлачећи се у нос женама, мирис тај пробуди немир и нестрпљење у њима, чулну радост у њиховим утробама; оне се почеше врпољити. Осетивши тај мирис, оне уједанпут ућуташе, згледнуше се и, кријући једна од друге исти осећај и исте помисли, оне усиљено и све у исти мах наставише разговор.

Прође сахат, два а свет се поче све више скупљати: дођоше и звани и незвани. Неки само сврнуше, завирише, па одоше. Неки дођоше из подсмешљиве радозналости, а највећи део дође на даћу. Око подне беше пуна соба, кујна и авлија. Неки извириваху преко комшијског зида.

Петрово расположење поче се мењати, он се узнемирио и ужурбао; разбарушен, ознојен, збуњен, провлачио се он кроз гомилу дечурлије, цигана, просјака и богаља, из собе у кујну и обратно, па онда на авлијска врата, извириваху на сокак, ишчекујући свештеника; но време је пролазило, подне је превалило а свештеника никако нема. Али Петра не узнемириваху толико то што свештеник још није дошао, колико га је поплашила та гомила, кроз коју се он провлачио, гомила прљаве деце која дођоше на даћу са дрвеним кашикама у руци, тупа лица просјака, који већ три сата чекају, а чекали би бог зна докле за комад хлеба, за гутљај чорбе или ракије, гомила, која није дошла из „поштовања према покојнику“, као што се то вели, већ руља,

која није познавала ни Тому ни Петра, гурајући се напред и назад, потискујући и чепајући једно друго, гомила је носила собом и Петра, и он на једанпут паде духом, осетивши да је он у тој гужви последњи, јер досад, док друштво беше мање, указивала му се, бар тако Петар мишљаше, нека пажња и неко саучешће као покојниковом најблискијем другу и мало те не сроднику, или као човеку коме се у кући жалост десила, а сада нико и не обрађаше пажњу на њега. „Шта је то?“ мислио је он бришући рукавом знојаво чело. „Зашто је толики свет овамо нагрнуо... неће бити доста за све... Биће свађе и отимања... Ружно... Ларма као у крчми“, настављаше он своје мисли, слушајући из собе све живљи разговор, па чак и псовку међу женама. „И смеју се“, примети Петар са страхом. „Мртав човек лежи на столу, а оне се смеју... Ко ме? Мртвом човеку? Код другог самртника, знам, плаче се, а овде се смеје.“ Ушавши узбуђен у собу, Петар се упрепасти, када крај њега прође баба Рава, псујући и ћушкајући дечурлију око себе, гурајући и Петра у слабину својим оштрим, мршавим лактом. Изгледаше као да је она на себе узела дужност да начини реда међу светином, и отуда она галама, псовке и смех, који је Петар мало час чуо. Али њу Петар једва познаде, јер на њеном лицу нестало преташњег израза скрушености — она гледаше блесасто, пијано, и гледајући у Петра и очевидно не познајући га, рачунаше и њега међу оне, који неред праве па крешташе на њега: „А шта ћеш ти овде? Ко те је звао? Напоље, ко нема посла!“ „Та је пијана“, помисли са ужасом Петар, „пијана као земља“, говорио је он у себи, сав блед, не разумевајући каква се то промена међу женама дешава. Као маторе кокошке кад кљуцају пилиће и младе пилке, бојећи се да им не отму зрно, тако се сад оне згрануле на децу, гонећи их напоље, да не би морале с њима делити даћу.

Међутим је Тома непомично лежао у тој жед-

ној и гладној гомили, која је једва чекала, да се његово мртво тело одатле уклони. На њега се нико више није обзирао, али му ипак оставише мало места, оставише га из невоље да ту лежи као оправдање, као прост *titulus bibendi*... Поглед Петров паде на Тому. И Петру се учини да Тома осећа свој незгодан положај и да је због тога огорчен и да му се то огорчење види на мртвом лицу. Она дубока и страшна бора међу његовим обрвама, говорила је да је он огорчен. „Он мртав, а оне се веселе“, мислио је Петар с болом и злобом у срцу. „Оне пију, отровнице“, — Петар не доврши мисао, али му срце прекипи и он хтеде скочити да од жена отме ракију; учини му се, да је то ракија, коју је покојни Тома требао попити, јер је купљена за заједничке новце, од кржаве зараде њихове. И то је неправда: оне, које је Тома за живота мрзео, пију ту ракију, па бар да пију за покој душе његове, већ, нагињући бардак, гледају у мртвог Тому и чини му се, намигују једна другој, као да се ругају покојнику и пркосе му, а Тома не може да се макне, не може да их спречи, да му тако рећи испод носа не потроше његов оброк. Него, она дубока, страшна бора међу Томиним обрвама зове у помоћ, на освету. „Да их растерам!“ помисли Петар и заборави на своје обновљене братске осећаје према мрским женама, заборави на страх од оне страшне црне жене, која је украла Томину душу у тренутку када код њега никога не беше, страх од оне сенке, која га је цели дан вребала, а која му није могла нахудити само због светине, коју је нарочито за то и окупио око себе.

И тако Петра обузе опет она стара мржња, која му порасте у грудима, да је једва дисао; он подиже руке са стиснутим песницама, али му руке саме падше, па осети опет своју немоћ, страх од оне аветине, од које га је само галама око њега штитила.

Око два сахата после подне дође најпосле и свештеник са старом похабаном одеждом под пазу-

хом, са угужваним десним образом од спавања после ручка; с једним ђачетом дремљиво чита опело, прели самртника вином, људи покрише сандук поклопцем и спровод се крену на гробље. Спустише Тому у раку, навалише на њега грдну масу промрзле, влажне земље, пободоше му чело главе велики крст, запечатише му хумку бусеном увеле траве, па га оставише.

Идући на гробље, па враћајући се с гробља, Петар се међу пратиоцима осећао сасвим усамљен, сметен и изгубљен. А када је дошао с гробља кући и не затече Тому у кући, њему западе у душу као камен терет неки.

Жене пак и не чекајући да их Петар понуди, навалише на месо, отимајући се о делове заједно с децом и циганима око велике чиније тако, да су Петру дошле одвратне те бездушне жене са црвеним, пијаним лицима, као да се напиле људске крви и најеле људска меса, као да су самог Тому појеле, јер јеђаху на оном истом столу, на ком је мало час покојник лежао. И тако се оне наједоше и напише се за душу покојног Томе, и ракија најпосле овлада њима и поквари им на лицу израз притворне жалости и скрушености, израз, који су оне још код куће наместили и, чувајући га с тешком муком, изашле с њиме пред Петра и обрадовале га помишљу, да ипак има у људи саучешћа према сиромасима и да ће бити учешћа у жалости, када буде да и он умре. Али тога израза неса сада на њихову лицу: црте им се расплинуше од ситости јела и пића.

Посматрајући све то, Петар се разочаран уклони тихо из куће, оде у врх авлије, па седе на полуобрушен зид и осећајући тиху језу, беспомоћно се предаде у наручје оној тајанственој сенци.

Из куће се чули пјани, замршени гласови: свађа, па песма, па опет псовка. Али Петру се чинило, да све те ружне гласове слуша из неизмерне даљине, која га је бесконачним простором растављала

од њих, од живих; дође му као да је он покојни Тома и као да невидљиво, само духом присуствује својој даћи и слуша како се ругају његову мртву телу, али је он мртав и нема снаге да устане и да их оштро укори. И Петар се стресе, те га на једанпут ухвати велики, неодржив страх, а сад је већ уверен био, да нема за њега на свету блиске, добре душе да га од тога страха ослободи и утеши, — страх од самачке, тешке смрти.

Утонуо у црне мисли, Петар и не опази да је галаме нестало, да се већ и сумрак почео хватати.

На западу је тињала последња румен заходнога сунца. Петра обухватаху хладне, невидљиве руке мразнога вечера. На тамном небу ницаху звезде. У оштром вечерњем ваздуху осећао се мирис дима из сеоских оцака, јер још не беше прошло време последњих мразева. Тешким кораком уђе Петар у собу, у којој беше мрак и тишина, немила тишина собе из које је мало час изнесен самртник. Петар осети да је сам, сам као у гробу.

Са затвореним очима лежао је Петар на хладном банку од пећи. Тома је умро, сад је на њега ред, — мислио је Петар. И њему се чинило да је већ у гробу; управо, он је силно желео да је већ погребен, јер га спопаде страх за тело, кад умре. „Тома је умро и ја сам га сахранио, а ко ће мене сахранити? Ни једне душе неће бити, да се на мене сажали. Наругаће ми се већма него Томи...“ И у Петру почеше да се рађају необичне мисли, мрачни планови не о самоубиству, већ о свом погребу, који не би људи извршили, који би он сам над собом извршио, када би на пример поткопао зид у својој авлији па га подупро, па, када му дође смртни час, а он да легне под тај зид и умирући да гурне подупирач, зид да се сруши па да га затрпа — али тај начин учинио му се немогућ. „Али, зашто Бог, када нам већ узима душу, не узме и тело, него га оставља земљи, поверава га бездушним људима да му се наругају?“ Тако се питао Петар, затварајући очи и

грчећи се на банку, али ни на једно питање ни од куда одговора, само мрак и мучна тишина... На мутном прозору, кроз који продираше сутон ноћни, задрхта зрак вечерњаче звезде. С поља, близу над кућом, зачу се злослутно крештање совино. И преврћући се у мукама и желећи да га нестане, да ишчезне, у његовим грудима поче срце глухо да јеца. Петар стаде да плаче горким, невидљивим сузама не само за изгубљеним другом својим Томом, већ и за собом, оплакујући уједно судбину, горку смрт човека самца, који умире без игде икога свога, без смртне свеће.

АХ, МАТИЛДА!

— Из једног старог дневника. —

13. март 190...

Нема ни пуна три месеца, како сам се као чиновник настанио у овој лепој, чудној вароши, коју сам до сада видео свега једанпут, давно, још у свом детињству — а већ сам у последње време почео бивати незадовољан.

С почетка сам се добро осећао: био сам толико задовољан, да ми се та нагла, неочекивана промена душевног расположења учинила одмах сумњивом.

Моје добро расположење долазило је отуд, што сам отишао из места, у ком сам до тада био у служби, што сам најзад успео да прекинем све везе са тамошњим пријатељима и познаницима (с њом нарочито), којих сам из многих разлога био сит, пресит.

Ником се, разуме се, не јављам, нити ме се оданде ко сећа. И ма да ме од њих растављају само четири сата путовања железницом, мени се у почетку чинило да ме дели неизмеран простор, океан: чинило ми се да сам оданде тако далеко и да сам овде тако добро сакривен, као кривац који је од казне побегао међу антиподе: толико је силна била у мени жеља, да се оданде уклоним и тврда одлука да се никад не вратим.

Но моја сумња није била без основе: немир, који ме понекад обузимаше онда, када сам с радошћу осетио да сам стекао мира и задовољства, као да је био оправдан. Мере опрезности нису помогле ништа. Мој је мир поремећен... није ми

добро, нестрпљив сам, незадовољан, истина, не у већем степену, али се бојим, да је клица мога незадовољства ту као клица неизлечиве болести.

Нерасположен сам... и ја од јутрос непрестано истражујем узроке том свом нерасположењу. Глава ме не боли — здрав сам. Познанства нисам стекао, нити га тражим, избегавам га нарочито: чувам га се као јемства, бојим га се као дуга... А стари су познаници далеко... Но може бити да је страх баш од старих познаника узрок овом мом необјашњивом душевном неспокојству. У последње време све ми се једнако чини, да се ти моји стари познаници крију ту негде у вароши, вребају ме, смишљају начин како да ме ухвате — и ја слутим, осећам њихово присуство; чини ми се, да се некако уједанпут смањило растојање између мене и њих и да ће ме они једнога дана изненадити, као што ловци набасају на звер, која се у грму скрила.

Повод тој мојој бојазни дао ми је један непријатан случај, који ми се десио пре неко вече у рестаурацији, где се храним. Те вечери, не знам зашто, били су у тој скромној, тескобној крчми, узети сви столови. Морао сам, хтео не хтео, сести за туђ сто, те сам тако, сасвим преко воље, упао међу непознате људе. Прелетевши брзим, крадимичним погледом цело друштво, које изгледа, беше врло мешовито, опазим једног старца, који ми дође познат. Учини ми се, као да сам ја тога омаленог, дежмекастог старчића, који је непрестано брбљао, некад негде видео. Познајем га канда, и по дебелом златном прстену са крупним смарагдом, на кратком затупастом кажипрсту; познајем га, чини ми се, и по капуту са широком огрлицом од зечјега крзна; дође ми као да га знам и по предмету његова разговора: стари се кицош најчешће хвалио својим успесима код жена, причао своје љубавне авантуре. Сви су знали, да он то лаже и смејали му се, али су га непрестано дражили да и даље приповеда — и он је настављао, измишљао невероватне ствари,

и, заваливши главу, као у неком заносу, широко отварао своја велика, безуба уста, жмиркао влажним, светлим очима, грцајући од похотљива задовољства и пропраћајући своју анегдоту одвратним гестима.

Друштво га уједанпут прекиде, а старац се некако жалостиво насмеја, ућута и загледа се у мене, не слушајући разговор који постепено пређе на најразноврсније предмете. И док се ту говорило, колико се сећам, о бравама, разним системама локо-та, о лопову Папакости, о календару, о Калкути, о Сакунтали, која је пре неко вече била приказивана у варошком позоришту, о лотосу и његовом као „трбух у папагаја“ меком листу на ком је Сакунтала ноктом писала љубавно писмо свом краљевском драгану; док су у другој соби певали неки пијани Немци: „хе, ду алте Кунигунде!“ — мени биваше све нелагодније. Ћутао сам и мучио се, стиснувши се на свом уском месту, не знајући куда главу да склоним од погледа сумњивог старца, који не скидаше с мене очију. Где сам ја њега само видео?... Но, ма колико да сам дубоко претресао своје успомене — нисам га се могао сетити. Или сам ја уобразио да сам негде с њим био или је он, може бити само налик на каквог мог, већ давно заборављеног познаника — и обратно, можда и он само мисли да мене познаје. Како је да је, тек мени поче бивати мука, стадох се нестрпељиво врпољити на свом месту. Обли ме зној. Трудио сам се да не гледам у њега, али сам, и не гледајући га, осећао његов упоран поглед. Старац се уједанпут диже мало са свог места и наже преко стола: „Ви сте, ако се не варам...“ Ја хтедох јавкнути, промуцам, силно збуњен, некакво туђе име и побегнем из крчме.

То је, ето та непријатност, због које сам можда нерасположен.

Или моје нерасположење долази отуд, што је данас недеља. Та ме недеља раздражује као и сваки нерадни, празнични дан са звоњењем звона, жаго-

ром, тиском у препуним трамвајима, ваздухом за-
сићеним парфемом — та будоарска атмосфера!

Нарочито ми тешко пада недеља после подне.
Посла немам, друштва немам, осећам се као изгуб-
љен, усамљенији него икад. Сав је свет нагао у пар-
кове изван града, свак се пожурио да ужива те
кратке, пролазне тренутке апсолутнога одмора. Тр-
говине су затворене, улице празне, као да се цео
свет уједанпут као неким чудом пренео из вароши
на место вечнога празновања, где га ништа не може
подсетити да ће одмах сутра, кроз који сат, осва-
нути дан са својим ситним, смртно-прозаичним бри-
гама и трудом око хлеба насушног.

Отишао сам и ја онамо. Топло је, осећа се про-
леће. Сунце је ојачало, сија и греје. По бедемима
старога града зазеленела је трава, диже се топао
дах пробужених сокова; међу сурим стаблима дрве-
ћа осмехује се жбун зове и јоргована бледим зеле-
нилом, као да је невидљива рука сликарева тек
окушала своју кичицу, повукавши неколико благих
зелених потеза. Људи, жене, дечица, обучени у
лакше одело, размилели се по стазама, поседали по
клубама. Младе девојке запурених образа, забав-
љају се с младићима. Шетачи, гологлави, иду по-
лако, леним, разнеженим кораком, застајкују, обзи-
ру се, разгледају напупеле кестенове и платане:
све се нада, очекује нешто неисказано пријатно,
све је обузето узбудљивом радошћу, опијено про-
лећним ваздухом, као новим вином.

И на мене прелази то узбуђење, то болно-при-
јатно неспокојство живаца, и ја чезнем за нечим и
бојим се, стрепим од нечега... Можда је пролеће
што је већ ту, узрок мом чудном расположењу? И
то је мој стари познаник, с којим ћу се и овде сре-
сти — али се од њега не могу сакрити, као што се
не могу сачувати од сунца, месеца, звезда, тих
страшних мистичних сила, које владају над нама,
свуда нас прате и управљају нашом судбином.

16. март.

Не допада ми се ни стан. Никако да се навик-
нем на њега, да се осетим као код своје куће. Кућа
је иначе врло мирна, тиха, али ми је та њена ти-
шина неугодна, сумњива некако. Њих три душе:
муж, жена и кћи станују у суседној соби, од које
ме растављају само врата са стакленим окнима,
застрвена завесом.

Он је стар, паралитичан и иде на штакама.
Његова жена, средовечна дебела госпа, пријатна
је, пажљива, угађа ми што више може. Кћи им је
старија девојка, мршава, ружна, са плавим коту-
ровима испод очију, али по њеном звонком, симпа-
тичном гласу, који чујем из њихове собе и који ми
се увлачи у душу, рекао бих да је лепотица. Никад
још нисам разговарао с њоме.

Ноћу је у тој кући тишина као у гробу. Када
се око девет часова у вече враћам у свој стан, ја
од неког доба са страхом улазим у собу. Чим сту-
пим на врата, мени се чини да ћу неког наћи ту,
да ће ме изненадити каква непријатна, ужасна
ствар. Страх мој долази можда и отуд, што се у
кући очекује да ће старца и по други пут ударити
капља, да ће изненада умрети. Увек претрнем, ако
после девет часова, када они обично већ спавају,
код њих случајно гори свећа. Да није умро старац?
Зауставим дисање и слушам... Није... али неће
дуго ни потрајати... Други пут опет страхујем, да
ћу, кад се једном у вече вратим кући, видети мртва
старца на мом столу или чак у мом кревету... Ста-
рац међутим живи, и ма да, како ми рекоше, већ
полако и оздравља, мене ипак стално мучи то не-
пријатно осећање очекивања његове смрти.

Све је чисто, опрано, убрисано у мојој соби,
мирише у њој као у шуми и кад се вратим у вече
из звања, затечем сваку ствар на свом месту. Али
чим укрешем жигицу па се у прочељу, у великом
огледалу, укаже моја јако осенчена, нејасна слика

— ја се препаднем... Је ли то моја или слика другог кога, који се ту негде сакрио? Упалим свећу и погледам свуда по соби. Нема никога. Иначе, све је на свом месту, ништа није помештено ни поремећено... Над огледалом велика лепеза као раширен паунов реп; на једном зиду барелефи од бронзе, портрети, крупније и ситније фотографије... Размештена бела постеља. Мртва тишина... Али зашто је мени та тишина сумњива? Није као друга тишина... тишина ова хуји, шишти, пишти... и мени се учини да је то отуд, што су све те слике, сва та мени непозната лица, дотле док ја нисам дошао, шапутала, разговарала се, но чим сам ја ушао, све се као на дат знак ућутало, занемело, само је остала тишина и у њој оно тајанствено шуштање, као одјек њихова крадимичног шапутања... После узмем свећу, принесем је тим фотографијама, пажљиво их разгледам, али не опадам никакве промене на цртама тих ликова: сви су непомицни, укочени. Старац и баба, окренути лицем једно према другом, ћуте, не гледајући једно у друго. На лицу онога младића — можда је умро, кад му је портрет тако повештао — онај исти горд, претенциозан израз. Девојчица се исто онако смеши — али је зацело умрла, јер крај ње стоји венчић плаве косе, везан избледелом ружичастом трачицом. Сва та лица, која су све до овога часа можда мењала своје црте, говорила, осмехивала се, плакала — у оном тренутку, кад ја ступим у собу, укоче се, занеме, и настаје тишина, таква тишина, да се јасно чује избијање сатова из комшилукa.

20. март.

Дакле, ето шта је!... Пронашао сам! Писмо... писмо од ње, које сам затекао синоћ на ноћном столу — писмо, које сам стално с великим неспокојством очекивао као укор и казну — то је писмо било главни узрок мом рђавом душевном расположе-

жењу од како сам овде. Осећао сам то али сам себе заваривао, не смејући да признам. Писмо од ње!... А зашто? Нашто? И докле? питам ја. „Нећеш више!“ рекох тако гласно, да се неко промигољи у кревету у суседној соби, а затим се на стакленим вратима одонуд малко помаче завеса. „Зар није доста било?... Доста је!“ рекох у себи одлучно, осећајући некакав силан прилив енергије — нећу га читати... ни отворати га нећу — него ћу ево овако... Писмо бацам у пећ, потпалим га и спаљим... Одахнуо сам и би ми лакше после тога. Осетих се слободан, осетих се здрав, као да сам једним одлучним покретом руке ампутирао болесни део своје душе... Шта би она рекла на то? Не тиче ме се више! Немилосрдан је можда и страشان мој поступак — али шта ћу! Das Leben macht uns alle brutal — рекао је некакав поета.

28. март.

Има већ неколико дана, како ми је сасвим добро. Немам халуцинације, не узнемирују ме никакве фантазмагорије ни слутње. Идем уредно у звање, задовољан сам у својој малој, интимној соби, која је одељена од осталих званичних просторија. Ретко се виђам с ким од колега-чиновника, осем кад имам с њима службена посла. Они ме и не гледају баш најбоље. Зашто?... Ја то и волим, уосталом. Но може бити за то, што по цео дан ни с ким не проговорим реч, код мене каткад попушта ревност у послу, па ме спопадне чама. Седим тако по читав сат, тупо гледам пред собом, зевам, обузима ме језа и дремеж, мисли ми се расејавају, мноме овлађује досада, и опет некакво неспокојство. Устајем, проходам се по соби, станем на прозор и гледам пролазнике или гледам на низове прозора од трокатнице преко пута.

На једном од прозора у партеру виђам свако јутро некаквог кицоша кудраве косе; он по читаво

пола сата стоји пред огледалом, које скида са зида и прислони на окно па глади, заврће своје брчиће, цеди бубуљице на лицу, градећи при том болне гримасе; поглади обрве, удаљи се малко па се тако из даље посматра, опет се приближи и обрће према огледалу час један, час други образ, мења израз лица, намршти се, насмеши, уозбиљи се. При том његову улепшавању, дотеривању, присутна је каткад некаква висока, црномањаста, ружна женска; она га увек на крају пољуби у чело, што без сумње значи, да је све у свом реду. Затим их нестаје с прозора. Ко су и шта су — не знам, не тиче ме се.

Примећујем иначе, да се у тој кући често мењају укућани. Стара лица ишчезавају, јављају се нова, а после краћег или дужег времена нестаје ових и долазе друга. На једном од прозора на другом спрату, појављује се од скоро некаква женска, девојка ваљда, с бледим, мршавим лицем, окруженим густом плавом косом. Она је често на прозору, помаља се до појаса, наслони се, гледа овамо, онамо. Каткад јој поглед падне доле на мене, а кад нам се погледи сукобе, она се, не знам зашто, насмеје, па се нагло уклања с прозора. Ко је и шта је — не знам, слабо ме се тиче.

Дуго ми је време... досада, чама. Не ради ми се. Акта стоје на гомили нетакнута.

Али све то прође, кад искуца последњи службени час. Онда се ужурбам, чисто летим из звања, као да се бојим да ме ко не задржи, и, кад изиђем на слободан ваздух, ја одахнем и дишем нагло, пуним грудима, као да сам утекао из простора, одакле су потајно исцрпили ваздух. Па онда лутам...

Изиђем из вароши, пенетрам се, врљам по оброњеним, запуштеним бедемима градским, покрај шанчева зараслих трском и шеваром. Ветар меланхолично дува туда, навејава романтична осећања, прелази преко трске и она шушти тихим, отежнутим шумом. Из вароши допире потмула хука, клопот кола, котрљање електричног трамваја, што мумла

и јечи као рањена звер и злобно пишти, сиче као змија.

Кад падне мрак, враћам се у варош, лутам по улицама препуним света: шетају се грађани, војници, даме у чаробним тоалетама. Над високим кућама што се скоро састале у врху, трепти као кадифа црно небо засејано ситним звездама као бледим сјајним варницама. Вечерњи ваздух што веје озго и слива се с кровова у уске улице, измења се с мирисом парфима па годи, пријатно узбуђује нерве. Тих, уздржан разговор шетача, мек, ваздушаст ход дама, измена сенки и беле електричне светлости, што плива по њиховим непознатим лицима тако, да тек наслућујем мистичну лепоту њихову, изненађује ме, очарава... И тако идем, застајкујем, посматрам, разгледам. Волим гледати непозната лица и бити непознат.

Или одем у тамне алеје, зађем дубоко у усамљене делове паркова, застајем, преомишљајем се и полазим насумце даље без сврхе. Пређем мост над заспалом реком у којој дрхте раздробљене слике електричних пламенова, као поломљени стубови чаробне речне палате. Крај обала црни се масив огромних врба и одбија се од тамног неба, а према бледом, угашеном западу као црн цин усправио се димњак неке фабрике, са дугачком перјаницом дима, непомичног у тихом ваздуху. И онда се враћам мртав уморан у глуву улицу предграђа, у свој тихи стан, легнем и не могу дуго да заспим.

12. април.

Време је стално лепо. Не могу ништа да радим. Немиран сам нешто. Тако ми је увек с пролећа.

Често се украдем из канцеларије већ око десет сати пре подне, попнем се на градске бедеме па посматрам околину: како се далеко у кругу, чак тамо, где се као фантом назиру плаве контуре неких планина, зелене сенокоси, беласају се ритови

које облећу вивци, црни ђердани дивљих патака, а чавке ту близу, весело кличући, граде гнезда у бедемима. После легнем на траву, сунчам се као гуштер и тек када са свих цркава заграје звона и војничка труба засвира, оглашујући подне, враћам се у град.

Шеф подозрева нешто. У почетку ме је хвалио а сада ништа — ћути и посматра ме као у недоумици. Он је, без сумње, опазио код мене некакву промену на горе, али, као добар либералан човек, још неће да ми замери, неће још из извесних педагошких разлога, ваљда, да ме опомене. Подозриво ме гледе и писари, када ради посла у архиви прођем кроз њихове собе.

Осећам болове у крстима. Нисам требао лежати на трави. Рано је још.

14. април.

Изостао сам већ много пута из канцеларије. Изостанке сам обично могао да оправдам, али има доста и неоправданих, а највише их има за које нико и не зна. И данас бих био одсутан, али данас пада киша, те немам куда. Седим, но ништа не могу да радим. Као да сам се одвикао од посла. Немам воље. А можда ће воља доћи, док само преболим пролећну кризу.

Гледам кроз замагљена окна, по којима клизе кишне капи. Кроз мокар прозор преко пута на спрату, као кроз мрежу назирем главу оне девојке — мислим да је девојка. Незгодно је то, што сам ја ниже од ње, те морам да истежем врат кад хоћу да је видим боље. И она погледа каткад овамо. Навикао сам на њу, па ми је замука кад је не видим. Дешавало се, да је каткад нема тамо, и онда сам узнемирен, зловољан. Боље би било мање гледати онамо...

Доиста, шта она ради онде? Нагиње се над некаквим ручним, женским радом, везом или швом.

Је ли сама, или има још кога? Има ли родитеља? Браће? Сестара? Шта су јој родитељи, ако их има? Без сумње да је сирота... како јој је име?

Та и таква, по некад још и чуднија питања намећу ми се, гледајући је тамо, па се онда упуштам у нагађања, свакојаке конјектуре... Понекад се разнежим... долазим до тог сентименталног поетичног закључка, да има старе родитеље, да су они врло красни и врло сиромашни људи, да је она јединица, да у њеној скромној девојачкој соби веје тишином и неисказаним мирисом невиности. Онда ме обузме жеља, да се неопажено прикрадем у ту њену собу, да тихо, као ваздух прислоним ухо на њене ланене косе, и уздржавајући дисање, да ослушкујем ход њених добрих, детињих мисли, нечујан као ткање златне паучине, док она гледа у свој рад и док се њени танани прсти, бели као шипчице од слонове кости, крећу по ђерђеву... и тако, од прилике даље, у том смислу... Али, шта ја то фантазирам? Шта се заносим? Можда све то није ни близу тако. Зашто не могу нигде да је видим изблиза на улици, у парку? У осталом, треба се оканути свега тога, и, што је главно, мање гледати тамо... Гле! подигла је главу, погледала овамо... секну ме нешто у срцу, тргох се као да ми је на главу пао плод с какве воћке; погледала ме, насмешила се, устала и уклонила се с прозора. Зашто се она увек смеје, кад ме погледа? Зато, што истежем врат? То мора да је смешно. Где је? Не враћа се... кажем: не гледати тамо.

Дуго ми је време, киша непрестано пада, покушаћу да што радим.

17. април.

Синоћ се изведрило. Указао се млад месец. Лутао сам по улицама, али ми шетња није годила... Чудновато је, да се та девојка никад не показује међу светом, никада је не видим на улици.

После вечере шетао сам се опет, али ма да волим да сам сâм, ипак ме око осам сати обузе жеља да нађем друштва, једнога човека макар. Али кога?... Завиривао сам у оне опскурне кафане другог и трећег реда, где долази мешовита публика: ситна буржоазија, радници, сељаци. Паде ми на ум наш канцелиста. С њим бих, чини ми се, могао провести, утући једно пола сата пре него што одем у свој стан да легнем. Он ми је некако симпатичан, увек ми се љубазно јавља, услужан је.

Нађем га доиста, обрадовао сам му се као каквом старом, давно невиђеном познанику. Он се изненадио када седох за његово сто, подигао се мало с места, нагнувши се и конфузно примајући моју руку коју сам му некако радосно пружио. И ја сам се до душе збунио. С тим човеком ако сам до сада коју реч проговорио, наравно службено само и за то, кад сам сео, нисмо знали како да почнемо разговор. Трудио сам се и ако ми је то тешко полазило за руком, да будем према њему неусиљен, не бих ли га мало охрабрио. Но он се снѣбивао, врпољио се на својој столици, тро руке и говорио „м—да!“ Он очевидно никако није могао да појми ту неочекивану промену у мом понашању према њему, коју уосталом ни ја самом себи нисам могао да објасним.

Беше то старац дуге, беле браде, блед, мршав као скелет, који се љуљао од слабости и глади, када дуне јачи ветар, јер је покрај своје малене плате волео и да се карта. О својој прошлости, пре бирократске каријере своје, ћутао је упорно, али је, чини се, и он морао имати кадгод бољих, срећнијих дана. Из тога времена, изгледа, остало му је некакво отмено кретање, држање пропалог патриције, некаква извештачена важност, којом је тежио да изазове поштовање круга у ком се кретао, међу својим партнерима, који су га иронично називали секретарем — „Хер Секретар!“ Он ту иронију није опажао и као да се хранио и одржавао у животу том илузијом. Све што сам о њему знао, било је то,

да је удовац, а о другим његовим породичним приликама нисам ништа чуо, јер он сам о себи није говорио никад а нико га никада није ни питао.

Наручим вина. Старац је слабо показивао вољу за пиће, јер, по свој прилици, није ни вечерао, али ипак сркнувши мало, разгрејао се и почео причати о стварима, које ме нису ни најмање занимале... Запитах га да ли познаје кога у великој трокатници преко пута од нас. Рече ми, да је и сам од скоро ту, да се укућани често мењају, и да их слабо познаје. Навалих даље с питањима. На послетку му, околишући, бојажљиво споменух девојку, коју виђам тамо. Старац затрепта очима, начини усредсређено лице, замисли се и после неколико тренутака, одричући главом, одговори, да је не познаје.

Заћутасмо... Мени уједанпут би досадно и негодно његово друштво... Док смо ћутали, осетих да ме загледа некако са стране, подозриво, као да хоће добро да ме расмотри; гледао ме је радознано као човека, о ком се чешће говорило и говори у интимном, поверљивом друштву, тамо у канцеларији, међу њима. То његово посматрање збуњивало ме, јер га канда нисам опазио пре него што сам запитао за ону девојку, па сам отуд закључивао, да то његово чудновато гледање стоји у вези са мојим интересовањем за ону девојку: он се, наиме, ваљда досећа, да сам послове због ње занемарио... а да сам посао забаталио, познато је свима.

И мени овај човек дође као неки тајни агент, детектив, од ког ме ухвати страх. Покајох се што сам тако далеко забасао са својим питањима.

„Данас није могао да се нађе један акт“ — прекиде он ћутање, изговоривши све то тако некако бојажљиво, као да он сам не би рекао, да му није други неко наложио да ми то каже. И он се, како ми се чинило, збунио, што је то казао тако непосредно, некако с неба па у ребра не нашавши згодна прелаза на тако деликатну ствар.

— Какав акт? — упитах га, а реч ми запе угрлу. Знао сам да се и тај акт изгубио или забацио мојом кривицом, јер сам већ одавно опазио да ми нестају службени списи.

— Некаква акта — одговори секретар, гледајући у страну — шеф се јако љути.

— Хм! Чудно... мислио сам, гледајући расејано у забринуто лице „секретарово“. Куда се девају та акта доиста? О том сам чешће размишљао у последње време, завирујући у архиву и посматрајући мучаљиве дењкове исписаног папира: на највишим полицама стоје најстарија акта по којима је попао прах са задахом смрти, на којима је мастило избледело, а слова изгледају као сасушени, жути, пресовани црви. Они који су их писали, давно су земља и пепео, а сами списи, лепо сложени и повезани у снопиће као на вечни покој, леже у својим фаховима, сваки у свом саркофагу, као у римским катакомбама. Њих нико не дира а ни они никог — то су најбоља акта. Али има млађих и сасвим младих несталних, бујних, свежих аката. Они ми задају много главобоље. Ту су разни извештаји, молбе, жалбе, тужбе, па изјашњења на тужбе, па против-изјашњења, па записници бурних сеоских скупштина — и тако даље — ко ће их све изређати. С њима имам често посла, па се од неког времена више пута дешава, да који од њих — не знам ни сам како — некуд ишчезне, умакне ми испод руке.

Тражећи какав нестали акт и мислећи више о актима у опште него о оном који тражим, ја се каткад упуштам, између осталог, у овакве дигресије: како би изгледало кад би све те речи, место што су исписане на папиру, биле као живе речи ухваћене у нашу архиву као у какав циновски фонографски апарат, па ја, на пример, само шклоцнем бравом на вратима, а фонограф почне да функционише: каква би то силна музика била, грандиозна симфонија, у којој би без сумње, доминирао глас (да је случајно био ухваћен у фонограф) онога скупштинара, који

је према једној тужби у скупштинској седници викао „са урликом нечовечним“... Против таквога урликања у скупштинама, требало је предузети строге мере, али се акт о томе негде забацио — и ја га сад тражим.

Акта! Акта! мислио сам полазећи кући, а слика оне девојке сину ми пред очима, потискујући моје бриге о службеним списима. Обузе ме језа и зевање... Шта је мени то? Да нисам заљубљен? Опет зар?

21. април.

Гледам по цео дан на прозор. Данас опазих тамо некакву космату главурду, обраслу у црну браду... Ко је то? Глава та погледа овамо па је нестала, а појави се она, погледа на мене па се брзо окрете, као да се срдџи. Зашто? У осталом што мање гледати тамо, а још боље никако и не гледати... Таман то помислим, а већ после неколико тренутака неодољиво гледам опет онамо... Шта је то?

24. април.

„Тако се не амтира!“ рекао ми је јутрос шеф сав задихан и по његову узбуђењу видео сам, да ми је казао оно, што га је давно мучило. „Где је тај и тај акт?... Тако се, господине мој, не може... Ви бабацуете списе!... Акт је света ствар! Тако се не званичи!... Ви доводите у питање егзистенцију свију нас!“ И онда се овај добри човек окрете, па љутито корачајући, оде на своје место. Доиста, ништа није тако дирљиво, него кад се добар човек љути. Би ми га жао. Протоколиста, међутим, намигну на канцелисту, дијурнисте се крадом погледаше, неко се накашља. Ја сам ћутао. Сав сам претрнуо у почетку, али не због прекора да се мојом кривицом губе акта, јер то може да се деси, већ из страха, да ми се не рекне да акта нестају стога, што ми је некаква женска заврнула мозак. Но то ми се није

казало просто зато, што то ваљда нико и не зна, осем можда „секретара“, који је тек само нешто наслутио из нашег разговора — али више неће ништа дознати. То треба тајити. Главно је, да шеф не зна — и ја сам после његова укора задовољан и радостан у души, а намрштен бајаги од гнева што се списи губе, отишао у своју собу и у архиву, да их тражим. Преметао сам, тражио, расејано превртао фасцикле, и, по свом обичају од скора, све се дубље упуштао у студију о актима у опште.

Акт је света ствар! каже шеф. А ја велим да је акт жива ствар! То је резултат мојих студија о њима...

Та акта, доиста, као да нису акта, већ некаква жива створења. И ма како да су различита по садржини, по старости и по том каква су их лица писала — она сва имају једну заједничку црту: да се шале, да се сакривају! Одавно сам ја то већ опазио. Најозбиљнији, иначе, акт уједанпут подетињи, па прави шалу с тобом: сакрива се! Тражиш га и тражиш — нема га! Пођеш у потеру за њим, хваташ га, ловиш га, сав се ознојиш од муке — нема га!... Завукао се негде, смеје се оданде, хоће срце да му пукне како се уздржава да не прсне у гласан смех — радује се као дете кад се игра жмуре. Сутрадан, или после једног сата, дођеш опет да га тражиш и, ма да си изгубио већ и последњу наду да ћеш га наћи — смотриш га на столу, ту, под носом: лежи сасвим озбиљан, нем, као да ништа није ни било. Одкуд он ту? Чудно!

А можда та акта ноћу излазе, провлаче се кроз разбијено окно на прозору од наше архиве и иду, тумарају, састају се с другим актима из туђих надлештава, посећују једно друго и не враћају се често по неколико дана. Има их и таквих, која се никад и не врате. Уопште, изгледа да она не умеју паметно, умерено да се користе слободом, коју им дајем кад им дрешим окове и ослобађам из фасцикла. Злоупотребљавају моју доброту. Њих треба одмах после

употребе натраг у фасцикле, у ропство. Није за робове слобода... Е, али нестају и фасцикли! Једанпут сам ушао у архиву, у вече, кад никог није било у звању, па сам се страшно препао. Мачка једна која се кроз разбијено окно увукла у архиву, поплашила се кад сам ја ушао, па је брзо искочила кроз окно напоље. Само је питање да ли је то била мачка!

Колико год да је непријатно то „губљење“ службених списа, мене све више занима тај мистични живот аката, о којима се обично мисли да су мртви папири.

29. април.

Заверио сам се, да ни на шта друго не мислим до то, да будем добар, тачан, примеран чиновник. Ваља чувати хлеб.

Ту моју чврсту намеру пореметио је један сан, који сам снивао ноћас.

Сањам, као, нашао сам се ноћу сам у парку на клупи, на којој обично седим. Месечина је, видно као на дану. Парк је био пуст, алеје мртве, нигде живе душе. Као црн кров, наднесен на мном, склопиле се, чврсто сплеле лиснате гране старих платана и храстова; жбуње је стојало као очарано — нигде ни најмањег покрета, све је непомично као у најдубљем сну. Ја са страхом слушам ту гробну тишину, осврћем се, нећу ли где угледати жива човека — нигде никог. Уједанпут, као разливање воде која је провалила насип, као олуј који долази с краја шуме, зачу се у најудаљенијем делу парка шум. И тај шум постајаше све чујнији, јачи. Над мојом главом поче да се размиче грање и широко лишће стаде да се креће, све брже и брже, стаде да лепеће као миријаде тајанствених, црних крила, само од себе, јер се ни од куда не осећаше ни дах ветра: изгледаше као да свако дрво, цео парк снива да лети.

Усплахирен, збуњен, освртао сам се на све стране и опазим где под једном групом младих борова, бела као на дану, Венерина статуа поче да се креће. Њен бели вео стаде да вихори као на ветру, њена лепа, античка глава обливена густим таласом плаве као злато сјајне косе, помаче се, и њено лице, исто као лице у оне плаве женске на прозору, насмејано, обрте се према мени и она ме гледаше подижући своју голу, мраморну руку и машући на мене некаквим белим предметом.

Шта је то? Марамица?... Срце ми нагло бије од радости, од неког болног усхићења, дах ми се прекраћује, пружам руке, хоћу к њој, али не могу да се помакнем с места. А она се већма нагиње к мени, једну ногу спушта с постамента, и промењена у лицу, преплашена, као да слуги неку несрећу, са очајном жељом да ми помогне, маше све већма оним предметом у руци, као да би хтела да ми га преда — али ни она не може да се помакне... Ја тарем очи, гледам у онај бео предмет — акта! Читав дењак аката, по свој прилици изгубљених аката...

Тргао сам се иза сна, мокар од зноја, са јаком главобољом, несвестан још где сам и шта је са мном, са јасним, у мом памћењу дубоко урезаним визијама свога сна, којих никако не могу да се отресем. Још нисам на чисто, је ли то био сан. Па и ако је сан, (шта би могло друго бити!) то он мора ипак да значи много. Али шта може да значи? Она — и акта!... Какве везе могу имати та глупа акта с њом... с том... с тим створењем, које — страх ме је признати самом себи — волим. Зар опет! Авај! У помоћ! У помоћ!

4. мај.

Премишљајам непрестано о том сну. Сваки дан понављајам у успомени сваку подробност и ма да сам иначе због несвршених послова, због изгубљених списа свагда ишао у звање као јагње на закла-

ње, ја од оно доба увек журим, да што пре стигнем онамо и по читаве сате стојим код прозора. Са неописаном чежњом, са надом и зебњом у уздрхталом срцу, пропињем се на прсте да је видим на прозору — али ње нема... Зашто?

5. мај.

Не видим је ни данас тамо... Шта је то? Где је она? Како ми је тешко, што је не видим!

6. мај.

Ни данас је нема... Нема је већ недељу дана тамо; више од недеље дана, тачно читавих тринаест дана нема је да се појави, као да је отпутовала куда, одселила се, умрла. По читаво пре подне чекам је, а после подне идем, тумарам, тражим је... но где да је нађем? Кога да питам? Никог не треба да питам... одмах ће посумњати. Ћутати — трпети... надати се! Можда ће се вратити!

15. мај.

Често је сањао, скоро сваку ноћ. Но има већ четири ноћи како је нисам сањао, па ни ноћас не. Нема је на прозору, одселили се ваљда Дакле, растанак је требао да значи онај сан... И ја се већ сада помало навикавам на то, да је не видим тамо. По старој навици, гледам каткад онамо. Јуче сам погледао и видео неко обријано лице: нов укућанин, глумац какав... па сад више не гледам. Почео сам је по мало заборављати. У души ми је тихо и тужно. Радим свој посао.

Али шта ми би уједанпут? После подне, око четири сата дође ми силна жеља да је видим, да је видим или... Украдем се из канцеларије, одем у парк с надом, да ћу је зацело срести.

Шетао сам се, прошао по свима стазама брзо, па онда опет лагано, седајући, премештајући се с

клубе на клубу, али ње нигде. Тада ми се деси нешто, што ми даје повода мислити да сам сишао с ума.

Спавао сам па сам се уједанпут тргао иза сна. Јесам ли доиста спавао? Мора да сам спавао. Седећи на клуби, под великим кестеном, на својој клуби, осетим пријатан умор, малаксалост у целом телу, нарочито у глави... Уједанпут ми се учини, да ми се мозак топи, раствара, испарава на сунцу које у тај мах продираше кроз кестенове гране и моја глава лагано клону као празна мехуна и ја заспах тврдо, као да сам умро ту, у парку, на клуби. Али може ли се у сну тако јасно видети и осетити оно, што сам ја видео и осетио за то време, које ми је, као што ја мислим, прошло у спавању. Сећам се свега што ми је рекла, сећам се и још чујем њен убрзани, страсни шапат, сећам се и још и сад осећам стисак њене руке, осећам бол у руци из које ми се измакла њена рука — боли ме и тишти и ја грчевито пружам ту своју руку у ваздух, хватајући њен фантом. Зној ме облива, сав дрхћем. Грозница? Врућица?

Од куда и како — не знам; знам само толико, да се за један тренутак нашла код мене... онемио сам, усне су ми дрхтале, нисам могао ни речи проговорити; њене су руке дрхтале, била је сва бледа, једва чујним шапатам рекла ми је нешто... приљубила главу уз моје груди — и онда се нагло одвојила од мене, нестало је, одлетела и као да је вихор однео.

Нисам имао времена да се разаберам, све се то десило у једном врнутку, али тако јасно, тако живо, да и сад још не могу да се приберем од те изненадне среће, од милина, које навалише на мене као јак, кратак пљусак.

Скочио сам с клубе као еластичан. Почео се хватати сумрак. Свет је пролазио по стазама, освртао се, и гледао ме као неко чудо. Зверао сам, не ћу ли њу видети где међу светом... Ево је! Је л'

оно она? Боже! С ким то иде? Са једном постаријом дамом! С матером? Дакле то није био сан? Дође ми да викнем; неодољиво, незадржано хтедох у једном махнитом крику да јурну као бујица моја осећања — али сам се уздржао. Не! проћи ћу само крај ње... познаћу по њој да ли је то доиста било... Са стиснутим песницама, са напред опруженим рукама заустављао сам своје кораке, задржавао дисање, стиснуо усне и прошао поред ње љуљнувши се у страну, као у епилептичном наступу... Па шта је сад то?... Она је прошла равнодушно крај мене, није ме ни погледала... Па то и није она! рекох гласно и застадох осврнувши се за њом. Није она! Можда је само налик на њу! Ја од сваке женске особе с плавом косом, мислим да је она. Додуше ја њу нисам никад ни видео из непосредне близине... Па где је она? Шта је то? Зар је то био сан?... Обиђох цео парк, али је не нађох нигде. Па како се онда могло десити ово? Је л' могуће да сам ја то сањао? Јесам ли ја при свести? Зар ја више не разликујем сан од јаве?

Мозак ми се врти, мислим, мислим и никако не могу да објасним себи овај мистериозни, чудни случај.

Да питам кога? Али коме могу поверити такву ствар? То се не казује лако ни најприснијем пријатељу. Па ипак би требало коме да саопштим то, макар и не као свој лични доживљај, него онако... у опште... као пример халуцинације... или тако што.

Да запитам секретара? Али шта тај глупи старац зна? Ипак пођох да га потражим, одох до рестаурације, где сам га нашао први пут. Од оно доба нисам разговарао с њим — тамо га није било. Завирио сам у кафане, у пиваре, у сутерене и једва га нађем у једној малој кафаници за карташким столом. Приђем му лагано с леђа, поздравим га задихан, уплахирен. Он ме погледа преко наочари и, загледав се пажљиво у мене, упита ме што тако рђаво изгледам. Његово ме је питање збунило и

уједанпут ми дође тешко, стидно, да га тако што питам и још пред његовим партнерима.

— Шта је мени? — мислио сам, идући кући. Да то није била халуцинација? Да није слабост живота? Да ја нисам болестан?

— Шта ће то бити са мном? Шапутао сам, стојећи пред капијом од куће, у којој сам становао. Има већ два сата како лутам, уморан сам, требало је лећи али се нисам могао одлучити да уђем у свој стан — он ми је постао одвратан у последње време. Да одем у кафану? Омрзнуо сам и њу.

Време је пролазило, настајаше ноћ тиха, топла, али је ова, иначе дремљива улица, била још будна. У комшилуку ту и тамо, испред куће седели су људи, жене; чуо се разговор и гласно зевање, док се, најзад и тај свет некако неосетно не разиђе. Капије се закључавале, те наста тишина каква може да буде у овако забитим крајевима предграђа. На једној цркви, далеко негде, избијао је сат; њему се, као на тајанствен сигнал, одазивали сатови са ближњих и даљих цркава. У кући преко пута искуца ситно, ужурбано десет сати. У празној улици одјекнуше кораци једнога пролазника па се изгубише иза угла. Једна мачка претрча преко пута.

Осетих се усамљен, остављен; на срце ми се навалио терет, у грлу ме пекла горчина. Знао сам да са устрептаним нервима, узнемиренем срцем нећу моћи заспати. Али шта да радим? Пођох насумце, без циља.

Упутим се улицом, где је напред, на једном углу, усамљено сијала електрична светиљка, непотичним пламеном, као да се негде загледала. Завијем за угао, пођем уз канал, којим је испресецано предграђе. Вода у каналу беше мирна, црна, дубока. Преко, на другој страни, сасвим уз обалу, као из воде израсла је некаква стара зграда. Огромна сенка ове напуштене, порушене грађевине са које је спао леп, те се виделе голе цигље као кости, с којих се сљуштило месо, покривала је скоро сву ширину

канала. При слабом осветљењу видело се како при дну зграде вода подрхтава: водени пацови излазили су из рупа ове развалине, пливали по води и узнемиравали је. Из великих, црних пролома, као из очних шупљина гигантске лубање, где су некад били прозори, излетали су слепи мишеви.

Ишао сам напред. Нисам сретао никог. Понегде само, под капијама стојали су љубавни парови, чврсто приљубљени, као срасли једно уз друго, непотични, неми као у дубоком сну. Електричне сијалице бивале су све ређе, њихови пламенови једва су тињали, као да хоће да заспе — а после их нестане.

Наста помрчина, коју су осветљавале само звезде. Забасао сам у сасвим непознат крај. Појавише се ниске кућице, покривене трском, са забатом од дасака — жалосне, шћућурене, као заспало јато птица.

Нисам овуда никад ишао... Застанем. Куд сам ја то залутао?... Глува тишина. С неба се откиде једна звезда и паде за хоризонт, оставивши за собом сјајну полукружну линију од бледога фосфора.

Хтедох се вратити натраг, кад, послушкујући тишину и своје срце које је лупало, уједанпут допреше до мене звуци музике, нејасни, удаљени. Од времена на време забрујали су дубоки тонови контрабаса. Свирка је та била као у земљу сахрањена, долазила је из некакве подземне крчме, као из гроба. Жеља ме повуче онамо, потреба друштва, ма каква друштва. Свирка се чула све јасније и каткад се, изненада, као ослобођена отимала на поље, у ноћ, кад би неко, улазећи у крчму, отворио врата: виолине су цикале, акорди хаотични, замршени, изражавали су некакав мутан, неразумљив, очајнички бол. Маџарска песма. Она ми за тренутак изазва визију пустаре и чарде у којој заљубљени бећари разбијају своје дертове.

Уђем унутра, али се одмах покајох. Крчма је била пуна љуте одвратне воње од дуванског дима, рђаве ракије и вина, којим беше уполивана тезга,

на којој се точило пиће. При слабом осветљењу једва се распознавале физиономије непозната света. То су могли бити понајвише радници, кочијаши, па онда сумњива лица, кесароши можда који су ту, склоњени од полиције, трошили своју зараду.

Хтео сам се вратити, но када се окретох, угледам за једним столом — секретара! Он ме није одмах видео, а када ме спази и позна, његово се бледо, мртвачко лице издужи, он се избечи а из уста му изиђе једно зачуђено, изгладнело, изнемогло: „О-о-о!“ Запрепастио сам се, када сам га видео. Откуд он овде? Зар он и овамо долази? Старац је уз то био и пијан, али изгледа, више малаксао, него пијан.

Седео је сам. Пре тога је, без сумње имао друштва с којим се картао, али су га партнери, пошто су га прво опили па опљачкали, оставили и отишли за други сто. Пођем к њему. Он се с напором диже са свог места да ми изиђе на сусрет, пође к мени али се забатрга и задржа о мене ухвативши ме испод мишице својом коштаном руком, од које ме прође језа. После се сруши на столицу, саже главу и машући њоме, смејао се безгласно, зацењено, тако чудно некако, као да плаче. „А ви... а ја... ето!“ Замуца он и лупи обема шакама са раскреченим прстима по столу који беше уполиван вином.

Неко се од публике за другим столом засмеја грубим, гадним смехом који пропрати страховити кашаљ.

Наручим вина и почнем га жедно, жудно пити. Вино ме загреја и охрабри да потакнем разговор о мистериозном случају што ми се десио у парку. Почех издалека. Али се показа да је старац неспособан за разговор. Старац и не слушах шта ја говорим. Изгледа као да се напрезао, купио снагу да нешто каже. „А ви треба да се жените!“ извали он уједанпут тако неочекивано, као да ме опину муњом, и лупи шаком о сто. Откуд то сад? ... „Шта велите? Зашто да се женим? Откуд ви то мени...?“

Закупих га питањима. „Н-да!“ настави он, лупивши песницом о сто — „време је... ја бих сватова... да играм...!“ па се засмеја онако, као да плаче.

Шта он то трабуња? мислио сам изненађен и, не знам зашто, обрадован. Зна он нешто... Откуд му паде на памет мисао да треба да се женим?... Лагано само, казаће он све... он ће и нико други размрсити конце у које сам се уплео.

И онда ме обузе таква нежност према њему, да га хтедох загрлити, ижљубити, обећати му новчану потпору од своје стране и хиљаду других немогућних ствари, али место тога, ја уједанпут викнух некако неприродним, смешним гласом, од ког ме обузе стид, на музиканте да дођу ближе. Они засвираше, а старац поче лупати длан о длан и намести уста да звижди. Но да ли за то, што није умео звиждати, или што од слабости и клонулости није могао да скупи усне колико је потребно — тек из његових уста не изиђе никакав звук. Кад је видео да звиждање не иде, а он завали главу и поче нешто да пева slabим гласом, но одмах престаде, очајно затресе главом, скупи лице као да се јако окиселило и с таквом резигнацијом одмахну руком, као да је хтео да је отресе с рамена и баци међу свираче: „Про—шло!“ рече и спусти главу, па као да се замислио или задремао, оста тако неколико тренутака. „Ни брига вас господине Н!...“ рекох му, тешећи га. „Него, шта ви то рекосте, да треба да се женим? А где ми је девојка? Реците!“ Старац нагло подиже главу, погледа ме узверено, као да ме је први пут видео.

— Шта велите?

— Казали сте ми да се женим. Знате ли ви какву девојку? А?

— Ко? Ја казао — одговори он расејано склапајући своје мутне очи — ништа ја не кажем... ништа не знам... не тиче се мене ништа... н-да! — и положи главу на руку наслоњену на столу, па уједанпут заспа. Ја се сав накомостреши од љутине. Почнем га дрмати за раме, вући за косу. Онај код дру

гог стола, где се картало, засмеја се опет ружним, грубим смехом. То ме још већма раздражи. Дође ми да старца ишћушам: заспао, а нисам ништа дознао!

Каква је то глупост од мене! мислио сам враћајући се кући, љут на самога себе. Ништа старац не зна, нити може знати. Шта ја хоћу управо од тога човека? Требао сам га још само ћуштити, па да ми се онај тамо багаж у крчми још више смеје...

Ноћни ме ваздух освежи, у мени поче да говори разлог. Ама човече! Та све то: и твоја неуредност у служби, и губљење списка и истрага због тога, која је, како чујем, у изгледу — све то долази од твоје бесмислене страсти, то се одмах позна... не треба у том погледу „секретар“ нешто нарочито да зна, већ је он споменуо женидбу онако... уопште... као нешто конвенционално, што се обично говори младим људима... Да!... И мени изиђе пред очи слика старчева, како спава крај стола, те се покајах, што сам га оставио сама у оној крчми.

Али — зашто сам ја управо ишао кући? Дужност би ми била доиста, да старца некако склоним, савест ми то налаже. Али не! Шта ме се најпосле тиче! Не, не! Најбоље је отићи кући и лећи.

Пођем напред, но после неколико корака застанем... Ама шта ћу код куће? Та мени се не спава... а што је главно, мени се све једнако чини, да ћу њу негде видети. Како и где? Где да је видим сад, ноћу, после поноћи? Ниси је никад могао да видиш ни на дану и тамо где се свет највише налази, на корзу, у парку — а камо ли овде... ноћу!... О том не треба ни мислити. Па ипак морам се вратити, старца ради, да видим шта је с њим, не могу га оставити тако. Покушаћу да га сместим у крчмареву собу, на диван, ако не на кревет. То изискује коледијалност, хуманитет најзад тражи од тебе то... Хуманитет? Лажеш, Лажеш ти самом себи и обмањујеш сама себе! Признај! Ти си увртио себи у главу да ћеш њу видети и зато би да се враћаш, да луташ, да тумараш Бог зна куда и докле. Теби је по-

ребан какав романтичан сусрет, необичан, немогућ... негде — неодређено где... А и што се старца тиче — и ту лажеш! Није теби до њега и његове судбине, већ би ти објашњења о оној жени, које од њега и иначе не би добио а камо ли сад, кад је пијан као чеп... Иди кући!

Али ма како да ме је савест укоравала и ма како да су јаки били разлози разума против моје намере да се вратим натраг, ја ипак, неодољиво, с некаквим неодређеним мутним надама, да ће се овај замршени сплет од илузија, снова и реалности некако размрсити, јер се овако не може издржати — пођох одлучно натраг. Али кад сам се окренуо, спазим да сам забасао у некакву другу улицу и да се враћам сасвим непознатим путем... Исче лутање. Тумарам четврт, пола, читав сат. Напослетку натрапам на улицу, која ме је први пут одвела до крчме. Убрзам кораке. Не знам тачно колико је времена прошло, док нисам нашао пут, али ми се учини, као да је у опште већ доцкан, да је крчма затворена, те скоро потрчим спотичући се по неравном, разривеном старом тротоару. Стигох сав задихан. У крчми је још било друштва и, канда, више него пре.

Застадох да одахнем. Не уђох одмах. Обузе ме некакав страх, стид, шта ли, те прво пажљиво послушних на вратима. Изнутра се чуо смех, кратак, на махове, груб смех, па онда некакав висок, плачевни женски глас, а за тим стењање... као јечање рањеника. Шта је то? Бојажљиво отшринем врата, завирих унутра и видех овај приказ: секретар је лежао на земљи и стењао блебећући нешто, из чега сам могао разабрати само једну реч, једно женско име: Матилда. То се име односило на некакву женску, која је, окренута мени леђима, те јој нисам могао видети лица, трзала из све снаге, вукла секретара за руку, покушавајући да га подигне са земље. Старац се отимао, бранио, бацакао, не хотећи никако да устане. „Тата... али слатки тата,

устани!“ молила га је она кроз плач... „Дакле кћи! Матилда... Хм!... Није ружно име“ помислих у себи с ироничним осмехом у души. „Маните га нек спава — види се: допада му се кревет“ рече један из гомилице, која се наслађивала овом сценом и која прште у смех на ову примедбу. Кћи га опет повуче свом снагом за руку и подиже га мало од земље. „Та хоћеш устати!“ цикаше она кроз стиснуте зубе, али старац ипак претеже, звекну главом о патос и оста непомичан као мртав. Матилда се заплака пригушеним, тужним плачем покривши очи рукама. „Умро! Па без свеће!“ примети онај исти из гомиле, који је, очигледно, важио у друштву као шаљивчина, те се сви морали смејати, ма шта он рекао. На последњу његову примедбу која је некако прошла неопажена, не насмеја се до душе нико, али када је почео да поје „со свјатими упокој“... наста свеопшти, громогласни смех. „Та ово се више не може поднети“ плакала је Матилда. Мени се уједанпут стужи. Хтедох јурнути напред, да сам узмем старца у наручје, када се на сцени појави нова фигура. „Васо, та докле ћеш гледати да тату тако понижавају?“ Човек кога она ослови овим именом, беше некакав цин, са густом, црном брадом и великим ожиљком преко чела, без сумње њен муж. Он је дотле стојао у страни код келнераја и од времена на време приносио устима фићок с ракијом и каткад с презрењем погледао час на Матилду, час на старца, час на гомилу, којој је, очевидно, хтео дати времена да ужива у овој сцени, па да онда на крају, покаже да без његове помоћи не може ништа да буде. На Матилдин позив он се најзад помаче, коракну напред, саже се и растави старчеве ноге, затим се назатке намести међу њима као међу рукуницама од таљига и чучне. Међу гледаоцима наста огромно интересовање, кретање. Чак се и ја осмелих, па се помакох напред да видим шта ће да буде. Загледах бојажљиво у женску с именом Матилда. Прићох још ближе. Друштво ме тек тада

опази. Сви обратише погледе на мене заграјавши: „А—а—а! ево му колеге!“ „Господине, шта учинисте од њега?“ рече ми она с прекором. Ја је погледах забезекнуто. Је л' могуће! Та то је она!... Боже! Та она је његова кћи! и удата... и... Матилда уз то!... Та је л' она то?... Она... она несумњиво! Она! Па његова, секретарева кћи! Дошла да га води кући. Моја се слутња испунила — ох, какав глуп састанак! И прва њена реч па прекор! Неко ме је очигледно оклеветао док нисам био ту, да сам ја старца опио. „Како сте га могли оставити!“ настави она и у очима јој блесну мржња. Али ја нисам слушао шта је она говорила даље, нити сам више разумевао смисао њених речи — ја сам је само гледао и оно што сам тачно опазио, беше на моје велико запрепашћење то, да није лепа, да није млада, да је управо далеко од оне, коју сам ја видео гледајући ову из далека, кроз призму своје глупе страсти.

Па ипак, пренашајући на њу црте слике коју бејаш сам у њој створио — то мршаво, узано, роштано лице са жутиим, ситним пегама, па фина, танана линија носа као сеченице од ножа, па онда тај трагични патнички израз лица — све то беше, требало је да буде лепо. Али она, она... његова кћи! И ја то нисам могао да дознам због своје певештине, глупости своје! И уз то удата за оног клипана, ког сам каткад виђао на њену прозору, и не слутећи и управо одбијајући од себе свом снагом претпоставку, да би јој то могао бити муж, само да ми не ремети моју илузију о њој.

Он уједанпут викну крупним медвеђим гласом да старца дижу. На то се сви присутни као на команду сагоше, тргоше немилосрдно старца са пода и бацише га на леђа зету, пребацивши му омлитавеле старчеве руке преко рамена, које онај незграпно повуче, прекрсти их некако као да их веза на својим грудима, а затим се подиже без по муке и понесе старца као перце на својим леђима из крчме. Узвици дивљења испратише га на врата. „Како је

то страшно!“ рече ми Матилда при поласку, искрививши уста на плач, при чему јој заблисташе два златна зуба... Па то она зар?... Мени се стеже срце. Стајао сам нем, збуњен, непомичан са помешаним осећањем сажаљења и горчином разочарања гледајући за њом, док је излазила из крчме. Сви пођоше да их испрате. Остадосмо ја и дремљиви крчмар, који не беше радознао на овакве сцене, јер их је чешће виђао. „Добар човек, али слаб на пићу.“ И још је крчмар нешто говорио, али га ја нисам слушао. У мени је плакала некаква горка, бесна жалост. Клупче се разрешило, свршено је све! рекох у себи и осетих потребу, силну жељу да пијем, да саспем у грло ватру какву, отров, абсинт — па уједанпут дрекнух очајним, мени самом непознатим гласом, срушивши се на једну клупу: „Шнапс!“ А за тим ми се оте један болан крик: „Ах, Матилда!“ У крчми наста тајац за тренутак. Сви се обазреше и погледаше ме зачуђено, али, када шаљивчина, ком никаква ситуација на свету није била толико трагична, да не би у исти мах могла да буде и комична, понови са ироничним патосом: „Ах, Матилда!“ — прснуше сви грохотом у смех, који ми и сад још звони у ушима, као смех судбине.

Без датума.

Данас сам био у звању. Сви зинуше од чуда када ме видеше, сви изменише значајне погледе и завртеше главама не рекавши ништа. Неко се на-кашља.

Један се писар диже и оде у другу собу, одакле после неколико тренутака изиђе шеф, који ми приступи некаквим свечаним ходом и у општој тишини, чврстим гласом, гласом неумитне судбине, прочита ми акт, у ком је стојало, да се због неспособности, крајње неуредности, и нарочито због губљења важних списа, отпуштам из службе.

Ја сам ћутао и тупо бленуо у велику, сјајну ћелу свог шефа, који се чврстим, важним кораком враћао у своју собу, затворивши врата за собом.

У свечаној тишини, која се никако не прекидала, ја учиних један општи нем поклон свима редом обрнувши се, од некуд, на једној нози и после неколико тренутака, нађох се на улици.

СВЕТАЦ КОЈИ НЕ ПОМАЖЕ.

Друштво које је случај саставио за једном трпезом на храни у некој приватној кући провинцијалнога града, налазило се сваки дан на окупу при ручку и вечери.

Чим би откуцало подне, свако је дизао руке од посла и журио се да стигне на време, радујући се унапред што ће тамо пријатно провести у разговору неколико часака.

Чланови тога боемског друштва беху чиновници, професори гимназије, разни пензионери, међу осталима један стари глумац и један свештеник који је дошао са села, жовијалан старчић кратке, беле браде и насмејаних добродушних очију. Њему уступише, из почасти, место у прочељу, и он беше претседник ове трпезе.

Беше Арханђелов дан. Неко запита да ли је ко од госпoде био у цркви. Јави се један који беше свечар тога дана. Сви заграјаше, подигоше се и, рукујући се с њим, честиташе му крсно име. После се почеше запиткивати кад је ко свечар, па се онда поведе разговор о том, како наш народ слави крсно име, ког свеца слави највише, и тако даље.

— А да ли је ко од госпoде свечар на Михoљ дан? запита уједанпут свештеник, који је дотле ћутао.

Цело друштво обрати пажњу на њега.

— Михoљ дан? Свети Ми...?

— Свети Киријак Отшелник, —

— Отшелник... анахорета... пустињак, објасни поп.

— Какав је то светац? упита стари глумац, комичар, осмехнувши се.

— Како да кажем?... То вам је један светац који не помаже... један рђав, зао светац, — одговори поп ниским гласом као да одговараше самом себи.

Сви се изненадише.

— Како то?... Како ви, као свештеник, можете то да кажете?

— То је blasfemiја — примети неко.

— Пардон, госпoдо — извињаваше се поп смећећи се, — мени су сви свеци једнако добри, а ја сам само навео мишљење једнога мог бившег парохијана, карактеристично по верско схватање нашега народа.

— Дете, пречасни, приповедајте нам што... ви познајете народ и његов живот... његов начин мишљења...

— Да... Сетих се једне веселе крсне славе која се трагично свршила — рече поп замишљено, а с лица му несташе осмеха.

— Хајте, хајте... причајте нам... молило га је друштво, и сви упреше погледе у њега спремајући се да чују што занимљиво.

— Врло радо, госпoдо.

И стари свештеник поче да прича о једном чудном, необичном догађају, који се десио у његовој парохији пре тридесет и више година.

— Мој парохијан Ридан — необично име, госпoдо, зар не?... Да... Чудних имена има у моме селу, а још чуднијих надимака — но то узгред...

— Причајте ви само... кажите све подробно, нама је то ново.

— Еле, мој парохијанин Ридан беше осредњи газда, ни богат ни сиромаш — пре би се могло рећи сиромаш него богат.

Кућа му беше обичан, просечан тип сеоске куће онога краја. Две собе: једна у којој се седело, друга стајаћа — између њих кујна. У првој два кревета,

сто са двама дугачким, шареним клупама с наслоном. Велика пећ с банком и запећком.

У прочељу свечарска икона. С клина о који је икона обешена, висе, свезане врпцом за петељке, две гуње. Око иконе и испод ње прикупљено је, као на каквој изложби, све оно што је према наивном народном укусу могло, као украс, одговарати достојанству једнога светитеља, домаћег заштитника, и подићи му углед.

Горе, на једном углу иконе, обешен нечији нов шешир; доле, у оквиру, позадеване ситније и крупније фотографије, анзихтскарте. На самој икони, преко светитељеве фигуре, прилепљена некаква шарена хартија, колорисана вињета, па онда реклама, проспект паробродског друштва за превозење путника у Америку: море, океанска лађа, и портре Фр. Мислера. С једне и с друге стране иконе висе ките босиљка; доле, испод иконе, цепни сат, наочари, маказе, и тако даље.

Испод иконе „долаф“. На њему стоје поређане чаше, шољице, празна боца од сифона, понеко апотекарско стакоце, порцеланска теглица, па онда сјајно олужен пеглајз и хармоника. С једне гредице, близу иконе, висе пар лепо увиксаних свечаних чизама, те изгледа као да је неко кроз таваницу спустио ноге у собу.

У другој соби по рафовима обешени нови амови и уздице, а са гредице висе свечано женско рухо. На једном кревету, код узглавља, прислоњен бео јастучић са извезеним планинским пејсажом: јутро, сунце се помаља између два брежуљка, доле петао у напрегнутом ставу кад кукуриче, испод њега извезене речи: „Устај, лоло, свануло!“

Ето, тако су, од прилике, изгледале собе мога несрећног Ридана.

Еле, као што у почетку рекох: у прочељу беше икона, икона домаће крсне славе, образ Светог Киријака Отшелника... Али каква икона, господо! То су вам праве карикатуре људских обличја: без сраз-

мера, без анатомије, без нијанса, без перспективе — онако како би сликала деца или дивљаци.

Те се иконе купују на вашарима. Па и ако су с уметничког гледишта сасвим рђаве, оне ипак, можда зато што су светитељи на њима врло мало налик на људе, чине на наш народ извесни, мистериозни утисак светиње... Па и ја сâм, право да кажем, господо, гледајући их често по сељачким кућама, заволео сам те иконе као старе, утврђене, традиционалне типове простонародне иконографије, у којима као да је примитивни уметник бојама и линијама изразио народно схватање религиозних идеала онако како их народна машта гледа, — волим их већма него оне рђаве репродукције слика, Бог ће их знати каквих страних сликара, које преплављују куће наших ратара у последње време.

Мој Ридан, дакле, славио је светог Киријака Отшелника као своје крсно име, славио га сваке године, и чинио из далека припреме за ту прославу, јер је имао сталних гостију и званица на тај дан.

Једне године, о Михољу дне, беше лепо јесење време, — сунчано, благо, сетно, пуно дражи једнога лета, које се праштало од нас и давало нам своје последње поздраве. То је оно позно Михољско лето, или Бабино лето, како га народ зове.

Ридан беше онда већ стар човек, али је, по предању које му оста од старина, тај дан проводио весело, и није жалио трошка да задовољи своје госте. Беше и иначе човек весела. Имао је још живу бабу, сина и три или четири унучета — не могу тачно да се сетим... давно је било... — Да... Доста то да је најмлађе унуче, мушкарца, старац, деда највећма волео, јер старија унучад бежу све женска деца.

Мали у то време још није полазио ногом, него је пузио — пузио некако необично, занимљиво, смешно: час четвороношке, а час би сео, подавио једну ногу, и одупирући се ручицом о земљу, ужурбано, енергично, одскакујући од земље као да је од гуме,

прилазио би деди кад би му овај почео нежно тепати, призивати га: „Луто, Лутице, ходи деди!“ А Милутин, Лута, Лутко, Лутица, пузећи тако, кликтао би од радости, укао би као жабац од задовољства, осећања животне снаге у свом малом, пуначком, здравом телу. Деда се смејао, смејао, узимао га са земље и грлио га, а Лутица њега вукао за бркове. То му унуче беше стална радост живота. О њему је мислио, њега сањао, носао га као дадиља, понекад се по цео дан забављао њиме, чувао га, када би остали млађи отишли на рад.

Али тога дана беше гостију, а деда и сви остали беху заузети домаћинским дужностима, забављени око гостију.

Пред вече дође и свирац, поче певање, играње, разви се весеље. Беше то част, гозба, која ни најмање није одговарала карактеру светитеља, чије се име славило тога дана. Јер, господо моја, не треба заборавити да је Преподобни Отац Киријак био строг испосник, сурови аскет, „молчалник“; само је, можда, Исихије Безмолвник био већа ћуталица од њега.

Еле, весеље беше у жеку, када се уједанпут зачуо детињи врисак.

Старац се трже као и увек када би зачуо плач свога Лутице. Али ово не беше обичан плач, већ ужасан врисак.

Весеље се на мах прекиде. Старац истрча на поље. Гости се дигоше од стола.

Шта је било?

Док се унутра веселило, мали беше сам у ходнику, пузио, седео, играо се својом ножицом, сам се забављао. Наиђе од некуд крмача, навали на дете, па га поче уједати, гристи, и откине с њега парче меса.

Кад виде шта с малим би, старац јаукну, па онда поче викати, обзирући се, вртити око себе, млатати рукама, дохваташе што му дође до руку, па стаде ударати крмачу, а кад крмача побеже, он се нагна за њом, хитао се за њом, јурио је, спотицао се, падао, устајао и опет падао... чинио је бесми-

слене ствари човека помахниталог од бола и жалости.

Дозваше лекара, па врачару. Али детету не беше помоћи.

Ту ноћ је мали умро.

Сутра дан га сахранисмо.

За време опела деда је плакао, ридао, јецао грчевито, тешко, као да се из дубине његова бића нешто на махове откидало... Страшно је, господо, кад човек плаче. Друго је жена... али човек кад плаче — страшно је.

Опело се свршило. Старац се наједанпут некуд изгуби, нестале га за тренутак.

Кад већ да пођемо са спроводом, појави се из куће старац, сав умацуран од суза, првен у лицу, са запаљеним, закрвављеним очима, разбарушен. У рукама високо држаше икону светог Киријака Отшелника. И док свет, који се код самртника скупио, изненађено гледаше у њега с уздигнутом иконом, мислећи да је сишао с ума — старац уједанпут тресну икону о земљу, и стаде играти по њој, газити је. Баба његова, син, снаха, комшије, узеше га и одвукоше некуд, склонили га у страну, и док су га водили чула се његова псовка, анатема на Свеца што није чувао дете, унуче његово, малог Лутицу, док се они у соби веселили у његову славу и част.

Тако су, прича се, стари Римљани кипове својих богова бацали напоље из куће кад им не би испунили какву молбу.

Прође пола године од тога догађаја.

Једном, уз пут, свратих код мога Ридана. Он беше сасвим остарио, изгубио се, порушио од жалости за Лутицом, и ништа друго није желео него једну „лепу смрт“, као што би говорио.

Тешио сам га како сам умео.

При поласку бацих поглед у прочеље, и како ли се изненадих када тамо, на место иконе светог Киријака Отшелника, видех Светог Пантелију!

Јадни старац беше променио Свеца.

МИСТЕРИЈЕ.

Далеко, на полукружној црти велике равнице, испод хоризонта, као на рубу огромног зеленог диска, видела се у сутону силуета једнога торња, груп једне ветрењаче са четворо непомичних крила, и црн масив велике шуме.

Све то беше оштро оцртано, као усечено у зажа-рен Запад, на месту где је сунце зашло.

Пред вече се зауставише крај оне шуме једна кола с путником који је још јутрос рано пошао онамо, и, стигавши најзад, сишао с кола, скинуо пртљаг, опростио се до сутра с кочијашем који оти-де у село да преноћи, а сам остаде крај велике шуме у којој се, на дану растурене сенке, скупљаху на ноћиште.

Путник беше болесник, ковач из нашег села, који је на све стране тражио лека својој болести, и, не наставши га, чуо најпосле за ову шуму.

Још као дечко запатио је некакву бољу у нога-ма, осећао малаксалост, немоћ.

Врачаре и пророчице су говориле да је нагазио на вилино коло.

Он се доиста сећа да је једне ноћи као шегрт, пасући мајсторова коња у ливадама, на месечини, набасао на некакав круг као зелен обруч, на чијим је крајевима трава већма израсла, и чим је крочио у тај круг ноге му се подсекле, осетио немоћ и сео.

После му букну једна нога у листовима. Тра-жио је лека по докторима, црквама и манастирима. Био је и на једном извору у некаквој планини, где се испод земље чује како се служба служи и ђаци поју, али му све то ништа није помогло.

Најзад је дошао у ову шуму.

Шума је била на гласу са своја три велика, ста-ра јасена, где се у глуво доба ноћи састајале виле на рочиште и видале ране, лечиле разне болести онима који би ту долазили да потраже лека.

О великим празницима болесници су долазили у масама. Он је дошао једне недеље, пред Духове, кад никог није било.

Сишао је с кола, обазрео се око себе. Обузе га тишина поља и ћутање велике шуме са тихим шу-штањем старих јасенова који спуштаху гране до земље.

Он разгледа сва три јасена, и код средњег, нај-већег дрвета, изабра једну лепу, лиснату грану која се као каква постеља прострла по земљи. На ту ће грану после требати да легне.

Он седе крај гране, узе торбу, раздреши је и из-вади из ње једно стакло ракије и стакло воде, изву-че за тим комад брижљиво савијеног, чистог, белог, још неупотребљеног беза, и, најзад, једну омању, на ватри печену, погачу.

Развије платно, простре га по трави, и на плат-но стави боцу с ракијом, стакло с водом и погачу.

Све је он то чинио лагано, пажљиво, као да вр-ши какав обред.

Виле, кад дођу, узеће од тога што хоће. Ако бу-де среће те узму од ракије или воде, болесник ће оздравити, а ако узму од погаче — неће.

И он седе да чека.

Испред њега на неколико корака изашао из жита зец, подигао се на стражње ноге, загледао се у њега стрижући ушима и мрдајући губицом, па се лагано врати у жито.

Мало после искрсну од некуд тркуница, успра-ви се као кочић па шмугну у једну јаму.

Негде у житу пућпурикала је препелица.

И опет тишина поља пред њим и шуме позади њега. Време је пролазило.

Настаде ноћ.

Он је слушао избијање црквенога сата из села, тајанствене, удаљене ударе четврти и часова.

Слушао је с напрегнутом пажњом да се не би помео и забројао, јер је, мишљаше, требало да спреман дочека поноћ. Спреман? Како? Није ни сам знао.

Он је спремио све што је требало за њин долазак, а оне ће, виле, несумњиво доћи и без његова бројања четврти и часова, јер оне тачно знају своје време, поноћ, ни пре ни после, али је он био нестрпљив, радознао, иако га је био и страх. На свој бол је заборавио, није га ни осећао.

Изби три четврти на дванаест. Сад ће! Није далеко тај тренутак.

И њега прође језа, мистични страх, и у последњем тренутку захтеле да се тај њихов долазак одложи, па га онда опет обузе силна жеља да оне дођу већ, да их види, и ако су му говорили да их неће видети и да ни не треба да их види. Шума ће да зашупшти кад оне дођу, и по том ће знати да су ту.

Али сад, пред њихов долазак, још више него досад, тишина беше савршена: ни лист да се мрдне, ни бубица да пролети или комарац зазуји. Све је безгласно, непомично, као очарано.

Но не прође ни неколико тренутака, кад се из далека зачу шупштање.

Он се трже па се брзо опружи по јасеновој грани, баци са стране летимичан поглед на прострт комад беза и остало: све беше ту.

Шум биваше све јачи, све ближи, док се са свих страна не заљуља дрвеће, шума се усталаса, узбурка, затресе, настаде хука, ломљава грања, као у великом олују.

Задрхташе и јасенови, устрепта лишће. Ево их, ту су, дошле су, па завитлавају своје коло као вијор у округ.

Он чује, обамро од страха, како се над њим заошјава, уврће тешка, лисната круна огромног дрвета, како се гране крше, лишће отпада и засипа га по лицу, по рукама, али њих не види. Само му се

спусти бела магла на очи и он пада у занос, сан, несвесност.

У том сну, после, осећа како се јасен смирио и шума се утишала, настала тишина, и чује само још како из велике даљине допире њихова песма, тиха, лепа, какве он још у свом веку није чуо.

Кад се пробудио било је три сата.

Свануло беше увелико.

Он се прене, исправи се, и седећи на свом месту протрља очи и обазре се око себе. Около њега, на њему беше много опалог лишћа, погача беше неначета, а од ракије и воде малко отпијено.

Он с радошћу осети да му је лакше, па весело, бодро устаде на ноге, и покупи лишће које беше опало. То ће лишће после метати у воду у којој треба да пере ноге, па ће га болест сасвим проћи.

*

Ову чудну историју причао је ковач у вече на Беле Покладе у својој ковачници, која беше сва гаврава и мирисаше на угаљ, али се у њој радо скупљаху ближе и даље комшије на поседак.

Кад је ковач завршио своју причу, настаде ћутање. Прича је очигледно учинила дубок утисак на слушаоце.

— Ја, браћо, у то не верујем — прекиде ћутање општински писар, који се ту десио.

Филозоф од три семестра, он се једних ферија, као сиромашак, због зараде, закачио у нашем селу за општину, заузео ту место писара, па ту и остао.

Као човек школован, напредан, атеиста помало, он се ревносно, кад год му се дала прилика, борио против заблуда и празноверица у народу, али сада и сам беше мало поколебан мистериозним случајем који је испричао ковач. Ковач је био човек истинит, прилично интелигентан, а после, он је био очевидац, класичан сведок, човек који је испричао свој лични доживљај!

— Нисам ни ја веровао — рече ковач, — али сада, господине, верујем.

— То је сугестија — настави писар сниходљивим осмехом, ви сте о том много слушали, много мислили, па уобрази...
 — Господа не верују ни у шта — прекиде га неко љутито.

— Ви ни у Бога не верујете — примети други. Сви погледаше у писара.

Настаде кретање. Друштво уједанпут оживе. Многи се умешаше у разговор. Поче препирка. Једни су веровали, други не, а остали су само ћутали и с великом пажњом и радозналостју слушали разговор.

Неки од оних који су тврдо веровали, потврдише под заклетвом да тога има, и почеше наводити случајеве које су сами доживели.

Један исприча како га је сам Он — ђаво то јест — смотао под неку ћуприју када је једне године, у зиму, ишао с колима у Ердељ да купи жита. Клео се при том да није ни окусио ракије.

Писар се насмеја, али не каза ништа.

— Смејте се само — рече други, па опширно исприча како се код њега једне ноћи нашао голуб у кујни испод оцака. Жена његова ухвати голуба, али јој голуб излети из руку; она га опет ухвати и поклопи ситом, а кад је после подигла сито, голуба не беше тамо. Одмах је било јасно да је то био Нечастиви. Жена му се од страха разболела, пала у кревет, па ни данас није читава, а он се одмах, срећом, досетио, побегао у запећак, скинуо чакшире и навучао их наопачке. То га је спасло.

Писар се грохотом насмеја.

То још више раздражи оне који су веровали. Настаде граја. Разговор пређе на вештице.

У селу је било доста вештица. Баба-Рокса на пример. Њен је случај занимљив. Сама се издала да је вештица када је једном целивала Христов Гроб.

Наиме, онај чешаљ бела лука којим се на Беле Покладе маже чело, дланови и табани против ве-

штица и тодорских коња, забоду се после у земљу да никне, па се после меће у лонце међу цвеће којим се украшава Христов Гроб. Која жена при целивању осети његов мирис и каже: „Јух, лук!“, то је вештица.

— Тодорски коњи!? Каква је то опет лудорија? — помисли писар уздржавајући се од смеха.

Многи од присутних знали су по нешто да кажу о тим тајанственим коњима. Ти коњи почињу у вече на Беле Покладе да иду по селу и да газе сваког на кога наиђу. Зна се за неке људе и жене које су газили тодорски коњи. Они и сад могу да покажу печате од њихових копита на својим леђима.

На крају узе реч писар. Чим поче он да говори, многи устадоше и одоше из ковачнице.

Он је говорио да су све то празноверице и бапске приче. Говорио је, малко загрејан вином, ватрено и речито као народни просветитељ, обраћајући се највише ковачу, али када се у један мах обазрео, изненади се кад виде да у ковачници не беше никог осим њега и ковача. Сви се други лагано и као кришом извукли и разишли кућама због тодорских коња ваљда.

Пође најпосле и писар, али пред полазак још једном с убеђењем понови да је ковачев случај плод сугестије, узбуђене маште, но за утеху ковачу додаде да је његова прича бар поетична, а ове остале су глупост и наивна детињарија, нарочито она последња о тодорским коњима.

Ковач је ћутао и само се некако жалостиво смешио због писарева неверовања.

Растадоше се.

Писар пође кући.

Беше ноћ. Месечина као дан.

Иако не беше касно, по сокацима беше тишина и нигде ни једног пролазника. Нигде светлости на прозорима, ни псећег лавеза, ни петлова кукурика. Као да је све изумрло.

Писару се врзле по глави све те приче које је вечерас чуо.

— Откуд је могла само понићи празноверица о тодорским коњима? — мишљаше он идући средом пута ради сигурности од паса. — Свети Теодор по свој прилици лежи у свом кивоту у каквом манастиру, увијен у брокат и свилу, украшен колајнама, златним и сребрним новцима, и чини чудеса онима који у њих верују — мишљаше он даље иронично — али његов бесмртни коњ!...

Писару беше мучна ова, како му се чинило, неприродна, празноверна тишина, овај глупи страх од тодорских коња или „тодорчића“ како их још зову.

Једна страна улице беше обасјана месечином, а друга покривена до половине мрежастим сенкама багрења.

Идући лагано путем, он је сваки час погледао онамо у тамни засенак месечине, па му се час чинило да неко пролази поред кућа, застаје, сакрива се у врата, час му од какве кладе испред кућа изгледаше да се неко опружио, час да се неке сенке мичу, ходе, лелујају се, изникну изненада од некуд из ваздуха, из земље крај пута, и лаке, прозрачне ишчезну и узнемирују машту.

— Ето — мишљаше он — и то је извор многих празноверица: та месечина, несрећна месечина.

Прође поред суваче... „То је нарочити центар нечистих сила“, настави он своја размишљања, одатле су виђали где излази ђаво у облику мачке, овце, кокошке, бурета што се само од себе котрља...”

Уједанпут — он ни данас не зна од куд ни како — крај њега, преко њега, не сећа се тачно, пролети, прелети коњ, сенка, фантом од коња, притиште га као ваздух, као лак замах ветра, и он се занесе у страну и чучну да не би пао.

Срце му је силно лупало.

Да нису то ти коњи?

Он скочи и пође мало брже заустављајући своје кораке с почетка, као да га беше стид да бежи,

али га затим неодољиво, против његове воље ноге понесоше, па у паничном страху поче бежати, и у бегу, великим скоковима, лаким као да лети, стиже кући, рупи у свој стан, закључа врата, па се скљока на кревет сав задихан од страха и умора.

Свећу није смео палити, већ, седећи на кревету и дошавши мало к себи, стаде размишљати о овом чудном случају, подвргаваше га строгој анализи, трудећи се да га објасни разлозима разума.

— Сугестија..., закључи он механички, осећајући да би ствар требала темељитијег објашњења; наравно... шта друго може бити?... Халуцинација...

Размишљање му прекиде некакав шум, топот. Срце му опет залупа. Он ослушну не дишући. Тишина. Месечина улажаше кроз прозоре у његову собу и обасјаваше је тако да се предмети у њој могли распознавати.

Опет шум, топот, сада много јаснији, ближи, код прозора. И он лепо чу коњски бахат, а мало затим крај прозора прође коњ, застаде, погледа на прозор, и оде даље чешући се о зид.

Филозоф нагло одскочи од кревета, дрхћућим рукама извуче из фијоке од стола нож и виљушку, па их забоду у сто унакрст. То је био начин да се напаст одагна.

Он леже најзад у кревет, и гледајући у месечину размишљаше о случају који је доживео и о причама што их је вечерас чуо: „Има ту неки ђаво...”

Сутрадан, а ни после, ником није причао шта му се десило.

ROSA, ROSAE...

Те године смисли отац да свог Душка одведе на јесен у гимназију, у варош.

Отац је мислио да ће Душка обрадовати кад му то каже, али кад му је саопштио своју намеру, Душко — протегласт, слабуњав дечко, глинца, туњав, ћутљив, затворен у себе, прави дивљак — погледа уплахиено у оца, не рече ништа, него се окрете и побеже...

Наравно! Отац је заборавио како је њему било кад је први пут полазио на страну; није мислио да за дечка није била ни издалека лака и проста ствар: оставити завичај, кућу, село, другове, игре, голубове и сијасет других ситница што су до тада сачињавале цео његов свет; покидати све оне невидљиве конце и жилице које нас као биљку везују за тло на ком смо никли, па у накнаду за то — сумњива добит! — отићи у не знам какву варош, у некакву гимназију — опет, наравно, у школу коју је он мрзио.

Отац се нађе у запари. Од увиде да је пренаглио, да је дечка требало некако издалека, истиха припремати, приволети га да се одбије у свет, јер би Душко, још много пута после оног првог бегства, и на најслабији наговештај о одласку у гимназију, бежао: уврх баште, за сламу, на таван, или би тумарнуо некуд у село, сакривао се код својих другова, по сувачама, или по каквим неприступним местима где не би нико могао ни слутити да га може наћи. Једном речју, подивљао је сасвим.

Требало га је дакле нечим намамити — али

како и чиме? Претити му да ће га силом одвести, није још хтео — претње и, најзад, батине, оставиће на крају, кад ништа више не буде помогло.

А ништа, скоро ништа, није ни помогло.

Покушавао је отац да у дечку пробуди амбицију, да у њему изазове честољубље отварајући му пред детињом маштом примамљиве перспективе лаког, удобног, господског живота после свршена школовања, са неизбежним атрибутима господства: лепим коњима и каруцама. Али Душко оста равнодушан. Треба му господство! Најзад, ако би баш морао нешто да буде, онда — пекар. А за то, кажу није потребна гимназија. У ствари, мислио је он, најбоље је — ништа не бити. Не господин, не пекар, не ни човек, него — птица!

Да. То је била једина, велика жеља његова. А за ту његову жељу нико није знао. Ником на свету не би он ту тајну своју поверио, а оцу најмање. Знао је он да би га сви исмејали и зацело помислили да је луд.

Међутим, он је то желео, стално о том мислио. Чак му се чинило као да је он и био птица која је неким случајем изгубила крила и пала међу људе — толико га мало занимаху људске ствари: њихове радости и жалости, бриге њихове за стицањем блага земаљског, грамзљивост за богатством и сластима овога света.

У њему је стално горела чежња за изгубљеним крилима и нада да ће он та крила опет кад тад наћи.

Како је он завидео својим голубовима што су свако јутро излазили из голубињака, дизали се у јатима и витлали над њиховом кућом и авлијом, падали као велике пахуљице снега на кров, слетали му на раме и на главу, кад би их вабио да их нахрани.

Он их је волео страсном љубављу. Често би побегао из школе, правио се болестан, само да би могао да буде са својим голубовима, да их гледа,

да посматра њихов лет, да се наслађује музиком њихова гукања, свиленим звуком њихових крила.

После, та се његова љубав према голубовима пренела, проширила на све птице уопште. Како је дивна, како чудна, тајанствена, чаробна ствар: птица! — мислио је он, и у њему се распалила страсна, неутолјива чежња, која га је сагоревала као пламен, да постане птица, све једно каква: голуб, рода, кос, ждрал, шева, чворац, врана, па и врабац најпосле — и уверен је био да ће то једанпут бити, да то мора бити.

— Још трипут да спавам па ћу бити птица, шапутао би он свако вече при легању у кревет после молитве. То „трипут да спавам“ пролазило би, он није постао птица, али наду није губио. Свако јутро чинило му се да није далеко час метаморфозе: сваки дан изгледаше му да су му руке јаче и да ће на њима проклијати перје, а ноге да су му лакше, да у њима нестаје костију и да се пуне ваздухом тако, да се несумњиво надао, да ће се једног лепог јутра попети на какав зид, плот, тарабу или камару сламе — поскочити, згрчити ноге, савити их под трбух, као птица кад лети, а руке да ће га понети као крила...

А сад уједанпут — гимназија!

Дође већ и крајње време за полазак.

Мати је лепо опремила Душка. Нове хаљине и веш спаковала му у сандуче, ново, зелено офарбано сандуче.

Кад то Душко виде, удари у плач. Сад већ зна да ту шале нема, да се ићи мора.

Матери се ражали, поче га грлити и љубити па се и сама заплака.

Отац их остави да се мало исплачу па онда као последњу утеху спомену Душку да ће тамо поред других занимљивих ствари видети мајмуна, много мајмуна. Душко наједанпут прекиде плач. Мајмуна?... Он га је досад видео само насликаног у једном старом немачком природопису из ког је ваљ-

да његов отац учио кад је ишао у гимназију. О мајмунима је он много слушао. Еле, видети живог мајмуна — можда и вреди!... Што му драго, најпосле! Боље и мајмуна да види — него прут, којим му је отац почео претити, јер је већ дотле било дошло.

Еле, Душков се отпор најпосле скршио. Дечко је положио оружје, предао се неумитној судбини.

Последњега дана, пред полазак, Душко се тешким срцем стаде праштати од куће, баште, од голубова, а у само вече, да га нико не види, оде још једном у башту, узео мало земље оданде и завеза је у једну крпицу па је тутну у недро. То за спомен.

Сутрадан, рано зајутра кренуше се на далеки пут.

Тек је зора забелила. Њихова кола, натрпана мирисавим сеном и детелином, пролажаху ћутећи, без клопота, празним сокаком. У селу беше тишина. Чуло се кукурикање петлова. На небу се гасиле звезде, остала је само Зорњача и блистала, крупна и сјајна, као какво мало, сребрно сунце. На прозорима видела се овде-онде светлост, људи су устајали да намирују марву.

Изиђоше из села, пређоше излаз па се дохватише друма. Прођоше и кроз прво суседно село, кад се већ расвануло и, после, даље, редом, доцније толико познатим путем, до прве етапе. Па онда прелаз преко Тисе скелом, па први одмор и доручак крај обале на трави у хладу под старим врбама.

Све то: и оно рано јутро, кад су пошли, са оном сјајном звездом коју је он ваљда први пут видео, јер никад није тако рано устао, и села кроз која је прошао, па Тиса — све то беше за њега ново и занимљиво. Много лепих, свежих утисака.

Не зна Душко куда пре да погледа; окреће се десно, лево, сав се претворио у око. Оживео је, весео је, на кућу готово и заборавио, јер гле! има света и осим њине куће и њихова села! Тешко је било отиснути се.

Тако путују цео дан. Око подне, на половини пута ручак у крчми, у једном селу. После, даље, свраћање, уз пут у некакву чарду где су се у старо време скупљале харамије и отуд нападали, пљачкали и убијали путнике; па онда очева прича о некаквом страшном попу који је био пусто јак, као Краљевић Марко, и који је једанпут дошао у чарду и растерао не знам колико пустахија; просто их зграбио за тур, пофрљао их као мачиће из чарде и задао им такав страх да је после само требало да обеси своју мантију о клин у ходнику од чарде, да је разбојници издалека виде, па да им ни на ум не падне да у чарду дођу.

Пред вече се у даљини указа фантом Фрушке Горе као велик, плав облак који се дизао на хоризонту.

Кочијаш, који није био мање наиван од Душка, примети, како ће бити кише, али после виде да се облак не миче већ стоји на једном месту. Душко пита какав је то облак, а отац му објашњава да су то планине, велике гомиле земље. Ту је, каже, и Дунав. Ама откуд толико земље на једном месту? пита Душко. Откуд? То додуше не зна ни отац али одмах измисли легенду да је Краљевић Марко кад је копао Дунав, бацао земљу све на једну страну, па је та планина отуд постала.

Дечко зинуо па се само диви. А каквих ће чудеса бити тек тамо, у вароши!

Пред ноћ стигоше најзад и у варош. Душко звера на све стране, тражи очима, пре свега, мајмуна. Отац му каже да ће их видети унутра у вароши, ако не данас, а оно сутра, прексутра.

Сутрадан нађоше стан код једне отмене госпође, удовице. Госпођа је имала сина Перицу, опет дечка за гимназију. Тако ће Душко имати друга, с којим ће становати заједно у једној соби, заједно учити, заједно ићи у шетњу.

После одоше у гимназију.

У гимназији велика гунгула, мување: деца, дечји родитељи, професори.

Кад је Душко ушао у салу да се упише, а он, као што је ред, пође да љуби све професоре у руку па и старог фамулуса чика-Косту, код врата. Професори се мрште и трзају руку а стари фамулус достојанствено прима рукољуб као нешто што му припадаје као старом члану колегије за каквог је он себе сматрао.

— Али где су мајмуни? пита се Душко и све му то у глави.

Тронега дана отац оде кући. Душку ништа није жао. Предавања још нису била почела, па се он и Перица само шетају по вароши, по променади, крај Дунава. Диви се Душко великим кућама, па Дунаву, па лађама, па Варадину. Али шта је са мајмунима? Где су? Нешто му је сумњиво то.

Међутим почела је редовна школа. А тамо строгост, дисциплина. Не допада се то Душку нимало. Лакше би му можда било кад би могао да види бар једно мајмунче — због мајмуна се он и одлучио да овамо дође. Али њих нигде ни од корова!

— Је л' истина — пита он плашљиво, збуњено једнога дана Перицу — да овде има мајмуна? — Какви мајмуни? — смеје се Перица — е, баш си прави сељанин! Душко се сневесели. „Па то сам ја преварен!“ мисли он разочаран и све му је теже.

Увече му је нарочито тешко. Почео је да чезне за кућом, а ником не може да се повери. Газдарица је озбиљна и строга, а Перица, као варошко дете, гледа Душка хладно, с висине с ироничним осмејком. Перица га и иначе много секира... Пита га на пример, како је инфинитив од јамаго... „Јамагаре!“ одговори весело Душко, сав срећан што се одмах сетио. А Перица се смеје, као луд... Чуди се Душко што му се он то смеје, кад је добро казао. А после види, како га је Перица насадио... Па онда и Душко, да му се освети, сети се да запита Перицу да му каже, како је инфинитив од тимаго,

па унапред ужива, како ће сад Перица да наседне. А Перица се искривио од смеја: тимагаре! једва изговори па се ваља на кревету од смеја... Душко види да је опет насео он, па све вришти од чуда и лупа ногама о патос. Еле, сам јед и секирација, нигде утехе, нигде саучешћа ни разумевања. Душку је све теже на души, пуно му је срце суза. Али зар ко мари за његов бол?

У почетку плаче да га нико не види и не чује. Сакрије се гдегод па киска тихо, нечујно, само му сузе теку, па онда извади из недра кесицу са земљом па је љуби и сузама топи.

С почетка је брижљиво крио своју тугу а онда га већ обузе таква жалост за кућом да поче иза гласа јаукати. Не мари више: нека се Перица смеје, а газдарица нека псује колико хоће. Њему је свеједно.

Чим дође вече, а он почне да плаче, легне на своје зелено сандуче, обгрли га па јауче. Дође газдарица па га пита што се дере. „Ја ћу кући!“ јауче Душко па грли сандуче рукама а ногама се бацака. Газдарица га с почетка ублажава, теши, а после јој досадило.

— Седи врани на реп па иди кући! — руга му се газдарица. — Пожури, Душко, мама те чека да ти да сисе! — смеје му се Перица.

А он онда још већма јауче. После уједанпут прекиде плач.

Врани на реп да седне? Па то није рђава идеја! Само кад би то било могућно! Газдарица, наравно, мисли, да је то за њега увреда, али баш да га и врани на реп метну, он то не би никако сматрао за увреду или понижење. У опште, тога понижења нема које он не би отрпео само да оде кући.

Ах, зашто га Бог није претворио у птицу у одлучном моменту кад се његова судбина решава! Да је он у потребном тренутку, макар у последњем часу, постао птица, не би ни дошло до ове несреће — до гимназије то јест.

Кад се исплаче а он легне уморан и осећа да му је мало лакнуло па само још уздише и мисли... мисли... Врана... вранин реп... И покушава да замисли себе на вранином репу, а после се као сам он, Душко, претворио у великог, лепог гаврана, подигао се горе, обесио ону кесицу земље око врата и полетео не казавши ником ни збогом, ни Перици, том надутим варошанину који га је толико вређао и секирао — одлете он, не понесав ни хаљина, ни веша, јер шта ће гаврану капут, плундре и остало, кад има онако сјајно перје.

Опружио Душко-гавран крила па се дигао, по си се над крововима од кућа, над морем од кровова, изнад оних многобројних цркава и њихових торњева.

Гледа он тако с висине радосно, с триумфом, и — уједанпут, о чуда! види мајмуне, много мајмуна на све стране, свуда: по сокацима, на крововима од кућа, на гимназији, на саборној цркви — сами мајмуни, велики и мали, и сви они циче, дрече, деру се, скачу с крова на кров, с дрвета на дрво и вриште, циче, и сва та њина гадна дрека изгледа издалека, с висине, као паклена шкрипа безбројних, ненамазаних волујских кола. И сви они пружају руке за Душком, издижу се на прсте, зову га натраг, хоће да га ухвате. „Доцкан господо!“ довикује им он „не требате ви мени сад! Ја идем кући!“

На лепом јесењем јутру, сунчаном и топлом, лети Душко као велики гавран, погледа своје пернате, црне груди, своја велика, моћна крила што се на сунцу пресјајкују као челик и победоносно гледа на сав тај свет што гмиже доле а он међутим лети, лети... Крилима савлађује просторе, гута их, а понекад му се учини, да не лети, већ стоји, виси у ваздуху о неком невидљивом кончићу, а лети оно што је пред њим и испод њега: окреће се велика, округла равница, као огроман котур захуктан невидљивом руком, лагано пролази испод њега Дунав, ритови и врбади, па онда пашњаци са чопорима

крава и стадима оваца, па села, као просуте беле гомилице кућа — све то лагано ишчежава, остаје за њим, а кад тако стигне до свога села — познаће он своје село — а он ће лагано, свечано некако да се спусти у авлију пред кућу; голубови и живина ће се поплашити, сви ће се поплашити кад виде тако великог гаврана, али ће им он гракнути да је он Душко, да је оставио гимназију, јер је постао птица а птице не иду у гимназију. Рећи ће оцу да њему нису потребне никакве школе, никакво господство, он је слободан од тричавих људских брига: шта ће јести и пити и у шта ће се облачити, као што се људи брину, и то не само за данас и за себе и синове своје, него и за синове синова својих, на сто година унапред. Он ће да живи слободним животом птица небесних које скоро и немају потребе за храном: кљуцнути у које зрнце, прогутати неку бубицу или црвића — зар ми је то нека најест?... Не! Права је њихова храна спиритуална, невештаствена: сунце, слободан лет, небеске висине, ваздушна простроства... Тако је од прилике мудровао Душко-гавран и тако осећао у својој екстази, летећи, опијајући се великим сунцем, пуним и слободним, незасећеним и непрекиданим никаквим кућеринама, наслађујући се јутарњим поветарцем што му долажаше у коб и напајаше га росном свежином, дискретним, финим мирисима зрелих плодова оданде, са земље, с њива, из винограда и воћњака.

И све би добро и прекрасно било да је још могао да се отресе некаквог досадног зујања у глави, које му се још кад је на земљи био, увукло у уши и пратило га целог пута као зујање оне велике летње муве: ... gosa, gosae... gosarum... ciconiarum.

Па онда Душко није ни слутио, да га са земље посматрају, вребају многи завидљивци, који смишљају да му учине пакост какву зато што је отишао у птице, изневерио људски род; није могао ни мислити да ће он то своје издајство, то ренегатство своје, скупо да плати.

Десио се међутим то, чему се никад није могао надати: уши му наједаред проби као шило танак продирући звук некакве прпошке, па онда један глас: „перце... перцендарум...”

Погођен у главу као куршумом, Душко се занесе, заврти се око себе, праметну се неколико пута па онда паде на земљу као велик, црн камен и трже се иза сна.

Беше свануло. Пекар, дечко који је некако лане пошао у гимназију па после отишао у пекаре, али и сад још заносио латински кад нуди своју робу, пролазио је поред његова стана, мало застао ту, окренуо трумбету у његов прозор па духнуо управо Душку у уши... Перица међутим, који није имао пуну главу голубова и других лудорија као Душко, него је знао шта хоће и као будући тип одликаша, еминента кроз све разреде, од ког ће сви преписивати латинске препарације, устао већ, седи за столом и буба прву деклинацију и коњугацију... gosa, gosae... gosarum... жабе љубе воду... rapae amant aquam... роде љубе жабе... ciconiae, gosa...

Душко уздахну, скочи из кревета, узне лекцију преда се и поче мрмљати: gosa, gosae... gosarum... јер ако лекцију не буде знао — пацке му не гину.

СТРАХ.

Њих двоје, добри суседи, враћали се на једним колима доцкан увече кући с вашара.

Учинили су леп пазар. Један је продао коња по скупе новце, а место њега купио другог, јевтино; сусед његов продао је краву с телетом.

Враћали се мало напити и одоцнели, а кућа им далеко.

На половини пута ухвати их ноћ. Коњи, непознати један другом, рђаво су ишли одмах од почетка, ребрили се један од другог, уједали се, скакали упропнице, сваки час скретали с пута, ћудили се и застајали.

У један мах стадоше, па ни маћи даље. Шибали их, шибали, али коњи су фркали, тресли главом, но с места се не макоше.

Шта да раде?

Смислише да скрену с друма у њиве, па да ту преноће. Поведу коње за кајасе, сиђу с пута, изпрегну их, сапну, па их пустише да пасу.

Место беше пространо као повеће гумно, лепа ледина с бунаром у средини, а даље с једне стране стрњика, с друге кукуруз, велик, леп као шума.

Позно лето, први јесењи дани, а ноћ топла, звездана, тиха. Поље и ваздух тресли се од свирке попаца.

Људи се још неко време враћали с вашара, клопот последњих кола чу се далеко друмом, а после се све смири.

Преко друма, недалеко, видело се како се по стрњици слеже густ слој прашине, као разапета копрена од белог сомота.

Настаде велика тишина поља.

Њих двоје прострли покровце по трави, лежали и разговарали се.

С времена на време обзирали се да погледају коње који су ту пасли траву, а кад би ови, онако сапети, скачући зечки, отишли мало даље у стрњик, они би устајали, вратили коње и опет легли.

Коњи су мирно пасли, и у тишини чуло се њихово чупање и жватање траве.

Наступи увелико ноћ. Али се њима никако није спавало, него се, лежећи један према другом, разговарали о данашњем вашару, о ценама, о доброј жетви и каквоћи жита које те године беше здраво, крупно као пиринач, чисто као злато.

— А сећаш се лане?

— Шта?

— Сећаш се, је л', оне ласте у жити?

— Сећам се... па шта?

— Јесам ја онда предсказ'о да ће бити главнице?

— Јес', мај... погодио си.

То је било лане у лето. Једно јутро нашли су, у складу што им дели њиве, живу ласту где виси обешена о неколико струкова жита.

Почеше се домишљати откуд је то. Ласти се, по свој прилици, ухватио за ножице какав конач кад је узимала блато за гнездо, па се после заплела у блату летећи за каквом бубицом.

Тако је мислио један.

Други је мислио да ће то бити предсказање некакве несреће да ће се у жити појавити главница.. Тако је и било. Жито је лане било главничаво.

Тако се они разговарали о свему и свачему, — тихо, лагано, на прекид, слуктећи сваки час, јер су обоје, као мирни, добри, бојажљиви људи, чим се осетили сами у пољу, ноћу, далеко од села, почели на једно да мисле: да их ко не нападне од некуд, па им отме коње и новце, а њих убије.

Трзали се на сваки шум и ослушкивали...

Далеко негде чуло се блејање оваца. Пастири су пасли овце по стрњикама.

— Чујеш?.. Овце.

— Овце?

Ослушнуше... Опет блека оваца и звон клепке... сад мало даље.

— Овце су... да шта да буде?

Онај што је предказао главницу у жити, рече да то може бити и друго што...

Он је, наиме, слушао, казивали су му да и врачаре подижу такву блеку као овце. Кад чине чини, изиђу голе, наге, стану на атарицу, попну се на умку, и млатају рукама као да лете, а при том блеје као овце. Њино се блејање устостручава, па се чини као блека великог стада оваца. Тим блејањем врачаре дозивљу вештице на рочиште. После простиру и обвијају платно око умке.

То је, вели, причао њему покојни Сава Чобанин, који је све то чуо и видео једне ноћи на месечини.

И њих обузе мистични страх од нечистих сила.

Али друга врста страха, реалнијег, превлада: страх од разбојника.

Кад би се помакла пера од кукуруза, они су презали, страшљиво се обазирали онамо откуд се чуо шумањ.

Исповедивши најзад један другом да их је врло, врло страх од злих људи, почеше разговор о крађама, о лоповима, о разбојницима који су пресретали путнике, трговце по друмовима, о убиствима што се дешавала по чардама, у пољу, у кукурузима, и тако даље.

Па онда успомене на злочинства из старијих времена у њихову селу, о којима су слушали у детињству... Убиство бирташа ког су заклали и похарали, а један од убица због тога био обешен на излазу, на ком се и сад показује место где су била подигнута вешала, и како је цело село изишло да види то вешање, а поп Дина том приликом држао

дирљиво слово, те су сви плакали, — све то још увећаваше њихов страх.

Они се бојали, и ма колико да су покушавали да разговор скрену на друге ствари, није им полазило за руком. „Да оставимо то...“, рекли би, махнувши руком, и заћутали, мислећи неодољиво опет о том. Машта је била запаљена и радила је свом снагом.

Час лежећи, час устајући и седећи, они би се узнемирени, пипали по прслуку где су им били новци, и мислили само на једно: на опасности што их окружују, вребају са свих страна, с друма, из кукуруза откуд је могао сваки час да искрсне какав харамија, „тезентирац“, или тако неко...

Каткад би се из бунара чуо звук узнемирене воде, кад би се каква грудва одронила или жаба скочила у воду, а вода плъснула и зазвонила у акустичној шупљини бунара. И то им је било сумњиво: да се није онде неко сакрио и чека згодан тренутак...

Уједан мах опазише да им нема коња, те се дигоше да их потраже.

Нађоше коње, дотераше их и привезаше за кола.

Опасно је, међутим, било то њихово кретање. Можда се, мислили су, когод ту негде сакрио, па не треба да зна и чује да су они живи, — али је добро што су склонили коње, јер се могло десити да они на коње уседну па их онда тражи...

После је требало коње напојити.

Страшљиво се надвиривали над бунар, у чијој се дубини блистале звезде и виделе њихове сенке, о којима су мислили да су какви зликовци.

Ипак напојише коње, а и сами се напише, па се после стадоше вајкати што нису понели пушке. Али ко би се надао да ће овде зановити?

Доиста, чиме да се бране кад би их ко напао? Код себе, у џепу, у торбама, нису имали ништа осим „брисе“.

Него, најбоље би било кад би што пре свануло!

Они не памте да су икад у животу с таквом чежњом, с таквим нестрпљењем очекивали дан, као те ноћи. Ноћ им се међутим отегла, иако се лепо видело да време пролази. Звезде мењаху положаје. Влашићи нагоше к Западу, и у један мах им се учини да звезданог сијања које беше врло живо и јасно, као да се развијава. Но то беше обмана, јер је тек поноћ била превалила.

После престаде и врева попаца. Преко њих прелети некаква птица, црна као сенка, и пусти жалостив, слаб крик, па онда наступи још већа тишина.

Коњи легоше и обесише главе, дремајући, а и њих у један мах савлада сан.

На истоку се помаљала мутна, црвена кришка последње месечеве четврти.

Мало затим поче да пирка ветар. Кукуруз зашуста. Тај их шум трже из дремежа. То беше нова опасност.

У том отегнутом, непрекидном шуштању није се могао разабрати појединачни, оделити шум, ако би се ко тамо, у кукурузима, помакао.

Ветар је, уосталом, најбољи савезник разбојницима и лоповима; њега они највише воле, — онда они излазе слободно, не бојећи се да ће их ко осетити, а у том шуштању тешко да би се и чуло за помагање жртве.

Зликовци су то дакле и чекали — да ветар духне.

Дугоше се обоје, и седећи почеше се обзирати на све стране.

Сад се већ требало спремати за одбрану, узети у руке шта било... гвоздене виле, левче.

Ветар је дувао све јаче.

И кад се, при једном нарочитом јаком замаху ветра, страшљиво обазреше, опаже да се тамо, даље, поврх кукуруза, неко — само му се глава види — час подиже, час сагиње, чучне, па се опет издигне,

као да их отуд мотри, гледа, вребајући згодан час па да се на њих залети.

И кадгод би ветар јаче духнуо, онај се човек, охрабрен тим дувањем ветра, већма мицао, чинећи исте покрете, само слободније: час се издизао као на прсте, час се опет сагибао, и тако непрестано.

Два суседа обамреше од страха, али кад прођоше први тренуци страха, они претрнуше, и у њих, најзад, уђе некаква очајничка храброст, одлучност.

Браниће се, кад није друкчије, иако без изгледа на успех. Њих су додуше двојица, а онај гамо сам, а можда их има и више, само се крију до згодног часа... И онда, они су, без сумње, оружани пушкама, револверима, ножевима, јер им је то занат.

А њих двоје, шта су друго знали, скидоше с кола гвоздене виле и левче, и тако наоружани, стојећи чврсто један уз другог, чекаху разбојнике.

Онај се оданде, међутим, не миче с места, али се види да се договара са осталима, јер се, као и пре, једнако час сагиње час подиже.

А ветар дува.

У једном нарочито јаком наступу страха, помислише да ће најбоље бити да обоје уседну на коње па да загребу. Тако би спасли и себе и коње и новац — а кола нек иду без трага.

После се опет предомислише, јер би се могло десити, као што би сигурно и било, да они оданде припуцају па их убију, а новац им узму и коње одведу.

Осташе при првој одлуци; да се бране и боре, па — ком обојци, ком опанци!

Ветар је и даље дувао, а још никако да сване.

Тако су дуго стајали, чекајући нападај оданде.

Али нападај не дође. Онај се кретао, клањао, као и пре, и ништа више. А ко зна, можда се и они поплашили од њих, можда и они мисле од њих да су разбојници, а они су, међутим, као и њих двоје,

добри, бојажљиви људи, које је, као и њих, ту ухватила ноћ.

Јер, зашто би се сакривали? Зашто их не нападну? Боје се?... И докле да се овако чека у неизвесности?... А како би било да их ослове? Да их запитају шта управо хоће?

Кад су видели да се онај не миче, и да нема ни изгледа да ће се маћи с места, они седоше доле, положише виле и левче на крило, па тако чекаху у недоумици.

А ако оно тамо није то... него што друго... страшило какво, на пример?

Та им мисао сада први пут сину у глави.

Уморни, међутим, клонули од дуга страховања и неспавања, беху већ неспособни да ма шта мисле... --Шта је, да је — нека га ђаво носи!"

Прође их и страх.

Један од њих гласно зевну, за њим други.

Подухвати их језа од јутарње свежине.

Поче да свиће. Ветар попусти.

Друмом прођоше једна кола.

То их прену из апатије. Оживеше, охрабрише се, али им у исти мах у лице удари некаква непријатна, грозничава ватра. Зажарених образа, унезверено погледаше један у другог.

Доиста, ако оно тамо није човек... него што... онако... ђаво га знао шта... ништа! А они се међутим спремили за борбу на живот и смрт — куда ће онда они од срамоте! Да у земљу пропадну! Јер, ено, онај с кола што мало час прођоше, окренуо се, радознало погледао овамо на њих, подругљиво се насмејао, накашљао, видећи их у том смешном, глуном положају, у ком су можда — не можда него скоро сигурно, — узалуд провели целу ноћ, не склопивши ока.

Не потраја много а друмом пролажаху опет једна кола. Радени с плугом, браном и дрљачом излазили су на орање.

Али се они сад ни мало не обрадоваше, него се узврпољеше, па збуњено, плашљиво, да они с кола не примете, одгурнуше с крила виле и левче, као да се отресали нечега, гадног, поганог, срамотног, што их је толико могло понизити у очима оних људи. Но бадава! Они их с кола спазише, погледаше онамо, грохотом се засмејаше, заграјаше, машући на њих рукама.

То је било сувише!... Обли их зној од муке. Постиђени, збуњени, они само погнуше главе и, швићкајући тобоже немарно, бичем по трави пред собом, мислили су да тиме некако забашуре своју нечувену срамоту.

А чим прођоше кола, онај храбрији хукну и скочи са свога места, пође енергично напред, уђе у кукурузе, обазре се тамо око себе, па уједанпут стаде запрепашћен, испусти из руке бич, прекрсти се, па викну колико га грло доноси:

— Комшија!... Комшија!... Та то је кудеља!

Овај други лати бич па скочи на ноге:

— Шта кажеш?

— Кудеља!... викао је онај — ходи овамо!

— Ама, каква кудеља, Бог те видео.

— Та кудеља, кад ти кажем!... Свеца јој и с кудељом!

Кудеља?

Доиста, три-четири струка кудеље изникло тамо у разору између кукуруза, па, како је ветар дувао, тако се она повијала, те се у помрчини чинило као да се неко сагиба и подиже.

Оба суседа стајаху као укопани неколико тренутака, па се онда згледнуше, и, не говорећи ништа, обојица се залетеше, навалише на кудељу, излупаше је бичевима да јој је лишће отпадало и летело на све стране, затим је зграбише и ишчупаше из корена, па је бацише у кукурузе.

После, ћутећи, не гледајући у очи један другом, црвени од узбуђења и стида, упрегну коње у кола, седну, и пођу друмом кући.

Путем су опет ћутали једно време, гледајући сваки на другу страну, али када у један мах погледаше у очи један другом — прснуше у смех, неодољив, грчевит смех.

Нису говорили ништа, али је довољно било што је један од њих споменуо како се „намлатише тезентирца“, и да у свом сећању изазову поједине моменте свога страха, који им сада изгледаше неизмерно смешан, па да их спопадне смех који потресаше свим њиховим моралним и физичким бићем.

Они се смејали очима из којих им капаху крупне сузе, устима која им се широко отвараху; смејали се трбухом који им одскакиваше, раменима која им се тресла; смејали се рукама којима удараху о колена, ногама којима се бацакаху: смејали се свим нервима и мишићима, свом душом, свим телом, целим бићем својим, — смехом који долажаше од неисказано радосног осећања да су умакли од опасности које није било а могло је бити.

ДЕМОН.

Дошао му једног дана непознат, стран човек, извадио из џепа некакву књижицу с излизаним црним корицама, почео превртати по њој, ишчитавати из ње, чудним и тронутим гласом и нагласком, речи од којих га је пролазила језа.

Странац беше проповедник нове вере.

У месту је било Нововераца, али је од времена на време долазио са стране по који од њихових старешина да придобија нових присталица.

Ти ловци људи успевали су нарочито код оних који су имали какву моралну рану, грех какав.

— То што сам ти ја читао сад, — говорио је странац, који као да није био Србин —, читају теби и попови у цркви, али ти читају на неразумљивом језику, да се ви не би просветили. И не читају ти све, зато што ту много пише против њих.

И онда му поче говорити против попова, против цркве и обреда, наговарајући га да прими нову веру, па ће се духом препородити, постаће други, нов човек, а греси, ако их има, опростиће му се и биће му лако и добро.

— Тај зна да сам ја заклао Швабу, помисли он.

Човек ком је дошао странац, доиста је убио ни за шта човека пре двадесет и више година, кад се једном пијан враћао с вашара, и робовао је за то.

Иако је давно било и то убиство и његово робовање, он се ипак понекада сетио свога злочина, и осетио бол, као што стара рана запече на промену времена, и често је зажелио да се отресе тога кошмара, крваве визије заклана човека, који му ништа није скривео.

То би чудо с њим учинила нова вера. Уз то би се ослободио и старога друштва, у ком се нелагодно осећао као човек обележен, иако му нико никад није спомињао тај његов грех. С новом вером доспео би и у ново друштво, и он би почео нов живот.

Дуго је слушао странца, и њему уједанпут као да сину нова, радосна светлост, која му обасја перспективу живота без гриже савести, а стари свет, старо друштво, у ком се досад кретао, утону некуд у помрчину.

Омрзну стару веру, поче се туђити и гадити и цркве у коју је ишао понекад, о великим празницима, и службе Божје и свих обреда.

Кад зазвони звоно, он запушава уши да не чује глас Сатанин, а кад види попа као да је видео самог Сатану.

Рекли су му да никог не сме мрзити, и да треба да жали оне који су остали у старој вери. Он се трудио да у себи изазове љубав према свима, али место тога расположења осећао је према њима само одвратност, ренегатску мржњу и, у исто време, некакав празноверни страх.

Чак је и породицу омрзнуо, жену и децу. Али то ваљда тако и мора да буде, јер је писано: „Ко љуби жену, сина или кћер више него Мене, није Мене достојан“. Па онда: „И устаће отац на сина и син на оца...“ Устати? Како?

Много му је шта нејасно било, али — рекоше му — само треба поверовати, па ће се временом све само објаснити.

Жена се поплашила због промене коју је опазила на мужу после странчеве посете, и говорила му да је то некакав ушљивац и пробисвет. Он је ћутао.

Кад је после почео, с почетка кришом од жене, похађати нововерске скупове, жена окрете други лист: почела га псовати и грдити.

Деца беху збуњена, поплашена због нових односа који настадоше између оца и матере. Није било

дана да мати не грди оца, а отац само ћути, поцрвени, гледа у земљу, па се уклони из куће.

После једне узбудљиве сцене која се одиграла у кући кад је отац у наступу сектанског беснила хтео силом да избаци иконе из куће, мати га прогласи лудим.

Од тога доба деца одлучно стадоше на страну матере, и, по њеном наговору, почеше се оцу подсмевати, а нарочито онај несташко и спадало што беше хром на једну ногу, на којој је подскакивао кад је ишао, ослањајући се на врхове прстију. Дечко је био хром од рођења. Иначе беше бистар, велике главе необичног облика, као хлеб с пупушком, и крупних, црних очију.

Тај му се деран највише ругао. Отац га је због тога омрзнуо. Пре га је жалио због мане, за коју је, не зна ни сам зашто, понекад и себе кривио, а сада се та његова жалост, та његова нежност према несрећном дечку окренула у мржњу — нејасно осећање које беше помешано са некаквим празноверним страхом од дечка, ком није знао разлога.

Своје ново, рђаво расположење према свом детету, правдао је он Светим Писмом: „И устаће отац на сина...“ А и понашање синовље према свом оцу могло се опет правдати Светим Писмом: „...и устаће син на оца...“

Дакле, све то тако треба да буде — мислио је он —, и реши се да стрпљиво чека да сви у кући буду просвећени светлошћу разума.

Међутим, њему, жестоком, напраситом човеку, као што је био он, тешко је падало то што му се сви подсмевају.

У почетку се стидео од комшија и других људи што је напустио стару веру, управо, што је отишао у нову веру.

Кад иде из Скупштине, он избегава да се с људима, сретне, — ребри се, прелази на другу страну, шешир намакне на очи, тури руке у џепове и гледа у земљу, не осврће се, не одвраћа, само шмрче и

накашљује се на примедбе које чује за собом, иле својим путем и говори за њих у себи „сироти“, иако му се врло често намеће друга, жешћа реч, јер га у дубини душе те њихове примедбе дирају и боле.

Добро му је само онда када се налази у друштву верних, у Скупштини; тамо се он разгали, тамо му је добро и лако, тамо су сви према њему пажљиви, тамо је он раван другима.

Мрско му је и долазити кући после Скупштине. Код куће пада у меланхолију, а кад га мали хромац почне задиркивати, он се с почетка снисходљиво смешио: „неразуман је“; али у последње време њега би све чешће спопадао гнев, који је с тешком муком, често стискајући зубе, некако савлађивао, силом гушио у себи.

— Њега је свезао Сатана, — сину му у глави једнога дана, гледајући хромога дечка; и у њему се од тада поче стварати и све више утврђивати уверење да је тај мали, тај хроми син његов, с том сакатом ногом, с том његовом необичном главом, као хлеб с пупушком, с тим великим, црним, страшним очима, баш сам Он — Сатана.

И сад му се учини да је објашњен и онај чудни страх што га је осећао каткад према дечку.

Остала деца су га временом оставила на миру, жена тако исто. С децом, дакле, изузев хромога сина, ишло би канда лако, они ће се несумњиво обратити, — у то је тврдо уверен. У Скупштини има доста жена, више него људи. Оне су осетљивије, приступачније тајнама новог спасења. Марија Магдалена видела је прва Христа по васкрсењу. Жена се, дакле, а не човек, удостојила да прва види васкрслог Господа.

Неће проћи много времена, па ће не само жена него цела кућа поверовати; само онај хромац, онај Сатана или Демон, како га је стално називао у себи, никад. На њега је каткад тако љут да би га и ударио, кад то не било забрањено Вером.

Време је пролазило, и он се сасвим утврдио у

новој вери, посветио се у њене догмате, знао је све како треба веровати, молити се Богу, научио је певати мелодије њихових богослужбених песама, научио је уздисати, превртати очима, — постао нов, други човек.

Научио је чак и читати, и читао је Свето Писмо дан и ноћ. И, за чудо, како би брзо запамтио оно што чита и знао да цитира многе стихове, читаве ставове из Библије. Усвојио је и библијски језик, па је и у обичном разговору стално мешао изразе из Светог Писма, и говорио другим тоном, другим акцентом, мирно, кротко, никад жестоко као пре.

Жена је, најзад, дигла руке од њега, кад је видела да се он никако не оставља нове вере. Чак је у последње време почела и сама да мисли да у тој вери има доиста нечега моћног што га је тако изменило да је могао да остави дуван („доста ће се у паклу пушити“), да остави пиће, псовку, да се отресе многих рђавих навика. То је он додуше могао и у старој вери — али што му драго, најпосле!

Њој, међутим, жени, није ни на крај памети било да „поверује“, као што се њему чинило. Жени је сада главно било да у кући буде мир.

Временом му се и деца приближила, па су чак почела с њим да читају и Свето Писмо, а он им га тумачио.

Само је хромац остао упоран, непоколебљив. Он је неприступачан, он је хром, — у везама Сатане.

А можда би се Сатана могао изгонити из дечка? Како је Христос истеривао ђаволе из људи? То су могли и верујући, па би можда могао и он? Али како? На који начин? Можда би у овом случају требало употребити други метод а не Христов: молитву и пост. Да покуша да га бије? Али то је средство забрањено. Тај би поступак, међутим, одобрили и жена и деца, јер сад ваљда већ и они осећају и увиђају да је хроми дечко највећа и једина сметња што цела кућа није до сада примила нову веру, и да сад већ ни они не сумњају да је

он, дечко, један од Демона, ког је Велзевул, кнез ђавољи, послао да буде препрека спасењу његова дома.

А мали „Демон“ терао своје, ма да би га мати псовала када се ругао оцу.

Дечка су, међутим, дражила школска деца, другови његови, да оцу загорчава нову веру, јер није могао трпети да му се деца ругају што му је отац „Бугер“. Због тога је често долазио уплакан из школе кући.

Једнога дана жена оде у комшилук иза куће, а остала се деца разишла негде по сокаку на игру. У кући остаде само отац и хроми син.

Отац је читао Свето Писмо, а мали стао издаље па му се руга: узео некакву хартију од прописа, подметнуо је себи под нос па лагано поводи очима по њој, обрћући главу десно, лево, као да чита. Затим се стаде крстити.

— Море, смири се једаред, опомињао га отац строгим гласом, једанпут и други пут, а у дупи му се подиже талас гнева.

А кад се мали ни онда не смири, иако је у очеву гласу осетио претњу иза које могу да дођу батине, оцу уједанпут прекипи, па скочи и пође к дечку, али овај стаде да бежи.

Отац нагне за њим, престигне га и затвори врата од куће па онда ухвати дечка за врат.

Дечко се поплаши, јер је отац изгледао страшан.

— Приђи Богу! рече он загушљивим гласом, у ком је крклао гнев.

Дечко није разумео шта му он говори, само је осећао бол у потиљку.

— Нећу! — рече мали одлучно.

Отац тури руку у џеп у ком је нешто држао и чврсто ухватио, не извлачећи руке из џепа.

— Приђи Богу! — говорио је отац стискајући зубе.

— Нећу!

— Нећеш? — викну он ван себе од јарости, па извади из џепа некакав конопац с омчом, који је он већ неколико дана држао у приправности, натаче му омчу на здраву ногу, стеже је и повуче дечка собом.

У кујни, на слемену, беше некаква гвоздена квака. Он издиже дечка, пребаци конопац преко кваке, повуче га заједно с дететом, које се копрцало висећи о конопцу главом доле, и обмота конопац око кваке.

— Изиђи из њега, Сатано!..

Дечко је врискао, очи избуљио, жиле му на врату набрекле.

— Приђи Богу, Сатано!.. понављаше разјаре-ни отац.

— Та ти си Сотона!.. викну уједанпут жена, која је дотрчала из комшилука на очајну вриску малог, па рупила на врата.

Дође с њом и један комшија, дотрчаше и остали домаћи. Деца почеше јаукати. Жена га стаде бубати песницама у леђа, остали га ухватише за руке, за гуњ, отргоше га и извукоше напоље, а дечка одрешише.

— Ти си Сотона!.. Гром те спалио, и тебе и твоју веру!..

Из комшилука преко зида извириваху нечије главе. Пролазници стали па гледају кроз летве од капије.

— Убио си човека.. па сад хоћеш и своје рођено дете...

А он сав задихан, не говорећи ништа, стајаше на сред авлије, бленући као да не разуме од куд се и како то могло десити, па се онда лагано уклони некуд.

Жена га је после тужила старешини Скупштини, и Скупштина га искључи из своје средине, за казну, за неко време.

Али се он у њу више не врати... Није то за њега.

ПРОРОШТВО.

Једнога дана, лета Господњег 186*, — доста давно, као што видите —, умукло је звонце што беше утврђено над дућанским вратима и дотле звонило, цичало радосно, поздрављајући муштерије при уласку и изласку из дућана.

На коју десетину година пре тога, отворио је тај дућанац некакав ћивта Грк, који је дошао од некуд из света, говорио грчки, сваке недеље и празника одлазио у цркву и појао у десној певници о великим празницима из некакве грчке књиге.

Дућан му је био на ћошку, — ниска кућина на лакат, покривена дебелим слојем трске са зеленом маховином —, на најбољем месту, дакле, па му је радња ишла добро.

Звонце над вратима по цео дан није мировало, него је до касно увече звонило, звонило, врата су шкрипала, отварала се и затварала.

Радњу му је наследио син, али трговина већ није ишла тако добро.

Син је научио српски, а грчки заборавио. И он је ревносно похађао цркву и појао словенски. Ожењено се Српкињом, с којом је рђаво живео, и родио је с њом мушко дете.

Мали је одрастао, ишао у школу, долазио кући, и кад год би дошао, чуо је из друге собе вику: тата и мама свађали се... И отац би излазио оданде љутит, сав црвен, и малом говорио: „Чувај се, синко, жене!“...

Мали је зачуђено гледао у оца и запамтио то. После очеве и материне смрти наследио је радњу он.

За његово време звонце над вратима уједанпут умуче, као да се прекинуло, и он, Грк-Павле, једног дана распрода оно мало еспапа што је још остало, испод цене, прода тезге, фијоке и фијочице, затвори двокрилна врата од дућана гвозденом полугом, и поче живети од ренте.

Омален, погурен, са пергаментским лицем, ћосав, малих, жмиравих очију, живео је Грк-Павле сам, зашао у године, и није се женио нити се мислио женити.

Кућа му беше затворена. У њој је остало све по старом: старински намештај, наслеђен од деде и оца, похабан, излизан и буђав. Соба је мирисала на старину, на прошлост, као да је време у свом току ту уједанпут застало, ту се задржало и устајало.

Од деде и оца остале су му три ствари на које је нарочито био горд: велики бакарни умиваоник, бакарни двоушни ћуп као античка амфора, и једна стара, дебела грчка Библија ин фолио, са дрвеним, дашчаним корицама превученим излизаном свињском кожом. Грк-Павле није знао грчки, али је ту Библију чувао као светињу, као фетиш према ком је имао велики, побожан респект.

Грк-Павле је био побожан и празноверан. Цркву је редовно похађао, одлазио на сва могућа богослужења, велика и мала, а каткад је, о великим празницима, појао Ирмос својим промуклим, танушним, као у комарца, високим гласом.

Од пароха је добио дозволу да може долазити у цркву и онда кад нема никаква богослужења. И он би онда, лети а често и зими, по целе дане председао у певницама, отварао црквене књиге, првртао фолијанте. Често се пењао на кор, где су у једној баци стојале старе, поцепане одежде, стари протоколи који су давно изишли из употребе. Све је он то претресао, протоколе прегледао, покретао вековну прашину, а међу мишевима и бубама које су ту налазиле склониште, изазивао праву панику.

Од црквених књига интересовале су га нарочито паримеје, а од паримеја највише приче Соломонове. Крај неких места, поред афоризама који су га особито занимали, стављао би на маргу примедбу: зри! а када би наилазио на стихове у којима се говорило о женама: зри зјело!...

Иако му је отац још у детињству улио одвратност према женама, Грк-Павле је ипак, после очеве смрти, задржао, као наследство, заједно са амфором и Библијом, служавку, старију жену једну, да му кува и води домазлук.

Грк-Павле је сматрао жене за нижа, инфериорна створења, није их марио, али је сека-Марту трпео, јер је била добра, послушна и покорна, а и навикао се на њу.

Често би Грк-Павле пред њом узимао став продикатора, и, подигавши десну руку са испруженим кажипрстом, с емфазом изговарао Соломонов стих: „Лучше жити в земљи пустје, неже жити с женоју сварљивоју и јазичноју и гњевљивоју“ — књига Премудрости Соломонове глава двадесет прва, стих деветнаести — знаш!... А сека-Марту је пролазила језа од ових речи, које није разумела, а које су њој биле страшне. После се навикла на те његове декламације, па их стрпељиво слушала и радила свој посао.

Грк-Павлова економија није била велика. Имао је малу башту, коју је радио сам. Имао је једног старог коња, Риђу, који беше ружан, грбав, рутав као медвед, али добар и миран као јагње.

Имао је Грк-Павле и једна стара, расклиматана кола; али, да би Риђи лакше било, возио се само на предњем трапу, на два точка. Место дрвчаника, који се једанпут скрхао, а други из штедње није набавио, употребљавао је оклагју.

Грк-Павле беше тврдица. Новац је давао под велики интерес. Кад дође време да убира камату, — у лето, августа месеца, кад сељаци среде летину —, није хтео, из деликатности, да новац иште од

дужника, ни да им шиље опомене; него би се само провозао на свом предњем трапу кроз сокаке где су му били дужници, а ови, кад би га видели, знали су да је то опомена да плате дуг. „Иде Август“, говорили би сељаци, „Ено, пролази Август сокаком.“

Тако је живео Грк-Павле, тако су пролазиле године, пролазио живот. С људима се слабо дружио, разговарао се каткад с најближим комшијама, али је зато често одлазио врачарама, бајалицама, пророчицама и пророцима, јер беше силно празноверан. И не само да је похађао врачаре у месту, него их је тражио и по другим местима, када би за коју дознао.

Грк беше иначе човек здрав, иако живот у том слабачком телу није горео и пламтио, него тињао једнако, равномерно, лагано.

Али се једнога дана разболи, — не он, него сека-Марта.

Грк-Павле се поплаши. Он дотле није ни помишљао да му се домаћица може једном разболети, па чак и умрети.

Он се узбуну на ту помисао. Сека-Марта се тужила на тешко дисање и да јој ноге малаксавају.

Ни часа не часећи, одмах сутрадан, Грк-Павле седне са сека-Мартом на кола, па рано зајутра пође у варош где је живео некакав чувен врач-пророк.

Пророк је одмах установио дијагнозу. Прво је гледао у звезде и добио оданде знак да погледа у неку књигу из Јерусалима, и тамо нађе да је жена болесна отуд што је уочи петка месица хлеб, па је тиме увредила свету Петку.

Пророк је причао да је имао сличан или исти случај са једном женом, која је долазила да је исцели од исте болести. Жена је долазила три дана узастопце, а њему се, вели, једне ноћи, у сну јавила света Петка с лопатом у руци којом се меће хлебац у пећ, с наћвама на леђима и садаком на глави. Због тога је, вели, света Петка ону жену ноћу

давила и гушила, и отуда је жена малаксавала. Оној је жени пророк прописао рецепт: да пости тринаест петака, односно да једноуди од четвртка увече до уочи суботе, па је оздравила. То исто пророк сад препоручи и сека-Марти.

Грк је нетремице, пажљиво, слушао врача, а када је сека-Марта изишла, не пропусти прилику, да пророка запита за своју судбину, шта му се пише и шта звезде кажу.

Дуго је седео Грк-Павле насамо с пророком у једној собици, а сека-Марта га стрпљиво чекала напољу, чувала Риђу, који је лагано жватао сено, добродушно жмиркајући очима као да му се спава.

Изиђе најзад и Грк-Павле, опрости се на кућном прагу с пророком, тутнувши му нешто у руку, седне на кола и крене кући.

Грк-Павле је путем био ћутљив и замишљен. Риђа је ишао лагано у корак, а кад би га газда каткад овлаш додирнуо бичем по сапима, он би пошао још лакше, као да га је то миловање бичем успављивало.

— Риђо, Риђо мој, та ти идеш по образу кротости, — говорио му је Грк-Павле разнежен —, али ћеш скоро газду променити, ако се и теби не прекрате дни живота твојега, па и ти не одеш тамо идјеже нест бољезан, ни печал, ни воздиханије...

— Шта сад он то говори да ће Риђа да промени газду? — помисли сека-Марта.

— С тобом ће, Марта, бити добро, — настари Грк-Павле —, али са мном... мм... и замаха главом.

Сека-Марта га погледа узнемирено.

— Шта... с вама?... Шта ће с вама да буда?

— Шта!... Шта!... Зло... Ето шта!

— Ама, какво зло?... Шта ви то сад...

— Умрећу...

— Како... умрети?

— ...на Благовести.

— Како... на Благовести!... Де... немојте ме плашити. Откуд вам то сад пада на памет?

— Пророк ми је казао да ћу умрети 25. марта.

— Та де... ман'те се пророка... шта вам је?

Грк-Павле уједанпут паде у занос, подиже десну руку, и испружи кажипрст:

— Слиши дшчи и вижд и приклони ухо твоје...

— Не знам ја шта ви то говорите... ја нисам учевна ко ви, — рече сека-Марта плачевним гласом.

— Дабогме да не знаш... Ви жене ништа не знате, и боље да ћутите... От жени начало грјеха и тоју умирајем вси...

— Па ви сте здрави, нисте, хвала Богу, болесни, — наставља сека-Марта, не слушајући шта од говори.

— Дјеви не назирај, настављаше Грк-Павле, заносећи се све више — да не кога соблазнишисја в красотје јеја...

— Не умире се, господар Пајо, без Божије воље.

Грк-Павле ућута.

— Па то и јесте оно што је то Божија воља да ја умрем. Онај и пророкује Божију вољу. Ако ја не умрем, нећеш ни ти оздравити. Онај пророкује за живот, али и за смрт.

— Не, господар-Пајо, живећете ви, — рече сека-Марта, храбрећи га и обрадована што је престао да говори словенски. „Прешло га, фала Богу“, помисли она.

— Живети! — обрецну се он уједанпут и подскочи на седишту — ви, жене, ништа друго и не знате, него: живети! Вама само да је да живите... А ја кажем, додаде он вишим гласом: лучше жити со лвом... неже... с женоју лукавоју... Зри зјело: отврати око твоје од жени краснија... от сеја похот јако огањ разгорајетсја!...

Грк-Павле почео опет да се заноси и узбуђује, по стотинити пут да понавља стихове из Библије против жена, ма да се овај последњи, а ни сви

остали цитати, није могао односити на сека-Марту, која није била ни свадљива, ни језична, ни лукава, ни лепа, тако да је најмање она могла бити узроком смрти људскога рода.

А сека-Марта се скупила на свом месту, па слуша, ћути и уздише.

Тако стигоше кући.

После повратка из вароши и посете код пророка, живот у Грк-Павловој кући пође опет обичним током, с том разликом што је сека-Марта почела да пости својих тринаест петака, престала да меси хлеб уочи петка, али је одмах после трећег-четвртог петка сасвим оздравила.

Али се Грк-Паја за то време много променио. Жене је још више презирао, са сека-Мартом се мање разговарао, и још је ревностије похађао цркву и био забринут.

Из главе му никако није излазило пророштво о смрти у које је тврдо веровао. Сека-Марта га је често затицала како седи с обореном главом, а на лицу му некакав чудан осмех, као да му је пријатна била помисао на смрт.

Сека-Марта је опазила промену на свом газди. Приметила је и то да сад није више ишао лагано као пре, него се нешто ужурбао, сваки час излазио из собе у кујну, у авлију, у башту, враћао се опет у собу, поседео мало, па опет излазио, окретао се по авлији као да нешто тражи, гледао на кров од куће. А њу, сека-Марту, врло је ретко и погледао, а камо ли да с њом разговара као пре, па макар говорио и словенски само да не ћути овако.

Једнога дана Грк-Павле изиђе у авлију, узме лотре, прислони их на стреху, погне се и извуче оданде једну лепу, велику трску.

Грк-Павле оде с трском у собу, одмери трску према себи, открха парче више главе и баци га, па пође с трском некуд од куће.

Разнео се глас по селу, да је Грк-Павле наручио код столара самарицу за себе.

— Шта, је л' готова Грк-Пајина самарица? питала је једнога дана комшиница сека-Марту.

— Самарица?!... Каква самарица? промуца сека-Марта у страху.

— Па зар ти не знаш да је Грк-Паја наручио самарицу?

Сека-Марта се прекрсти.

— Леле мене!... Па тај је полудео!...

Доиста, једнога дана Грк-Павле састави оба трапа од кола и донесе од столара мртвачки сандук. Зовне сека-Марту да га скину, али је она стајала уза зид у кујни, зажмурила и онемила од страха. Најзад се освести, изађе и сва бледа, ћутећи, поможе Грк-Павлу да скину сандук.

— Шта? Бојиш се?, — гунђао је Грк-Павле —, ви, жене, ништа друго и не знате него да се бојите... као да никад нећете умрети... Зар човек да не зна у шта ће га метнути кад умре?... То је као кад би ти сазидала нову кућу, везали ти очи, увели те у кућу, па те закључали, а ти је ниси ни видео како изгледа споља...

Тако је мудровао Грк-Павле док је скидао и носио сандук за један крај, а сека-Марта, држећи га за други крај, одвраћала главу на страну и стењала, јер јој беше одвратан мирис дасака и фарбе.

Самарицу спустише у подрум. Сека-Марту је с почетка хватао самртни страх кад је каквим послим морала да силази у подрум, али се мало помало навикла, па би је понекад гурнула и ногом, да саму себе увери да се не боји.

А Грк-Павле се живо и даље спремао за дан смрти.

Цела та јесен и зима прође га у тим припремама.

Набавио је покров, купио ципеле, нарочите мртвачке, начинио он сам некакву црну капу, наручио ново одело у ком ће га сахранити.

Затим се, једног јутра, упути лагано, пешке, на гробље.

Гробље је издалека изгледало као каква тврђава опкопана дубоким шанцем, са високим, зеленим бедемом од живогa плота.

Грк-Павле уђе у гробљанску капију, која је некад била засвођена као славолук, а сад стајала у рушевинама, — застане и уздане.

Гробље је било старо, запуштено, обрасло у штир, чкаљ и живи плот. Дрвени крстови, поцрнели као угаљ од кише и сунца, једва се видели из те травуљине која је обузела цело гробље: једни су давно падали, други, исхерени на страну пружали су своје кракове, као утопљеници руке, тражећи да их неко прихвати, да их не прогута ово море од траве; други, нагнути напред, с резигнацијом су ширили своје руке предајући се судбини; неки, падајући наузнак, очајно су гледали у небо, као да отуд очекују помоћ... Нису боље изгледали ни камени крстови, ни камене плоче: све је било поломљено, препукло, утонуло у земљу са истрвеним записима, који се нису могли више прочитати. На једној, јединој у целом гробљу, старој костурници, зјапила је огромна, црна рупа; око ње се недељом, јурећи се по гробљу скупљала дечурлија, завиривала у рупу, бацала се камењем унутра, и плашила једно друго.

Грк-Павла обузе меланхолично расположење. Он се сећао старијих и млађих покојника који су ту легли са надом у опште васкрсење, а сетио се и оних, барем њихових имена, који су давно помрли, пре стотину и више година, које ни он сам није познавао, нити их је ико из тадашњег нараштаја могао познавати ни сећати их се. Они су давно отишли у апсолутни заборав. О њима дају штуре податке, често само њихова имена без презимена, они протоколи умрлих које је он налазио на црквеном тавану или у баџи на кору... „Да“, — мислио је Грк-Павле — „ту лежи, као што у протоколима стоји, и „Раба Божија Марта, Пантина баба“, и „Раб Божији Јовица бирташ“, и „Раба Божија Рокса, Аврама Гербавог супруга“, па је ту и она несрећна девојка

за коју је у једном протоколу, у примедби, назначено да „от презјелне љубови, у фантасији, сарадником отрова се“ — и тако даље“. Сви они леже ту па ће лежати и он, Грк-Павле, — али где? На ком месту?

Грк-Павле пође лагано по гробљу. Прво оде на гроб дедин, очев и материн, да види има ли ту за њега места. Кад је видео да места нема ту, пође даље. Застајкивао је, разгледао, прошао гробље уздуж и попречно, батргао се и заплетало у траву, провлачио се кроз трње, намерка два-три места од којих ће после једно изабрати, док размисли, јер времена још има „донде“.

Врати се кући. После се сети да место које буде изабрао за гроб треба оградити, да се зна да је заузето, и да ће му зато требати бар четири ступца.

Грк-Павле изађе на сокак и стаде разгледати она три багрена што му беху пред кућом; од једнога, најдебљег, могла су изићи не само четири леца, јака ступца, него и крст што треба да му се поборе чело главе

Он се одмах даде на посао, и сврши га скоро сам, јер је држао као неку мистичну обавезу да сам све уради.

Дуго је он тај посао радио, а кад је био готов, натовари све на кола и однесе на гробље, укопа ступце, метне дрот, и врати се кући.

Неко време одмарао се Грк-Павле и мислио шта му још остаје да уради.

Приближавала се зима, али време беше стално лепо, суво, ведро, сунчано.

Једно јутро шетао се Грк-Павле замишљено по својој башти. С воћака је опадало лишће. На младој крушци, коју је преклане засадио, држало се још неколико листова, жутих као восак. Грк-Павле је дуго гледао крушку, и смислио да је извади и пресади себи на гроб.

Ископа крушку, пазећи да јој не повреди жиле, донесе је у ходник пред кућу и прислони уза зид.

— А шта сте то урадили?, осмели се сека-Марта да га запита.

— То мени на гроб, промрмља он.

Сека-Марта уједанпут удари у плач.

— Шта сад плачеш? — трже се Грк-Павле.

Али сека-Марта не одговораху, већ загњурила нос у крај од кецеље, па јеца, гуши се од плача.

— Ко то може издржати? — проговори она — ви ме увек плашите, ја од стра' немам мира ни дању ни ноћу... Ноћу вас сневам, како лежите у савици, па после устанете, дођете па ме давите.

Грк-Павлу, он не зна ни сам зашто, би и мило што сека-Марта плаче, али се и поплаши.

— Ја то више не могу издржати... ја... идем од вас....

Грк-Павле се озбиљно поплаши. Шта? Она да оде од њега? Па шта онда? Па како онда? Зар за ово кратко време до његове смрти да тражи другу жену? И, ко зна, би ли која и дошла? И где да је нађе? А ова је поштена, тачна...

— Марто, Марто, печешија и молвиши о мнозје, — узвикну он узбуђено, па је онда поче уверавати да нема ничега да се плаши, да ће он, истина, умрети по Божијој вољи, јер тврдо верује у пророштво онога врача, али, најпосле, умрећемо сви, а то што се он спрема за „тај дан“, њу не треба да буну: сваки човек треба да се сам спреми ако може и ако је здрав, нарочито кад зна сигурно дан кад ће умрети, као што он зна.

Сека-Марта га је слушала, престала плакати, и лакнуло јој већ и због тога што је успела да Грк-Павле прекине своје ћутање и да почне с њом да разговара. „Ох, та неће и тај дан доћи, да и ја своју душу смирим једаред!“, помисли она.

Тога дана после подне однесе Грк-Павле крушку на гробље и засади је себи на гроб.

Дани су међутим пролазили, пролазиле недеље и месеци, дошла па и пролазила зима са својим

празницима, настао већ и ускршњи пост, и осетио се дах пролећа.

Грк-Павле је строго постио тај „последњи“ пост, причестио се једне недеље на литургији, а пре причешћа кланчао се људима на све стране, иштући од њих опроштаја, и, после причешћа у неком свечаном расположењу, очекивао двадесет пети март.

Искао је опроштај и од сека-Марте.

— А шта, ако не умрете? рече му она на неколико дана пред смрт.

Грк-Павле се трже.

— Ако не умрем? замуца он збуњено, гледајући непомично сека-Марти у очи.

— Па зар вам пророк није казао да ћете живети деведесет година ако преживите тај дан.

— Деведесет година?!... Знам... сећам се... казао је, — одговори Грк-Павле намрштено и окрете сека-Марти леђа, па се загледа некуд. — Којешта!... проговори после дужег ћутања, окренувши се понова сека-Марти... — Зашто ми кварите радост?

Уочи Благовести, после вечерња, Грк-Павле се обуче у потпуно мртвачко одело, с мртвачким ципелама, мртвачком капом и с покровом, па свечано изиђе из куће, пред вече, да се прође сокаком.

Људи су га гледали и освртали се за њим, машући главама; неки се смејали, а жене што су седеле испред кућа нагло су устајале и поплашено бежале у кућу.

Грк-Павле се прошета до другог ћошка, па се врати кући, а сутра-дан рано окупа се и кад је звонило на службу, леже, потпуно обучен, да дочека смрт.

Лежао је мирно, с прекрштеним рукама, с грчком Библијом на грудима, и непрестано мрмљао молитве. После је устајао и опет легао, настављао да се моли Богу, тихо повушећи Благовештенски Ирмос и цело опело.

Прође тако цео дан, већ се смркавало, али смрт никако да дође.

Сека-Марта је међутим чекала, сваки час завиривала кроз кључаоницу шта Грк-Паја ради, напела се од смеја, а увече отшкрину собна врата и промоли главу.

— Живи сте? ... Јесам ја казала да неће умрети, — говорила је она гласно, победнички и слободно улазећи у собу ... — Одмах да сте устали и свукли те хаљине!

Грк-Павле није иначе навикао на тако енергичан тон од стране сека-Мартине, па је погледа изненађено, али се уједанпут осети побеђен, некако постиђен, па дозвољаваше све ...

А сека-Марта се ужурбала по соби, око њега, поче га свлачити, бацати му с одвратношћу хаљине кроз врата у кујну, а Грк-Павле стајао немоћан као мало дете, опустео руке, ћутао, био збуњен, разочаран, обманут.

— Но, видите да сам ја имала право, а не пророк, — настављала је сека-Марта смешећи се, а срце јој игра од радости.

И Грк-Павле дође до уверења да и жене могу да имају право. Истина, и пророк је казао да ће живети врло дуго ако преживи двадесетпети март те године, али се њему чинила вероватнија и некако интересантнија могућност смрти, него могућност дугог, предугог живота, па није ни веровао ни мислио на ту другу половину пророштва.

И, после, изгледаше му да је много лакше било умрети него живети деведесет година.

Сад се дакле требало побринути и спремати за један дуг живот. И како да се спреми?

То му је сад задавало више главобоље и бриге него кад се спремао за смрт. Збунио се, све се замутило и замрсило у његовој глави, али је сад, он ни сам не зна откуд, решење многих питања очекивао од сека-Марте.

— А шта ћу са самарицом? уздахнуо је Грк-Павле и погледао збуњено у сека-Марту.

— Продаћете је ... ето, то ћете.

Грк-Павла просто изненади њена мисао. Он се никад не би на то сетио ... И, у опште, њему се учини да сека-Марта има не само памети него и некакву моћ над њим, којој он није више могао да одолева.

Док је био кандидат смрти, власт је била у његовим рукама, а сад, кад га је смрт обишла, изгубио је оруђе којим је вршио своју власт над том женом — није имао чим да је плаши.

Грк-Павле је ту ноћ тврдо спавао, али се рано у зору пробудио, дуго мислио и мислио, па онда уједанпут нагло скочио из кревета и отишао у башту.

У башти је цветала кајсија и бресква. Пчеле су зујале. Све му се учини као ново, као да први пут гледа своју башту, као да први пут осећа како га сунце греје, први пут слуша кокотање кокошака, живкање врабаца; тако ће ваљда изгледати први дан после васкрсења из мртвих.

И Грк-Павле се нагло, одједном измени. Сека-Марта је то одмах опазила: постао је разговоран, чак се с њом шалио, ма да му је то смешно стајало; каткад би у њу дуго гледао, жмирећи и смешећи се.

Сека-Марта се некако бојала што он у њу тако гледа, као никад досад, — па ипак, ово његово понашање сада није било ни налик онако страшно као када се спремао за смрт.

Ово његово садање понашање било је некако чудно и смешно у исти мах, — и она није могла да га разуме.

Каткад јој, на пример, дође сасвим близу, загледа јој се у очи, хтео би нешто да каже, па тек уједанпут, као да се збуни, застиди, наглас оде од ње.

Али једнога дана дође Грк-Павле к њој у куј-

ну, кад је она баш месила некакво тесто, стане јој иза леђа, па је уједанпут пољуби у пунђу.

Сека-Марта цикне.

— Та шта ви то, господар — Павле... та хоћете се манути...

А Грк-Павле почео да муца, како му се она здраво допада, како га је поштено служила и гледала, па би да је узме за жену, ако и она има вољу...

И тако једнога дана, рано зајутра, поп их у цркви венча.

„Смрт је проста и лака ствар“, — мислио је Грк-Павле, — „али живот... па још тако дуг... још најмање четрдесет година — већ је ствар тежа...“

И зато се оженио.

НЕЧИСТА КУЋА

Сада је та кућа једна рушевина — аморфна маса жуте земље. Од ње су остали још само трагови до темеља срушених зидова, те се, као на каквом нацрту, виде линије некадашњег распореда њених унутрашњих просторија: две собе и кујна између њих.

Два средња зида још се одржала некако. Они су опаљени од пожара који је прогутао кућу за десет минута; на њима се раскорачио велики оцак са проваљеним чађавим грлом и стоји као огромно страшило над том гомилом иловаче, обрасле метлом и коровом.

У авлији, иза гувна лагано умире велики, стари брест, с ког је некада мртвачка птица, тако често, својим злослутним криком у црним, ветровитим ноћима објављивала несрећу.

Пре педесет-шездесет година била је то обична сиромашна кућица на ћошку последњег попречног сокачета на крају села, која је спољним лебрњим пенџером гледала, преко широког пута, у велику групу старих топола и у отворено, далеко поље иза њих, а пенџерима с чела у сеоско гробље; кућа око које се витлали и пиштали ветрови у бурним зимским ноћима и засипале је снежне мећаве; једна бедна грађевина од набоја, са забатом од трске, облепљене блатом, с трулим, поцрнелим од кише и сунца, најезеним, тршчаним кровом.

Ништа необично, уосталом. Таквих је кућа у селу било доста. Али, по судбини породице што је ту становала, по чудним, необјашњивим чињеницама, неоспорним, по мишљењу народа, кућа је

стекла глас куће нечисте и проклете, коју су људи далеко обилазили, а и сад још, кад их туда пут нанесе, ребре се од њених развалина.

Старац, отац породице, миран, добар човек, скочио је у сеоски бунар и удавио се. Нико не зна зашто је он то учинио, — то је остала загонетка и тајна.

Његова кћи, јединица, болешљива, бледа девојка, за коју се говорило да је месечарка, умрла је једне ноћи из кревета о месечеву уштапу, кад су сви спавали, изишла напоље и никад се више није вратила. Тражили су је на све стране и распитивали за њу, али узалуд, — само је једна комшиница, каже, видела, те ноћи, како нешто велико, бело — она, без сумње — иде по авлији; после се попела на купу од тулузине, подигла руке у вис и, гледајући у месец, прстима хватала месечеве зраке, почела се пењати горе као паук по својој жици, па је онда нестало. Исто је тако, на загонетан начин, нестало и њеног брата, дечка, кад је, као пастир, био код оваца, па га захватио вихор.

А сада, ево, већ десетак година, како она, протагонист трагедије, која се у кући почела одигравати одмах првога дана кад је у њу дошла, лежи у постељи: слепа је и једна јој се нога суши...

Давно је било кад је она, као врло млада, лепушаста девојка, одбегла у ту кућу за момка ког је волела. Волела га је оном тихом, кротком, непоколебљивом љубављу која траје до смрти, љубављу за какву су способне тако ђутљиве, добре, смерне душе каква је она била.

Родитељи су, наравно, били противни тој и таквој удадби. Мати нарочито.

Била је то груба, силовита жена, некаква мушкобања, која је имала мушке склоности и навике, рапав глас, терала коње у колима, пила ракију. Била је нарочито поносите због имања што су га стекли служећи дуго на салашу неког великог газде. Газда је умро без деце, па им је, за верну службу,

оставио велик комад земље са лепом кућом на њој, у којој су и становали, а у село долазили и одседали код родбине само недељом и празником, с ћерком. Кћи је одлазила у коло, па се тамо и упознала с момком. Кћер своју, која је била лепа, волела је мати чудном љубављу: била је горда на њу као што је била горда на своја два врлана коња, на нов серсам и кола, на намештај којим је меблирала своје собе, — кћи је била саставни део тога спољашњег декора, којим тако воле да се размећу нагло и неочекивано обогатени скоројевићи.

Она је, наравно, сасвим друкчије замишљала удадбу и, нарочито, свадбу своје кћери.

Све је требало да буде по типару, по прописима, по народном свадбеном типичу: и јабука, и просидба и прстен, као увод, па онда о свадби развити такву помпу, блесак, раскош, за какав је само способна једна кућа каква је њина била.

Кад оно, место тога, један чудан спровод: напред њена кћи, за њом жандар, па онда гомила децурлије која је викала „уа!“ и правила неслане примедбе на рачун девојчин а нарочито на њен, материн рачун, коју нико није волео, — једном речју: једна несрећа и срамота — скандал један!

Отац, мек, добар човек, помирио се некако са свршеним чином, јер би то морао учинити кад-тад, хтео јој је дати благослов, али мати — ни да чује!

Кад је једно јутро затекла празну постељу своје кћери — згранула се.

— То неће бити! рекла је одлучно, па, знајући да јој је кћи ускочила и за кога, сместа оде у варошку кућу, тражећи енергично да јој кћер, ако неће лепим, силом доведу кући.

Одмах сутрадан жандарм је дотера у општину, јер кћи никако није хтела лепим да се врати оцу и матери.

Сва бледа, али одлучна, девојка изјави пред сеоским властима да момка воли, да је од своје

воље одбегла, и да се кући неће вратити — „мож' мртва“.

Њену изјаву узеше на записник, па је пустише.

Мати је била поражена кад је чула како се ствар свршила у општини. Па зар је то закон! Па зар и то може да буде? И где су њена, материнска, права? Па зар баш нема више помоћи?

Тако је она протестовала, викала, али је нико није слушао. Људи су били равнодушни, ништа јој нису одговарали кад им се тужила, и само се злурадо осмехивали.

У Бога се већ није могла уздати, јер да је он хтео, могао је отклонити ову несрећу од ње. Тужила се свештенику, тражила од њега савета, али је и свештеник држао с Богом. Он јој је говорио оно што је она мрзила: кћи јој је, истина, погрешила, али јој погрешку ваља опростити, јер је љубав, као Божја сила, јача од свега... него, нека јој да благослов, па да се деца венчају. То не! То никако не! Тај разлог није она могла никако да прими, јер већ то што јој је кћи одбегла за момка који је био „слепац“, пуки сирмах, надничар, био је доказ да јој се кћи ухватила у мреже ђавоље, које су јој сплели и вешто подметнули њени непријатељи, да упропасте и осрамоте и њу и њену кћер...

Али, шта сад да ради? Где су крајеви конаца из којих су мреже ђавоље исплетене? Или где је онај смртни који ткиво тих мрежа тако добро познаје, да је кадар и сам да их сплете и расплете?... Сав је свет обавијен тим невидљивим концима, у које се сваки час саплећемо, спотичемо и падамо... Рођење, живот, срећа и несрећа у животу, добро и зло, болести и смрт, ништа не бива без утицаја и суделовања добрих или злих сила, које су невидљиве за нас, али увек и свуда присутне. Где нам је орган којим их можемо познати или ма и наслути?.. Свет је, кажу неки, у власти Божијој и ђавољој, само што границе области добра и зла нису оштро обележене, него улазе једна у другу, — ко

се онда ту може снаћи? Коме да се молиш — Богу или ђаволу? Кога да призиваш? И једног и другог? У овом случају, свакако овог другог...

Сад је требало потражити посреднике. Нарочити људи, а особито и скоро искључиво жене, имају тај драгоцен дар да се на извесне начине умеју додворити, стећи милост и помоћ Господара Зла.

Тим женама се она почела обраћати.

И од тога доба није више имала мира. Узбунила се и ужурбала. Често се могла видети на колима, како јури на своја два вранца, застаје пред неким кућама у селу, силази с кола, с бичем у руци улази у кућу, тамо се бави неко време, па онда излази, скаче на кола, шиба коње, и одлази даље у некакве сокачиће, где никад није била, зауставља се пред неким кућама, улази, излази. Иде опет даље.

Била је код свих познатих врачара и бајалица. Ге су је жене лепо дочекивале, узимале воду, бацале угљевље, шапутале нешто и зевале тако јако да им сузе пођу... а кад би, најзад, пошто их је обишла све, у вече долазила кући, са нестрпљењем је очекивала да ће, услед њених враџбина, кћи већ бити код куће, па кад је не би затекла — она се разочарала, једила се, псовала их да не знају ништа, и престала их посећивати.

Али се она не смири, него се окрену на другу страну. Путовала је дању и ноћу с колима и железницом до ближих и даљих села и вароши, кад би чула да има негде каква врачара, данима се бавила на путу, трошила новац немилице, али ни где помоћи.

Једнога дана шапну јој нека Циганка да у том и том селу има једна, чувена на далеко.

Крај села је текла мала речица. Подаље од села, на пустој обали те воде, где је било трске и шевара, виђали су неки чобани једну голу жену, која је ту долазила о месечини и крај обале заба-

дала преслицу с вретеном, на преслицу метала сито, окретала га и говорила нешто... Не би дуго потрајало, а вода у речици би засуштала, заклокотала на том месту, као да ври и киши; из воде би се помолио Он, па би уједанпут искочио, посадио се на сито: тако, мали, са сјајним очима као жеравица. Ту би се она онда разговарала и договарала с њим о својим пословима.

— Помози ми... врати ми кћер — говорила је она овој врачари кроз сузе — опчинили су је, одмамили је... неће ти бити забава...

Стара је врачара ћутала, гледајући некуд у страну.

— Ако не можеш да је вратиш... а ти баци на њу какву тешку болест... смрт... Боље да умре него да остане у тој кући! — викну она очајно.

— Не бери бриге — одговори најзад баба смешећи се.

И чинила је чини, али се кћи није вратила матери, него се тешко разболела. Пала је у кревет, лежала нема и непомична као ироштац.

Сва се кућа узбуну. Свекрва и деца су плакали. Сви би се око ње искупили и гледали њено лепо лице са зажареним образима, њене велике отворене очи које нису гледале у њих него некуд горе, далеко... Била је у ватри, бунцала је, и у грозничавом заносу имала привиђења.

Једанпут је видела некакву страшну жену, налик на њену матер, са шареним мачетом у наручју. Жена јој је давала то маче, а маче је имало страшне, велике очи, као људске... Други пут је та иста жена, прерушена у друго одело, звала на некакав бунар око ког беше лепа, зелена трава, — мамила је, звала онамо, на тај бунар, да је утопи.

И кад јој се то привиђало, она је страшно бечила очи, отимала се да устане, а свекар, свекрва, деца, нагињали се над њом, плакали, миловали је по коси; само њен момак стајао је са скрштеним

рукама у буцаку, и нем, блед као крпа, гледао разрогаченим очима шта бива...

— Неће, рано... нема бунара... не дамо ми... — говорио би свекар, који је, после кратког времена, или у неком заносу сам скочио или случајно пао у сеоски бунар.

Каква су то привиђења? Каква је оно жена коју је видела у бунилу? Да није мати?... Без сумње, она. Јер она не мирује него ради из све снаге да кћер упропасти, па је навела ову бољу на њу.

Тако је мислила свекрва и сви остали у кући, а тако су мислиле и комшинице. Старе, искусне жене још су и утврдиле да је све то мати учинила помоћу неке врачаре, и да тој страшној бољи, која није од Бога, другог устука нема, него да и они потраже какву жену — врачару у помоћ.

Дознаше за једну врло знамениту врачару у некој вароши. Послаше кола по њу. Нађоше је у њеној кући, коју је стекла врачањем. У соби, по зидовима, рафовима, бежу повешане свилене мараме, шалови, ћилимови, а по кревету, дивану јастучићи извезени сребром и златом, које је добијала на дар од својих клијената... О њој се причало да је једанпут била умрла, па се повратила, и да од тога доба има велику власт над болестима и над самом смрћу.

Довезоше је колима кући.

Врачара беше жена мршава, висока, бледа, танка као ласица. Ишла је некако необично, повијена, пресамићена, држећи једну руку на стомаку, — тако је и ушла у собу где је болесница лежала.

Ушла је, рекла присутнима да се склоне на страну, пришла је њеној постељи, помиловала је по глави, па јој онда јаким гласом заповеди да одмах устане и да придене косу.

И онда се зби чудо.

Болесница устаде, седе на кревету, и смешећи се, стаде журно да скупља и предева косу као

здрава, проговоривши неколико речи — на запрешћење свију присутних, јер се досад већ неколико недеља није могла ни маћи, ни руку подићи, ни говорити.

Свекар се прекрсти од чуда, свекрва се заплака од радости, сви одахнуше.

После та жена заповеди да приправе воде у кориту. Ужурбаше се, нагоше сви у један мах на врата, једни по корито, други по воду — сва је кућа оживела од радости. Споља се чуо њихов весели жагор.

Корито с водом било је приправљено. У тој води болесница треба да се окупа, али вода мора да постоји испод оцака до поноћи.

Врачара је села да се одмори — изгледала је као да је издржала велик напор, тешку борбу.

После је вечерала, јела врло мало, седела и ћутала, и све као нешто ослушкивала оданде од кујне, испод оцака.

— Добро је... али — још није готово — рече она уједанпут, па се наже увом према кујни. У соби настаде тајац. Сви зауставише дисање. Из кујне се чу неки шум, ветар забобота у оцаку. У соби на сату изби поноћ.

Онда отпоче борба, одлучна битка међу противничким злим силама. Сатана се, наиме, раздвојио. Један је помагао жени коју је мати узела да јој кћер упропасти — други овој која је хтела да спасе дете.

Целу ту ноћ нико није ока склопио. У кујни се дешавале тајанствене, нечувене ствари: манипулсање с некаквим зеленим лончићем, који се сам од себе дизао у оцак, излазио кроз оцак напоље, лутао некуд, а после се враћао, па се опет дизао и враћао. При том се сва кућа тресла, по кући се орили необични гласови, вриска, дрека, коју су чуле и комшије чак преко сокака.

Око једног сата после поноћи борба је била свршена с успехом: противник је био побеђен. Ста-

ра врачара је немоћно села на једну клупицу; с њеног бледог, хладног чела цурио је зној крупан као грашак.

Болесница се окупа у оној води, после је легла и заспала. Сутра дан је била здрава, умала је и ходила по кући, али јој врачара нареди да легне и да остане у кревету још дан-два.

Стара врачара остаде у кући још један дан, дајући савете како да поступају ако би се болест повратила.

Шта, зар да се болест опет поврати? Зар и то може да буде? И њих обузе страх од те могућности. Црне сенке њихових брига, дакле, само се за тренутак сакриле негде и они су их слутили свуда по буџацама, те црне, претеће сени страха, ког се отресли.

— Мати ће — рече стара, искусна жена, — бити љута, што јој је кћи оздравила, па ће се још више свима средствима трудити да и даље коби својој кћери.

Најопасније ће средство бити, што ће она покушати и лепим: долазиће да посети кћер, да јој, тобоже опрости, да се измири с њом и са свима њима, али они нека јој, нипошто, за живу главу, не верују. Кћи нека се добро чува да је се мати не дотакне, јер је онда пропала.

При поласку, врачара зажели да остане насамо с болесницом, па кад их оставише саме, она јој тутну у руку некакав прашак завијен у хартију, да га метне у ракију и да матери, ако осети да јој је после прве материне посете горе, и одмах ће јој бити лакше, а мати јој неће долазити.

Врачара оде. Кћи се замисли; пажљиво и са страхом развије хартију, па се загледа у прашак: ништа, прашак бео као креда. Она га омириса — не мирише ни на шта. Али зашто је врачара дала њој тај прашак да нико не види? Зашто мати неће долазити ако попије тај прашак? Зашто... разна питања, слутње, и одговори које је она сама на та

питања давала, почеше да јој муче душу. Да каже свекрви, момку свом? Да их пита шта они мисле? Али је знала да зарад свога добра не сме ником казати за тај прашак. Тако јој је запретила врачара... Она је, уосталом, уверена, сигурна је да мати неће никако долазити. Мати је љуто увређена, а она њу добро зна, зна да јој мати ту увреду неће опростити, дакле не може ни доћи дотле да јој прашак да у ракији, но прашак нека стоји..., за сваки случај.

То је малко умири.

Прође дан-два тако, у стрепњи, слутњама, у очекивању... Али трећег-четвртог дана мати дође.

Тешко је било њој, жестокој, страсној жени, савладати своју срдњу на кћер, тешко је и претешко било њој, увређеној матери, да пређе преко свих понижења која је поднела због кћериног поступка. Али једног дана, кад је њена душевна патња нарасла до врхунца, у њој се уједанпут нешто преломи, скрши се, и она омекша. Кћи њена болесна! И то њеном кривицом!...

Кћи хтеде да цикне од страха, кад угледа матер на вратима; сви се у кући престравили не због тога што је стара дошла, него што је врачара њен долазак предсказала. Њен би долазак иначе они поздравили с великом радошћу, али је страшно било то, што се предсказивање врачарино испунило потпуно, без остатка.

Јер, ето, стара је дошла, и, сасвим онако како је врачара предвидела, понашала се пријатељски, говорила промењеним, благим, ласкавим, чак понизним гласом са свима у кући.

У очима би јој сваки час заблистале сузе... Кћи примети како се мати много променила откад је није видела, — остарила је, ослабила.

Чула је, вели, да јој је кћи болесна, те јој је донела њене благдашње хаљине, донела јој сеферице, разне поклоне, колаче...

У први мах хтедоше јој поверовати. Али осећање радости, доброг, љубазног расположења према њој, сузби уједанпут страх да ће се неко велико зло догодити свима ако јој на те лепе речи, ђавољу удицу, наиђу.

И, срећа њина, мислили су после, што јој нису веровали, јер се показало несумњиво и очигледно да је врачара имала право.

Наиме, кад је мати отишла, нађоше на пећи некакве црне куглице, као овчји брабоњци, од којих се ширио страшан задах, улазио у зидове, у даске, у намештај, рубље и одело, увлачио се у нос и мозак и заразио лудилом, вртоглавицом све у кући. Тај страшни мирис осећали су људи чак на сокаку, и пролазећи поред куће запитивали су носеве и бежали. Тако ништа не мирише на свету, то је био смрад каквом нема имена...

Сви су веровали да је то остало иза материне посете, која је ту била с Нечистим.

Кћи опет падне у кревет, разболи се још већма него први пут. Поболеше се и сви у кући. Нико, осим ње, није лежао, али су сви ишли као болесни, блудели као изгубљени.

А мати је све чешће долазила. Домаћи су је дочекивали с одвратношћу и гађењем, и кад би им она пружала руке да се поздрави с њима, они не само да јој руку нису примали, већ су с неописаним, глупим страхом безобзирце бежали од ње, ко у врх баште, ко на таван, ко у подрум...

Онда би мати остајала насамо с кћерју. Питала је зашто од ње беже, кад им она добро мисли, кад се решила да јој да благослов за венчање... А кћи само ћути. Мати онда покушава да јој се приближи, да је помилује, да је пољуби и ижљуби од жеље, а кћи се отимала, трзала се, окретала главу од ње, отискивала је рукама, које су дрхтале од узбуђења и страха. „Да јој дам ракију!...“ мислила је у очајању, али се још надала да ће је мати

и тако оставити, да је се неће дотицати и да неће долазити.

— Немој, нано, више долазити... они те не воле... мрзе те, па зашто долазиш? — покушавала је кћи да је одбије лепим.

А мати је плакала.

— Зашто да ме мрзе, кад сам ја све заборавила и опростила — јецала је она... а ја долазим због тебе, дете, хоћу да те видим, да те пољубим...

— Не! Не! Иди! викну кћи и опет окрете главу к зиду.

Али се мати није одмицала од кревета.

— Па зар ја нисам више твоја нана?... Ја сам ти, дете, опростила, па зашто не опростиш ти мене? — говорила је стара, па би онда пала на њен кревет, тражила да јој ноге пољуби, да их облије очајним, покајничким сузама, а кћи је трзала, склањала ноге под губер.

— Хоћеш, нано, ракије? замуца кћи уједанпут, па се издиже у кревету, — ето ту, у пенџеру, узми, напиј се, а мене мани да спавам. И, не погледавши у матер, окрете се к зиду и покри се губером преко главе.

Мати се наједанпут осмехну. Обрадовала се не ракији, него што је кћерину понуду сматрала за знак попуштања, помирења...

После тога мати није више долазила. Кћи се забринула. Прође више недеља, а ње нема да дође. Чуло се да је болесна.

Прође још неко време. Кћи је оздравила, а мати умрла.

У кући су тајили њену смрт, обузе их нова брига и нов страх... Мртви још више могу да нахуе живима, кад им се душа ослободи тела, које је тако тешко, гломазно за лако, брзо кретање.

Ипак јој најзад казаше... Кад јој рекоше да је мати умрла, она се ухвати обема рукама за главу. врисну и паде, а кад се повратила од удара, заћутала је.

Прође доста времена од тога доба. Живот у кући пође својим током. Она је радила своје послове, ишла с њима у надницу и ћутала.

Заћутала је као нема. Мучно је било то њено ћутање за све у кући. Њено је ћутање заразило сву кућу. У кући се није давно чуо ниједан глас, ниједан звук људског говора са добрим акцентом живота. Ходило се и радило тихо, нечујно, без клопота, без шума и звекета, као да се и у саме мртве предмете, којима се служило у свакидањем животу, при раду по кући, у кујни, уселило ћутање, као да су и они изгубили свој првобитни глас, — све је занемило, оглувило. Говорило се полугласно, шепатом. Кад би је понекад са страхом питали зашто ћути — она је ћутала. После је више нису ни смели питати. Изгледа као да се заветовала на ћутање... Ћутала је, венула, кретала се као сенка. Сви се у кући почели бојати њеног ћутања и ње, и нарочито се чували да је не изазивају да говори, да не би увредили светињу њеног ћутања.

Она је била страшна загонетка, коју нико није могао да одгонене. Изгледа као да је ћутањем хтела да ухвати везу с мртвима, и кад је то постигла, избежавала је сваку прилику која би јој ту везу могла прекинути, хранила је и чувала своје ћутање као највећу драгоценост.

Недељом и празником, а често и у радне дане кад дође с рада кући, одлазила је на гробље. Излазила је из куће кришом, преко срушене баштенске ограде, обилазила око оних топола, да је ко из куће не би опазио, у сумрак, прелазила с друге стране у гробље преко јендека пуног трња и коприве: трње је боло, а коприва жегла, али она није марила.

На гробљу би остајала до мрака, плакала много, а кад би се уморила од плача, заћутала би и слушала гробљанску тишину: шупштање траве кад ветар духне, шапат лишћа на каквој воћки, слукти-ла је да би чула откуд што, глас какав оданде, с

оне стране, испод земље... Вечерње сенке бивале су гушће, изгледале су као да добијају облике живих бића, мицале се, љуљале, лутале као живе. Чинило јој се да се мртви дижу из гробова, и онда је осећала језу, и страх, па би почела да бежи, и у бежању, иза себе, чула је као глас матере своје, застајала да се врати, и опет бежала, спотичала се о крстове, заплетала се у траву, као да је мртви испод земље хватају за ноге...

Од онда, на годину-две дана после смрти њене матере, почеше несреће да сналазе кућу, нагло једна за другим. За десетак година нестало је старца свекра, његове кћери јединице, па оног дечка, а умрла је и свекрва.

Кућа се испразнила. Нешто чудно, чему се није знало разлога, фатално нешто упропашћивало је кућу. Осташе најзад њих двоје сами, она и њен момак.

Она је остајала равнодушна према свим тим несрећама и живела је једним животом без живота. Стална једна мисао заузела је место у њеној бедној глави и није излазила отуд, она јој није давала да отуд изађе, већ је задржавала свом снагом: мисао на матер, на њену смрт, на тајну њене смрти. Прашак... можда је био отров... Није знала, а ником није смела да се повери. И то је пекло, годинама сагоревало.

Једном је била пошла врачари да је пита. Врачара јој не би показала, она је то знала, али је хтела да покуша. И кад је после дугог хода стигла у варош и чула да је врачара умрла, она се вратила по невремену, по блату и лапавици, кући, болесна...

Прошло је много година од материне смрти. Остарила је већ и она. Задесило је и њу зло, болест без лека: једна јој се нога почела да суши, вид јој се почео гасити, док није ослепела сасвим.

Давно је желела смрт и радовала јој се, али смрт, као за казну, није долазила. Желела је смрт и још једно: да се исповеди.

Позвала је свештеника. Дуго се исповедала, причала подробно своју празноверицу и заблуду у којој је учинила грех, јецала је: сузе су јој изви-рале из мутних угашених очију, сливале се низ бледе смежуране образе, на јастук.

— Има ли опроштаја, оче? — питала је свештеника јецајући у свом немоћном, безгласном плачу. Ја сам онда била млада... веровала сам сваком, па и оној проклетници — врачари... нисам знала да је оно био отров... можда и није био... можда грешим душу — али зашто... зашто је нана онда умрла?...

И опет горко заплака.

Свештеник је пажљиво слушао исповест, узди-сао и климао главом, тронут.

Покушавао је да је теши и храбри: да оно можда није био отров, него каква враџбина, да јој је мати умрла од Божје воље... али да је и био отров, грех ће јој бити опроштен, јер га је учинила у незнању, и ако се искрено покаје...

Она је само дубоко уздахнула и махнула ру-ком: цео јој је живот био једно кајање...

Свештеник јој прочита опросну молитву, поло-живши јој на главу епитрахил и руку, а под руком је осећао како јој глава подрхтава од плача.

Затим жељно, жудно, отворивши јако уста, прими неколико капи као крв црвена вина са че-стицом белог хлеба, и смири се...

После два дана умрла је.

— — — — —
На две-три недеље после њенога погребa седео је једне вечери њен муж испред куће сам, погнуте главе, задубљен у мисли. Седео је тако до неко доба ноћи, а после уђе у кућу.

Те исте ноћи, око поноћи, кућа букну у пла-мен. Неко је викнуо „ватра!“, па онда све ућута. Пробудише се неке комшије и изиђоше да посма-трају пожар. Нико није кућу гасио, звона нису зво-нила на ларму; то и није било потребно, јер је оно

мало тршчана крова са мршавом грађом брзо изгорело, а ноћ је била летња, тиха.

Знало се откуд је ватра дошла, знало се да је он, газда сам, кућу запалио... Видели су га како гологлав, блед, сед као овца, стоји и са скрштеним рукама непомично гледа у пожар, обасјан црвеним пламеном његовим. То је био последњи пут што су га видели... Оставио је, кажу, село и тумарнуо некуд у свет.

Нечиста кућа је горела, трска је пуцкарала, прштала је, и пиштала сува, стара грађа, варнице су искакале и у кривим линијама падале, гасећи се у ваздуху, на земљу. Дим се, као велика, црна клупчад, изјавио и разматавао у ваздуху, у чудним облицима, као да су нечисте силе, ожежене ватром, уз писку, излетале из проклете куће и ишчезавале некуд...

Сви се том пожару радовали, са задовољством посматрали како кућа догорева, како још овде онде букне по који плав пламичак с црвеним језгром, и како тињају изгореле греде на издисају.

Нико се није поплашио за своју кућу, јер ветра није било. Само су вроне што ноћиваху на старим тополама, у почетку пожара поплашене великом светлошћу, прхнуле и с грактањем се разлете у ноћ.

ДРУГИ ТЕНОР.

После конференције која је трајала до дубоко у ноћ, враћали се њих четворица кући узбуђени, загрејани као од алкохола, од свега онога што су тамо видели и чули.

Конференцију су сазвали неки од најстаријих ђака гимназије. Сазивачи су нашли за вредно да позову и четворицу четвртошколаца, као представнике најмлађих. То поверење било је за њих велико одликовање. Цела је ствар и била, у првом реду, ствар поверења.

Конференција се, наиме, држала при херметички затвореним прозорима. У прозоре су нагурали јастуке, ћебад, зимске капуте, тако да се ни једна реч није могла чути споља, с улице, ако би се какав шпион, муфлиз какав, дошуњао да прислушкује шта они тамо говоре. А говорило се о важним, крупним стварима, и доносиле се судбоносне одлуке. Од учесника се, дакле, тражио пре свега карактер.

Говорило се ту о социјалном преврату, о друштвеним реформама, о капитализму, о Светозару Марковићу, о уништењу естетике, о реалистичком правцу у књижевности, и тако даље и тако даље.

„Само ви, господо, пишите, па ће естетика бити сигурно уништена“, рекао је на конференцији један хуморист.

Председник, иницијатор конференције и вођа покрета, усијана глава, како су га називали противници, иначе талентован песник који се, у име новог, реалистичког књижевног правца, ту преласва, свечано одрекао својих ранијих, нарочито

љубавних, песама, прогласивши и њих и љубав за глупост, — строго опомену хумористу да овде није слободно „правити вице“.

А сви они што се нашли на овом збору писали су, писали... и пласирали своје саставе у хектографисани лист свога тајног књижевног друштва, или их читали на састанцима па их остављали у друштвену архиву на вечни починак.

Писали су и они, њих четири полетарца, али су то крили не само од старијих него и од самих себе...

Дебате су биле врло живе, жестоке, говорили су сви у један мах; само су они, као најмлађи, скромно ћутали, седећи шћућурени једно уз друго, као сирочићи, у једном буцаку, и ужагреним очима, зажареним образима, узбуђени гледали и слушали како старији говоре.

Од свега, у осталом, што се тамо говорило они су мало разумели, али су с највећим одушевљењем скочили, када су, на крају конференције, на позив председника, у знак солидарности с осталима, уплели своје руке у ону гужву од чврсто стиснутих прстију и песница, заверавајући се да у случају опасности и гоњења неће једно друго издати, да ће тајну чувати по цену живота. И та огромна колективна песница изгледала је у том тренутку као симбол оне силе која треба да смрви преживели режим и створи нов поредак ствари у свету.

После тога, њих четворица пођу заједно кући очарани, раздрагани утисцима с ове чудне конференције, која се тако патетички и театрално завршила и која се, узгред речено, није више сазивала...

Они су пошли кући, али им се кући није ишло, већ су сваки час застајали удишући дубоко свеж ноћни ваздух после оне загушљиве атмосфере у једној малој ђачкој собици, пуној љута дима од футошког дувана.

Застајали су и чудили се помало како да напољу нема никаквих промена, док се у њима из-

вршио читав преврат: улице су биле празне, грађани су мирно спавали у својим кућама и не слутећи какве се промене у свету спремају; само су њихови кораци одјекивали по тротоару као у цркви, у тишини једне ведре, свеже ноћи раног пролећа када се осећао љут, раздражљив мирис наупелих кестенова и јоргована. Звезде су, велике, као расцветане, јако трептале. Понегде, у перспективи улице којом су ишли, на великим растојањима, жмирили су фењери.

Ништа се није променило, као да конференције није ни било.

Успут су говорили о значају покрета, о надама које су они за њ везивали, о коренитим променама за које су мислили да ће се извршити одмах сутра... Говорили су, из опрезности, прво полугласно, а затим, одушевљавајући се све више, убрзавали кораке и прелазили у гласан разговор, па би онда опет нагло застајали, обзирали се да их од некуд не прати какав шпион или полицајац.

Али сам разговор није могао дати одушке оном изванредном расположењу које их је обузело... Дође им силна жеља да запевају, јер су они, осим што се окушаваху на перу, неговали и песму и сачињавали један леп квартет још несазрелих дечачко-мушких гласова...

Грла су им била отворена, гласне жице устрептале као и срца, и првом тенору дође одједанпут неодољиво да цикне. Бас — „бува-бас“ — који је свако јутро кад се у кревету пробуди пробао дубину свога гласа, зазуји, као бумбар, најнижу ноту. Почеше неки квартет, пианисимс, али га прекидоше када се у даљини појави силуета, без сумње каквог полицајца — пандура.

Прођоше покрај „Црногорца“. Прозори на биртији били су слабо осветљени. Да сврате на чашу вина?... Уђоше, после мало предомишљања. Амо, додуше, долазе и професори, може их који видети. „Свеједно!“, рече баритон, „докле да се ми њих

бојимо?... Нека се они сада боје нас..." И први уђе на врата. Решено је, уосталом, да се и ту уведу реформе: да ђаци, то јест, као и други грађани, могу одлазити у кафане.

Професора није било, али баритон, који је и иначе био најодлучнији међу њима и најратоборнији, после, кад су изишли из биртије, замишљао је да их је наишао не обичан какав професор, већ главом директор... И онда је измислио и живо приказао врло драматичну сцену приликом тога имагинарног сусрета, при ком је он директору, а не директор њему, прочитао буквицу и овај био постиђен...

Него, мало их је бунила она изјава председника конференције који је у свом говору прогласио љубав за глупост.

— А Лелица — зар је глупост? помисли други тенор кад су пролазили поред њене куће, на којој је стојао лецедерски шилд са три дугачке, дебеле свеће.

Ту се с председником није могао сложити ни он, он најмање, ни остали, јер су сви, ко више ко мање, били заљубљени у Лелицу — волели су је онако... као идеју, апстрактно, платонски, и зато нису били суревњиви једно на друго.

Други тенор предложи да отпевају једну серенаду под њеним прозором.

Стадоше, наместише се у ред по гласовима, накашљаше се пажљиво у шаку, и почеше да изводе тихо, умилно: „Спаваш ли, злато моје?..."

Други тенор завалио мало главу, накривио је на једну страну, подметнуо шаку под уво, зажмурио и извија свој други тенор што може лепше. Каткад појачава глас да му га Лелица чује, јер замишља да она нарочито напреже свој слух, да излучи, изузме из квартета и ухвати баш његов глас, да њега само и жели да чује.

Кад он тако мало истрчи, остали га повуку за рукав, умеравају га, али он се занео па не осећа...

После му се уједанпут учини да се његов секунд само и чује, да су остали гласови умукли, да их је Други тенор све надвладао, и пева само он и радује се што сад Лелица чује само њега... „Спа-а-ваш ли?“

— Спава она у шеснаест... него ја не спавам!, одговори му неки крупан глас иза леђа код ува, и једна тешка шака спусти му се на раме.

Други тенор трже се из заноса: „Пандур!“ а нешто га хладно прође по целом телу и коленима поклецну.

— Пандур, да! Чика Њора, не познајеш ме? Ајде, познајеш ме — одговараше му стари пандур продртим гласом и унесе му се у очи својим широким лицем са великим црвеним, неиспаганим очима и својим растресеним, метластим брковима као у мачка.

— А шта ту арлучеш? А?

— Па ја... овај...

— Нема ту овај, онај, — него марш у ариште!

— Немојте, чика-Њоро...

— Хе! „немој!“ А зашто да правиш ларму баш у мом реону?... Мој реон најгори. Иди па се зацопай у други који сокак... А где су други? Говори, где ти је друштво?...

Други тенор не одговори одмах. Он, додуше, није знао где су остали и како се то могло десити да их нестане као да су у земљу пропали, и откуд он сам ту... Али је био начисто да су га издали, и сад се колебао да ли да и он њих каже, да и он њих изда... Ето, издајство на првом кораку! То је та солидарност на коју су се онако свечано заклели!...

У први мах хтео је слагати да је сам и да није имао друштва, али ако је чика-Њора музикалан па зна да секунд не може певати сам, па га ухвати у лажи, биће још горе.

Чика-Њора није био музикалан, али за време те мале паузе чуло се у даљини трупкање корака

по тротоару, брзо, као ударање маљица по бубњу, при војничком маршу.

— Аха, стругнули! Жижа од чика-Њоре — рече пандур, горд на то што је изазвао толики страх... — А што ти ниси побегао?... Ти се, бајаги, не бојиш... јунак бајаги!... 'Ајд, 'ајд, показашу ја теби ко је Њора пандур, док ти мало свежем ручице...

Други тенор хтеде да објасни случај. Хтео му је рећи како се занео, па није ни опазио кад су му другови побегли, али се бојао да му се пандур не смеје... а можда му не би ни веровао? Зар један пандур може разумети тај поетски, племенити занос?..

— 'Ајде, полази!

— Немојте, чика-Њоро, кад вас молим, та ви сте добар човек — молио га је он тако плачевним, тако понизним гласом да му се и самом згадило. „Кукавица сам ја и подлац!“ мисли други тенор у себи, — па још и ако је Лелица све то чула и видела! (јер му се учини да се у један мах завеса на прозору малко помакла...)

— Хе! „Добар!“... Нема ту ништа!.. Напред, у име закона!..

И они полазе, Други тенор напред, а пандур спочетка за њим, али, мало помало, па пође с њим упоредо.

Иду тако и ћуте.

— Полицију треба или укинути или реформисати... удесити ствар некако... јер ово не ваља, размишља огорчен други тенор путем. Ето, за овог кажу, то сам толико пута слушао, да је добар човек, а овамо те је понизио до скота, па још пред њеном кућом... Он мисли да сам ја балавац... Него не зна он шта га сутра чека... Ја ћу сад у ариште, али ће сутра он.

И други се тенор окуражи и њему и мило и боји се што ће у апс.

На једном ћошку чика-Њора застане да начини цигарету па понуди и њега.

— Откуд то сад? — мисли други тенор, скањујући се да прими пружену му табакеру. „Мора да је осетио шта ја мислим... Хм!“

Пођу опет даље. Варошка кућа далеко. Иду тако, скрећу десно, лево у попречне улице, иду лагано, уморили се, па напослетку као да су заборавили куда су пошли и зашто. Стари се пандур распричао, тужи се и јада на тежак живот: жена му болесна, деце много... сиромаштво, немаштина. Други се тенор чуди откуд он то сад њему говори, прича му некакве сасвим интимне ствари... С неповерењем слуша он то... „И он је против капитализма... и њега тишти неправедна подела материјалних добара“ мисли други тенор и хтео би да га утеши, да га обнадежди да ће то све сутра већ друкчије бити, али се после сети да овај „лукави и покварени“ орган насилничке власти хоће можда само да га изазове да се излане, да га наведе на танак лед... па ће бити његов ђаво... И други тенор стиште зубе и усне.

— Стој! командова уједанпут пандур.

Други се тенор трже и стаде. Мало га збуну и поплаши изненадна промена гласа чика Њорина, који, Бог ће га знати зашто, заузео опет званичан став.

— А сад ти за мном а ја напред! командује чика-Њора, зауставивши се пред вратима једне куће.

— Је л' то ариште? усуди се да запита други тенор.

— Немаш ништа да питаш — одговара пандур строгим гласом — него за мном, кад кажем. И уђе унутра.

— Па то је биртија, изненади се други тенор.

— Седи. Узми, пи шта хоћеш...

Седоше. Бирташ донесе пиће па подмигну на пандура.

— А каква ти је ово птица?

— Није то „птица“, него мој синовац, — одговори пандур важно.

Други тенор само гута, гледа, звера час у пандура, час у бирташа и не зна да ли да се нађе увређен на бирташеву примедбу, а уједно да се радује чика-Њорином одговору.

— 'Ајде плати! рече пандур устајући од стола. Други се тенор збуни.

— Ја... овај... само бугер...

Чика-Њора затрепта очима:

— Знам, знам... немаш... 'Ајде платићу ја, а ти ћеш други пут...

Изиђоше из биртије.

— Е, а сад лаку ноћ, ... па право кући... да ниси врдио.

Други тенор занемео од чуда, гледа у пандура, диви се и прихвата руку коју му овај пружа.

— Невероватно! — мислио је други тенор журећи кући, лако потскакујући као да не стаје на земљу. „Диван човек!... Полицију сву изменити, а чика-Њору безусловно задржати...“

Али, ма колико да се обрадовао што је пуштен на слободу, ипак је помало и жалио што није макар само једну ноћ провео у аришту; бар би могао казати и похвалити се да је страдао за идеју...

ДУБОКЉЕ КОРЕН.

Изишавши из цркве после службе Божје о неком празнику, мој шеф, стари парох цркве храма светог великомученика Прокопија, код ког сам у то време био капелан, застајкујући и хватајући ме сваки час за дугме од мантије, говорио ми је уз пут:

— Слушао сам пажљиво твоју данашњу придику... борба против алкохолизма... против ракије нарочито. Као антиалкохоличар од убеђења, ти си говорио добро. Уложио си доста труда да ти говор буде прост, јасан, жив, убедљив... Он је одиста био тако снажан, да би се после њега могло очекивати да ће сви, одмах, из цркве право јуришати на крчме, развалити све палинкаре по селу, поразбијати казане, и да ракију нико више ни примирирати неће.

— Да, тако би требало да буде, али на то ћемо, синко, још дуго чекати... Стадо о том има сасвим друге појмове, има свој култ, своју „веру“ у ракију и њезину магичну моћ... Чудо би било да те после твоје придики не оптуже за јерес, јер све твоје аргументе они ће да оборе ауторитетом Светог Писма: „и вино веселит сердце человека“... Не дирај им много у ракију!...

— Они је пију с побожношћу, с молитвеним расположењем, као да приносе жртву — „Спаси Бог!“ — „На спасеније!“ — ... Пију је са извраћеним очима у небо као у екстази. Њу они употребљавају као лек, изнутра и споља, за њих је она животни еликсир.

— Ракија је код њих интегрални део готово сваког верског обреда, црквеног или домаћег; њу

ћеш видети по гробовима о задушницама, у цркви при парастосима, да и не говорим о даћама и крсним славама... Окрени се, она те одасвуд, из различитих флаша, флашица, сатљика, фићока, фраклића, гледа својим стакленим, мутним, пијаним очима.

— Они увек имају својих разлога за ракију, али шта да ти ја говорим? Ено ти мог бившег појца, човека побожна, писмена, који је толико пута слушао шта сам говорио пред народом, у цркви и иначе кад ми се дала прилика, против рђавих обичаја, па и против ракије. Нисам ни ја ћутао, ни одобравао, мој сико!

Опазивши Стоју Маркова како полупијан, несијурна корака, иде из оближње крчме и равно према нама, остави ме мој шеф пред црквом и пожури кући. Остадох да дочекам Стоју (било му је око педесет година, а изгледао је као да му је седамдесет). Знао сам да је био црквени појац и да је уз своје православље једнаком љубављу био одан и ракији. У једном светлом моменту, дошло му је да треба да окрене друкчије, да се поправи, и отишао је у нововерце, али му тамо не би станка, јер је, због пијанства, био одлучен из назаренске заједнице.

Он ми прилази, јавља ми се, пита за здравље, а ја не могах а да му не приметим: Шта је, Стојо, нешто ми не стојиш најбоље?! — Осетио је жаоку, и поче да мудрује и да се правда.

— Господ је казао: истину говори, право ради па се никог не бој, мирно ћеш спавати. Ја сам несрећан човек, али, фала Богу, задовољан. Имао сам три сина који ми умреше још као деца, били су ђаци... Ха, шта ћу? Бог дао, Бог и узео... Па и овај што ми га Бог оставио, не знам шта ће бити... Ја сам сиромах, али шта ће ми богатство, и коме да течем? — „Јаже стјажал јеси, кому будет?“ Имам хлеба, и то ми је доста. Господ је казао: не брините се много, данас је — данас, а сутра је — сутра.

Старац је напиту, очи му се наводњавају, и увек при речи „Господ“ њега као да подилази нека свештена језа, у носу га заголица, шмрка, и на очи му навиру сузе.

— Истерали ме из скупштине, наставља Стоја, зато што пијем... Позвали ме на суд, да се оправдам. А ја њима кажем тамо пред свима: Отверзу уста моја и напољњатсја духа... Ја пијем, ал' се и Богу молим. И боље се молим кад пијем... И Бог ми се одзива... Седим тако и пијем, мислим на покојну децу, а душа ме боли... терет... А Господ ми се јавља и разговара са мном. Бог ми је тако близу. ето тако као ти сад... Где је бол, ту је одмах и Он... и где је туга и терет, ту се и он одмах јави... И благосиља ракију... „Подајте, вели, пиће онима који су жалосна срца“...

— А ви, кажем ја њима, ни се смејете, ни плачете, ни певате... Нисте ни врући ни хладни, и зато ће вас „Господ избљувати из уста својих.“

— А ја певам, певам Божје песме из старе вере... Тек подвикнем „Вонмем! Премудрост!“ па онда „Кто Бог велиј јако Бог наш! (а они запушавају уши)... Јест, кажем ја, Он твори чудеса! Дајте утехе ожалостњенима и несрећнима...“

— Сиромах сам, ал' се опет нађе... за ракију, сузу Божију! Божја сузица, која људе жали, лечи их од сваке болезање... А ви сте, кажем ја њима, рђави зидари, кад сте могли избацити из свог закона овакав Божји мелем...

— Кад пијем, лакше ми је, скида ми се терет с душе, нема у мени мржње, нема зависти ни злобе, сви су ми људи добри, ближњи моји... И они из старе вере, и ви из нове... Заборављам увреде, праштам и живима и мртвима...

— Ракија ми, браћо, даје волшебне наочаре, па видим само добро у свету и међу људима... А кад изиђе из мене пара њена и дух њен, као да и душа из мене изиђе... онда видим само зло и несрећу... Па сад кажите „што јест истина?“... Свет овај, кад

га гледам голим оком — лаж је, сотонина приказа, а кроз ове наочари — истина!

— Ја им то говорим, а они се згледају, смешкају се и машу главом... А ја им кажем: Ви мислите, ја сам пијан... Можда сам и пијан, али, ако сам ја у истини, онда нека, нека сам пијан... А пијан сам не од ракије, већ од лепоте Божјег света коју гледам к'о у сну... Бога видим, људе, браћу, царство Божје на земљи.

— Друкчије сам несрећан, сâм... Бог је од мене далеко, људи још даље... свет пустиња, све ми је црно, преда мном је и около мене „мерзост запустјенија“...

Старац је више пута погледао у мене, тражећи потврду за своје мудровање, али ја му не рекох ништа. Хтео сам да се исцрпе, а видим јасно, нема му лека, и дође ми тешка мисао да он то не говори само за себе, него за многе. Он је само речити тумач за оне многе које треба лечити, али како? Како ишчупати отровни корен који се тако дубоко зариио у живот народни?

И, како сам ја упорно ћутао на његово мудровање, он се, очевидно озловољен, одмахнувши руком окрену и оде улицом, трудећи се да иде право и трзајући се на сваком кораку.

Прошло је отприлике три месеца иза нашега састанка, кад ми једног дана дође у кућу, гологлав, а био је хладан фебруарски дан; дошао да ми јави, умро му је син. Стегло га, каже, нешто у прсима, и за три дана.

— Па, хвала Богу, заусти затим, а сав заудару на ракију. Хтео је нешто да каже, али, ваљда се сетио оног нашег састанка, само одмахну руком и, потпуно миран, изађе из куће.

Отишао сам сутрадан да му опојем самртника Лелек на све стране: мати, жена, жене из комшилука — све то нариче и запева. Млад човек, тек ако му је било нешто преко тридесет. Али Стоја ништа. Пре него што ћу започети молитву за упокојење,

све се умири и наста тихо јецање, али чујем у близини Стоју како полугласно говори: „Блажен пут воњже идеши днес душе... идјеже њест...“ Потпуно миран, спокојан, и као преображен. „Земља јеси и у земљу отидеши“, завршује Стоја моју молитву; дуби, и из очију му капље..., не знаш јесу ли сузе или ракија.

НОВАЦ ДУШОГУБАЦ.

Излазећи из гробља после једног погребa, прс-
ћох покрај гроба свога старогa шефа и пароха, це-
ливах му крст и сетих се однекуд речи које ми је
говорио једне вечери кад смо седели на клупи пред
његовом кућом.

— Ми старци смо многоглагољиви, ваљда зато
што ће нам се ускоро уста запушити земљом, па
осећамо потребу да још кажемо понешто од чега ће
неко можда имати користи... Ми се налазимо уочи
смрти, ми смо на белом хлебу кад истину треба го-
ворити безобзирно, казати све, јавно се исповедити:
наш глас је повик на узбуну, труба страшногa
суда...

Старац се часком замисли па онда настави:

— Синко, чувај савест!... Она, савест, је глас
Бога у човеку, — рекао је мудрац... Видиш, ту
истину сам ја проверио својим искуством...

И опет ти кажем: чувај савест!...

Шта би радио морепловац кад би му се компас
покварио а налази се на мору у бури и помрчини?...

Савест је, синко, врло осетљив инструмент, се-
исмографска игла која се узнемири, устрепти и од
најслабијег и најудаљенијег потреса земље... Ако
се апарат поквари па не реагира на потресе, то не
значи да потреса нема... Ако ти савест изгуби пр-
вобитну осетљивост па остаје непомична на поре-
мећаје моралних закона, то не значи да злих после-
дица неће бити и нема, оне ће доћи а да ти и не
знаш откуд су дошле... Да... закони су морални,
вечни, увек активни... они, после поремећаја, без-

условно траже и налазе своју првобитну равноте-
жу... мир свој...

Чувај се среброљубља!... (Старац поћута мало
па одмахну руком).

Уосталом, синко, све што ти ја говорим и при-
чам овде, није ништа ни ново ни дубокомислено,
него старо колико свет и људска свест одискони,
од првог пробуђења њеног. Ново би у том било то
шта ја доживљујем нешто што је дотле за мене
имало само значење теоријско, казано као апстракт-
на формула, празна реч, реторика... Друго је ре-
ћи: има Бога, зато што то и други кажу, а друго:
ја сам Бога видео, Бог је моје искуство, доживео
сам га у својој души... то је за тебе и за свакогa
појединца важно... лични доживљај.

Чуј сад нешто...

Десило се да се на нашем старом гробљу нашле
неке растурене људске кости. Кад се ствар испита-
ла, нашло се да су кости пси разнели из једне ста-
ре костурнице за коју се данас не зна чија је била...
Гроб је био занемарен, на гробници је зјапила ве-
лика рупа, пси су улазили и кости вадили...

Ти знаш наша сеоска гробља... Запуштена су,
обрасла коровом, травом... ветар се постара да их
засеје пољским цвећем: турчинком, лепим чове-
ком... где где ћеш видети и дивљу ружу, трандафил
итд. Тужна су наша сеоска гробља... да... па
ипак мени тако једно гробље боље одговара хри-
шћанском схватању да је „дух све, тело ништа“; ви-
ше изазива осећање таштине земногa живота, про-
лазности, него оне господске некрополе са луксуз-
ним споменицима, тешким гранитним плочама ко-
јима би смрт требала да буде маскирана, улепша-
на... То су „окречени гробови“ који би својим ле-
пим изгледом хтели да сакрију ругобу, нечистоту
и ништавило своје садржине... Да, да... сеоска
гробља су филозофска гробља, она знају шта је
истина, а варошка се гробља заносе химерама, илу-
зијама...

Ипак, наравно, оно с људским костима није се морало десити... Еле ствар буде пријављена среској власти, оданде дође наредба да се кости покупе и костурница да се затрпа.

Једнога летњег дана, у јеку жетве, буде то и учињено, под мојим надзором.

После свршена посла враћао сам се лагано с гробља, по великој припеци, ма да беше тек девети час изјутра; омара, ни откуд поветарца, савршена тишина, у којој се чује како земља зре и осећаш мирис њене зрелости.

Ишао сам около села, око крајњих кућа, поред сеоских „јама“ обраслих кукутом и аптом, које силно мирисаху као да су своју горку душу испуштале под притиском убиственог сунца.

Уђох у село једном споредном малом улицом. Испред једне куће, у хладу великог дуда, на деблу огуљеном и углачаном од седења, седи старац Сима Ваљушак.

За време жетве село опусти. По улицама ћеш видети по које дете, бабу или којег старца као овај чича Сима.

Јавим се старцу, седнем да се одморим, питам га за здравље. Он се узврпољи, збуњен, изненађен, сматрајући очигледно за велику срећу и част што сам сео на његову клупу.

Поче да муца како није здрав, стар је, време је да умре. Али све то он говори као да се стиди што говори о нечем што и није важно, него нешто споредно, обично, на дневном реду... Божја воља.

Друго нешто њега мучи а не зна како да ми каже...

— Као да вас је Бог послао... Хтео сам доћи у цркву великог поста да се причестим, али ми је тешко, не могу да стојим.

— Па што ме ниси звао кући? Ја бих дошао... Ако желиш, ја ћу, ето, одмах доћи...

Он ћуташе, гледајући ме својим мутним, сузним очима, доња му усна дрхташе као да се борио

да ли да ми каже нешто, а то би ваљда било оно што је најважније, или не.

— Ја, знате, имам једну сребрну форинту, нову, коју већ одавна чувам за вас... ал' не знам хоће л' бити доста, па вас зато не зовем...

— Ама, човече, немаш ништа да платиш... ништа... разумеш ли? рекох му, увређен, згранут на његову простоту и наивност.

— Како ништа? уплаши се он.

— За ту ствар новац се не сме узети.

— Како не сме?

— Тако... не сме.

Старац заћута силно збуњен.

— Ја годинама чувам за вас ту сребрну форинту, а ви сад...

— Остави то, остави то! — прекидох га — негс кад ти буде потреба, ти ме само зови, поручи...

— А ја све мислим да је мало... а одавна сам хтео да вас зовем...

— Опет он!... Ама човече, освести се: било мало или много — још је горе, ако је више — ја новац не смем примити... Крв се Христова не продаје... Јуда проклети продао је његову крв, а зар ми смомо Господа продавати?

По уплашеним, збуњеним старчевим очима мени би уједанпут јасно да старац ништа не разуме што му говорим, па се почех љутити на себе, стидети се што сам због своје наглости и невештине старца не само увредио него и изазвао код њега неки неодређени страх да ће чак он бити крив што ми је нудио новац, да ме преласти, саблазни искушењем, и да ће посредно он бити одговоран за продату крв Христову.

У том тренутку, би ми га жао. Старац је сасвим смућен, ожалашћен; помрсио сам му све појмове. Нисам водио рачуна о његовим схватањима, која би прво требало изменити (мали посао!)... старца преваспитати... Причешће неће имати дејства, ако се не плати, мисли он... Па онда, за њега је вели-

ка увреда, жалост, горко разочарање што новац нећу да примим, кад он тај новац, ту сребрну форинту годинама чува, држи тамо негде завијену у чист, нов без што мирише на сув босиљак и чубар: тај комад беза откала му је његова покојна баба за покров кад умре.

Дâ... ту форинту зарадио је он као свирац кад је пратио некакву господу па му један од њих бацио у рог сребрну форинту, а он је, одмах, онако лепу, белу, нову као да је онда из ковнице изашла, наменио мени кад га будем причешћивао, --- а ја сад нећу да примим!...

То је увреда... не, не увреда — просте и добре душе не знају шта је увреда — него је то била тиха, резигнована жалост због обманутих нада...

Његов став, сав његов изглед изражавао је ту жалост... Јадни чича Сима!... Остарео је, онемоћао, лице му потамнело, дошло сиво као камен с оним његовим храпотинама од богиња... чека последње часове, чека мене... последњу радост... и сад уједанпут...

Али шта да радим, шта да радим?! Изрична забрана, која се, додуше, може изиграти као што и бива... а што је главно — моје скрупуле, савест која се није могла заваравати софизмима, никаквим компромисима...

Јадни старац... Знам га из детињства. Био је то добар, весео човек, ваљан свирац... свирао је и код нас кад је какво весеље, а ми, деца добијемо од старијих крајцаре, „бугере“, па му све то бацамо, трпамо у рог, а он одмах већма надима образе и дува, дува...

Гајде, кажу, нису музика... Ти весели, наивни, дречећи, гласови из караба што играју, скакућу, ђипају на дебелом, равном непомичном басу прдаљке што бруји као зујање великог роја пчела — музика су, прва музика нашега детињства, нас, рођених на селу, а све што може да нас опомене на детињство — драго је.

Гајде нису музика... Али ни они прости, скромни непретенциозни мириси босиљка, чубра, божјег дрвца, мајкине душице, и других трава и биља нису бог-зна-какви мириси, али изазивају извесне асоцијације, душевно расположење, меланхолију, успомене на детињство, прошлост... За мене је такав мирис лепши, садржајнији, значајнији него и најлепши (апсолутно узевши) мирис каквог непознатог егзотичног цвета који ће у мени пробудити највише радозналост, и дати ми чулно задовољство и — ништа више! Отуд је пољско цвеће лепше и милије него и најлепше цвеће однеговано у стакленој башти... отуда, мени, ни глас гавранов није ружан... он ме опомиње на тиха, сунчана поља у јесен, на узоране њиве, и тако даље и тако даље... Ништа, синко, није само по себи ни лепо ни ружно... све је релативно...

Еле, као што рекох, био је тај старац некад, у своје време, добар свирац, најбољи у целој околини, уметник на гајдама, ако се може рећи... Дувао је он, надимао оно јагње — издувао је и душу у њега. И никад није хтео примити ону новину да меховима којима се распирује ватра надувава своје гајде, уверен ваљда да у таквој свирци не би било душе и осећања... Него, престао је већ давно да свира... Изишле су гајде из моде, потиснуле их тамбуре и хармоника, чак и у сватовима... Ретко, врло ретко их чујем, али кад их чујем — гракне ми срце још и сад...

Да, да..., све је то тако, али настаје опет оно мучно питање: како да у таквој прилици примим новац... како?... Новац, новац!... Новац-душогубац... то је народно искуство... Новац је средство за навођење и грех... у служби ђаволовој. „Не можете служити Богу и Мамону“... новцу и ђаволу... Та сâм Господ забрањује ученицима да га носе уза се... просјачким редовима на Западу не само да није дозвољено да га имају него ни да га се дотичу... Наш народ кад хоће да одагна ђавола

баци му крајцару... Да... новац је саблазнио Јуду и навео га на издајство... Ја се, ево да ти кажем, снебивам, стидим се да примим и своју плату, оно што ми припада по закону (ох, људски закони!); све ми се чини, кад што примим, да сам учинио грех. И ја се журим, бежим, и све мислим да ће неко, као за крадљивцем, викнути за мном да новац вратим... То савест моја у мени шапуће да за верске услуге, за духовну службу не могу и не смем примати материјалну награду... Ох, кад бих могао, као Павле апостол, не примати никакву помоћ од верних, него физичким трудом зарађивати хлеб свој!... А могли бисмо, времена имамо доста и сувише!

Да... али не мисли тако грешни старац овај. Па онда новац, по њему, има и сам по себи, независно од своје материјалне вредности, још и другу цену... Новац има и магичну моћ, он је мистерија: њим се дарује чедо у колевци, њим се испраћа самртник у раку, новцем се дарива светац у кивоту, њега вешају о икону Богомајке, новац се меће у чесницу... то је новац којим се нико не може користити већ се чува као светиња кроз нараштаје.

Шта да радим сад?... Он друкчије верује — ја друкчије. Наше вере, осећања наша дошла су у сукоб, који би после требало некако решити...

Тешио сам старца и умиривао, давао му помало наде... па се онда растадох с њим.

Нисам дуго чекао, кад ме једног дана позваше да га причестим.

Старац није више седео испред куће него је лежао на последњем часу у свом кревету, узет, непомичан али при свести.

Кад ме виде, он учини један безуспешни покрет да се дигне... једна му се суза скотрља низ јагодице на јастук.

Код њега беху две бабе из комшилука и један старац. Рекох им да се уклоне. Кад остасмо сами, исповедих га и причестих... Он ме ухвати за руку.

пољуби је и не пушташе је него ми је поче привлачити ближе јастуку... Шта он то сад ради, мислио сам, шта хоће?

— Ту... ту... ту... — муцао је старац искљачивши очи као у великом страху — ту... ту... узми... неће нико видети...

Ја га нисам разумео... Помислих да бунца... моја рука коју ми је очајнички чврсто држао, клону... он ми је с муком подвуче под јастук и ја опипах некакав тврд, округао предмет у некаквој кесици... Раздрешим кесу — сребрна форинта!... Ох!... Сад не могу одбити, морам је примити.

— Хоћу, хоћу — рекох му тронутим гласом, грцајући од узбуђења — умири се чича Симо... узећу и... хвала!

— Тако... тако... — осмехну се он благодарним, радосним, болним осмехом, пратећи ме сузним очима кад пођох к вратима да изађем из собе...

— Збогом, чича Симо... уздај се у Бога! — рекох му с врата.

— Божја воља — одговори он... биће добро...

Ал' шта да ја сад радим с том несрећном форинтом?... Зар да она буде цена крви праведне?... Куда да је денем, како и на који начин да је се отресем?... Ја знам да бих старцу загорчао последње часове, да му нисам дао наде да ћу новац примити... Ја знам да причест не би имала дејства, да би је он примио с огорчењем, ожалошћена срца, да нисам примио тај његов дар који је он мени, баш мени давно, давно наменио, рачунајући унапред да ће учинити велику радост и мени и себи кад ми га преда, и неизмерно се радовао томе тренутку...

Ја сам, дакле, новац примио, мислио сам онда, али ја га не могу и нећу ни на шта употребити: не могу га дати ни просјаку, ником га не могу дати да се њиме користи, јер је цена крви Господње; он, тај новац је вољом старчевом намењен мени, лично

мени, па га ја сад не могу ником наметнути и на другог натоварити одговорност за злочин који сам учинио ја...

Старца сам после недељу дана сахранио. Сахрањен је и опремљен о општинском трошку: сандук од нерендеисаних дасака, грубо отесан крст од багрена; у кола која су га носила, упрегнут један коњ... ништа што би штрчало, одударало, било у противности са сиромаштвом у ком је старац живео и умро. Испратише га две задушне бабе и старац комшија — нико више. Јер где је стрвина тамо се и орлови купе... А овде није било даће...

Ти би да знаш, а и ја хоћу да знаш шта је било с форинтом... Шапнућу ти на уво, да други не чује и не смеје ми се — она је још код мене, а желим — друго решење за одтерећење савести ни сам нашао: желим да је са собом и у гроб понесем.... То теби, синко, остављам да извршиш, да нико не види и не зна, кад ме, по пропису, будете опремали на блажени пут...

Али, гле, ни то решење није у стању да потпуно умири моју савест... Ја сам мистик, то видиш, па ти неће бити чудно кад ти кажем како се бојим да та форинта кад би је положио за темељ каквом фонду на добровољне цеље који би кроз стотине година нарастао на милионе, не би била благословена... Из проклетог семена проклето је и дрво и плод, и трнули би зуби онима који би кушали од њега... Но тога фонда свакако неће бити, јер ће семе његово бити закопано са мном... Али ево ти последња моја жеља: закопајте ме што дубље, да с временом какав плуг не изоре тај новац па да га некакав учен радозналац или неки музеј не узме да обогати своју нумизматичку збирку, јер ми се чини да би моја форинта прекинула своје дубоко вековно ћутање и одала моју тајну, грех мој... Колико би страшних, болних, трагичних историја знале испричати те збирке старог новца кад би чудом неким проговориле, кад би свака пара и монета по-

чела да прича своју биографију од ковнице до свога гроба, по урнама и ћуповима тамо испод земље!...

Можда је претерано све ово што ти ја казујем, можда је мој страх без основа, али — савест, она је глас Бога у човеку — слушај је... и — чувај се среброљубља..."

МАЛИ БРАТ.

Вечерњи сутон краткога новембарског дана ушуњао се неопажено кроз пенџер и заклонио нам карте, те морадосмо прекинути партију фирцига, којим смо понекад кратили дуго време...

— Доста... не видим! — рече мој стари шеф зевајући, баци карте, одби се од стола, лагано устаде, протеже се да исправи старачка леђа, па се добродушно насмеја:

— Мој стари, покојни владика, ком сам некад као његов секретар и партнер кратио време овим истим фирцигом, с одушевљењем је говорио, како је то блажена игра, јер ту човек не мора ништа да мисли...

И старац се опет насмеја, учини неколико великих корака по соби, да опружи ноге и, показујући руком на некакву људску лубању, коју је имао и држао стално на једној поличници испод велике иконе, над којом је висило кандило, застаде, мало се замисли, па, као да се уједанпут нечега сетио, рече:

— Шта велиш, синовче, има ли и може ли бити какве везе између васкресења из мртвих и фирцига?

— Како то мислите? — рекох крајње изненађен — ви се шалите?...

Старац се осмехну:

— Не, не шалим се... Него, дед реци ми прво, верујеш ли ти у васкресење из мртвих у телу? — запита он загледавши се некуда у једну тачку.

— То би питање додуше било неумесно за нас — настави он — кад је црква давно и давно утвр-

дила догму о том, у коју се мора веровати несумњиво, без дискусије... Да, веровати, кад друго не остаје... *Credo quia absurdum*. Хм!... Требало би можда изменити ту формулу па рећи:.... *quia absurdus sum*. као што се неко нашао... Само што то није шала...

Дакле, питам те, да ли верујеш, на пример, да ћемо нас двојица тамо, после стотине хиљада, милион, икс милиона година, на глас трубе архангелове, устати из својих гробова овакви исти, тако *mit Haar und Haut* скочити, отрести се од земље — „отреси се од земљице, као соко од росице...“ — а? како се оно каже у народној тужбалици за мртвима? — еле, скочити, отрести се од прашине, па као да није ништа било, пожурити се овамо, да наставимо прекинуту партију фирцига?

— Не, није ово шала... Није мени, синко, ни на крај памети да збијам шалу с оваквим стварима, као што се није шалила ни схоластичка филозофија, кад је као послушна *apcilla* своје премудре *Theologiae* с трагичном збиљом, у зноју лица свога трудила се да реши разна суптилна питања у вези са васкресењем из мртвих, као на пример, да ли ће дебели као дебели, мршави као мршави, мушки као мушки, женске као женске, хоће ли људи наставити своје послове тамо, где су их прекинули и тако даље и тако даље.

— Оставимо ми та питања схоластици да их она решава, рећи ћеш ти, али да ће васкресење из мртвих бити онако како црква учи, то је несумњиво, јер Бог може све... Он је свемогућ...

— Да... одговарам ја... тако је... Па ипак ћеш дозволити, да посумњам мало у Божје свемогућство... Он може све што хоће, то је истина, али оно, све оно, што би људи хтели, не може нико, па ни Он, Господ Свемогући... Људи би наине хтели од Њега нелогичност, бесмислицу, а Он то не може!... Васкрс у телу?... Лептир изишао из чауре,

ослободио се, развезала му се крила, па сад да се враћа натраг у своју љуску, као роб, кога као што кажу, обузме понекад носталгија за робијашком ћелијом, у којој је заборавио на негдашњу слободу... А плакао је кад су га лишавали слободе, после плаче кад му је враћају... жали за оковима... Чудно!... Једна јудејска легенда даје тачан одговор на питање: зашто дете плаче кад се роди... Пре него што се дете роди, душа његова живи у рају, лети слободно куд хоће, а кад дође време да се учаури у тело и дете се роди, плаче за оном слободом и за изгубљеним рајским лепотама...

Васкрс у телу!... Четири хиљаде семестара полазимо ми Велику школу духа — студија је до душе мучна, да мучнија не може бити, — па се још нисмо могли отрести плотскога мудровања у том питању и уздићи се до духовнога схватања... Зар наш вечни Учитељ и Наставник не би могао, по праву свију учитеља, ухватити нас и продрмусати за ова наша необрезана ушеса, што, као рђави ђаци, нисмо били кадри да схватимо основну истину његове науке, да смо дух, да је дух све, „а тело ништа не помаже“.

„Рави, једна се жена седам пута удавала за живота, — о васкрсењу из мртвих којег ће мужа она бити жена, јер их је седам имала?“ — питају га садужеји... А ми га закупили: „Господе, како ћу ја васкрснути, да ли овако дебео, а ја овако мршав, а ја овако стар, а ја млад?“ Досађивали му садужеји, досађујемо му ми, само што смо ми гори од садужеја. Они су хтели да му се наругају и да га збуне, јер ти Епикурејци и дембели, што се товили на богатим јаслама јерусалимског храма, сами нису веровали ни у какво васкресење, а ми верујемо, али верујемо наопако, — е, па боља је никаква вера, него оваква накурада, монструм... „Варате се“ — одговара Он њима, а и нама — „неће се онда ни женити ни удавати, него ће људи бити као анђели на небу“... Духовна бића дакле!... Пунктум!...

Отпадају дакле сва она схоластичка мудровања, а с њима и проблем нашега фирцига у будућем животу... А што се мене лично тиче, кад би и било васкрса у телу, ја бих се усрдно молио Господу да мене изузетно остави на миру, јер ми је доста било тела, сит сам га!...

Мој шеф се засмеја неким чудним, грчевитим смехом, као да се уздржавао да не зајеца, па онда седе и загледа се у лубању, што се из полумрака са своје полице кезила на нас својом ужасном, зубатом гримасом...

— И овај овде умро је без сумње „в надежди воскресенија“, па чека... Бог зна од кад он већ чека... а ја само знам, да има близу педесет година, како је његова глава код мене...

Ти си ме једаред питао откуд ми она, како је доспела до мене...

Да, има то своју историју...

С почетка ме је обузимао самртни страх, да ће ми се носилац њен страшно осветити за дрскост што сам се усудио да му узмем главу и да ће то бити некаква нарочита освета, каква не постоји међу живима, каквом се само мртви могу да свете... Међутим горе казне за овај мој злочин није могло бити него тај мој страх... Колико сам пута у другим јесењим ноћима, кад ветар задрма прозоре или врата, у неартикулисаним гласовима његовим, слушао јаук: Главу моју дај!... Врати ми главу моју! Па онда брига, како ће та глава наћи своје тело о васкрсењу из мртвих, да ће се морати много патити, лутати, котрљати се преко брда и долина, и да ћу ја бити одговоран пред Судијом живих и мртвих, ако јој осујетим васкрс и, чак, да ћу за казну морати дати свој костур за туђу главу — и тако даље... стид ме је и да ти казујем какве све глупости није замишљала моја узнемирена савест и машта!...

Али кад ми се откри права истина нашега васкресења и кад ствар стоји онако, како ти малочас

рекох, ја се потпуно ослободих свакога страха... Та је лубања за мене сада давно већ само тemento и један стари, давнашњи спомен из младости...

И, кад бих и био зато крив, не бих крив био ја сам, него би други неко био прави, непосредан кривац... Да, али то већ спада у историју ове лубање, коју бих да ти казујем по реду, а ето не знам с ког краја да почнем... И, хоћу ли се сетити свију подробности?... Боже мој, како је то давно било и како време пролази!...

Споменуо сам ти канда једаред, да сам давно некад, још пре него што сам се „обукао“, био као неки искушеник у једном манастиру...

Била је онда у том манастиру, у планини, у једној дубодolini, некаква скромна, идилична школица, у којој се десетак дечака спремао за монахе и ја ти изненада био постављен, одмах после свршених наука, за наставника тој деци.

То је било, кажем ти, случајно, пуки случај је хтео да доспем у манастир, а ја — романтик — одмах уобразио да сам дошао по неком „призвању“. па ти одмах други дан по доласку саставих некакве буди бог с нама стихове, (а ко их у младости није писао!) на које наиђох пре некако међу својим старим хартијама:

„Таштина светских давно сит,
Презревши блага мирска,
Ја дођох, ево, под твој штит
Тишино манастирска...“

и тако даље у том смислу... Даље додуше нема ништа, само још неколико редака, које сам брижљиво прецртао, предрљао, да му утрем траг... Остало је недовршено — понесено, па упуштено... Али се већ и из овога што ти наведох види, да је то била једна мала, невина лаж, кокетерија сасвим младих људи: романтична поза тобоже разочараног човека, који је нашао да је све таштина и мука духа, — наивни покушај да сакријемо пред собом

и пред светом свој курјачји апетит баш за тим светским добрима и „таштинама“, којих смо, бајаги, сити!...

Казао сам ти да ме је случај бацио у манастир и, могу рећи, срећан случај, ма да тамо нисам нашао оно што сам очекивао: бледе, суморне људе, монахе, утонуле у контемплацију и дубоко ћутање, него напротив нешто што је потпуно разбило моје илузије, романтичне појмове које сам о манастирима стекао из књига, по романима и средњовековној традицији. Па ипак, није ми било на одмет ни оно што сам нашао: интересантну, мени сасвим непознату средину, нових утисака, па онда природа, планина, гора, која се није изменила ни модернизовала, већ остала она стара, исконска са својим пећинама, испосницама без испосника...

Што је главно, преда мном је било, као што видиш, преко педесет година живота, — могло се, дакле, на тај рачун, страћити и онако, у ништа, која годинца, као што би се од какве повеће гомиле новаца могло да одвоји нешто и на разоноду, па да се на гомили не позна...

И тако једнога јесењег дана спуштао сам се са својим лаким пртљагом с друма лагано у долину где се белио манастир... Ја сам силазио, а брда су око мене расла као да ће ме поклопити, док не доспех доле, на дно једне тишине, какве ја никад догле нисам чуо... Застао сам, стала су и брда, погледао сам унаоколо... брда гледаху равнодушно на мене пришелца. Она нису била висока, али су за мене, равничанина, врхови њихови били прави џинови: Арарат и Еверест према хумкама мога завичаја...

Дошао сам у манастир с актом и писмом од Његове Светости, — довољно, да ме архимандрит, старешина манастира, прими врло љубазно и да одмах стечем поверење код њега...

Беше то човек старији, али држећи, снажан, здрав. То његово здравље нарочито је упадало у

очи, и одмах се видело, да је он врло свестан тога здравља, да се поноси њиме, да је нарочито горд на њега... „Главна је, да је човек здрав“, говорили су његове очи и осмех његовог руменог, брадатог лица...

После сам опазио да он сву своју пажњу и старање усредсређује на неговање тога свога здравља. Он га је пазио, чувао, скупљао, чврсто га закивао и окивао у своје тело, као тврдица своје благо у ковчегу... Он га је гомилао и штедео иако није знао нашто ће му, јер га није ни на шта употребљавао... Тело своје није сувише умарао, него управо онолико, колико је било потребно опет ради здравља: упражњавао је собну гимнастику, понекад је чак и постио, опет ради здравља, често се мерио, па кад би вага показала пораст у тежини, неизмерно би се радовао, а кад би опазио какав мањак забринуо би се и био неутешан.

Трудио се и иначе да отклони све оно што би му могло нахудити здрављу: издао је наредбу да се при богослужењима пали што мање свећа, што мање или нимало тамјана у кадионици и т. д. Свеца у кивоту није целивао, него га само додиривао својим густим брковима и брадом, који су мирисали као какав бокор калопера, чега ли, на некакав љут сапун... Сва је кућа ударала на карбол, као болница.

Због свога здравља, чувао је он и здравље своје братије, добро их је хранио, имао изврсну кујну и вешту куварицу, његове „тафле“ биле су чувене надалеко...

И бојао се, бојао смрти... Кад улази у цркву, а он одвраћа поглед од записа на једној узиданој каменитој плочи над гробом некога манастирскога старешине, који је сахрањен крај црквенога зида: „Земље, зинувши прими созданих од тебе рукоју божијеју...“

— Земље, зинувши... Бррр... стресао би се и брзо улазио на врата у цркву...

Дознао сам после и то, да је он био патријархов љубимац и протеже. Били су, чујем, пре калуђерства, мирски свештеници, суседи по парохијама, добре комшије... После обудовише некако једно за другим, и један од њих, тадашњи патријарх, оде у манастир те се закалуђери и благодарећи својој импозантној појави, лепом понашању и јаким везама с некаквом великом господом, временом постане патријарх. Али он ни на тако високом положају не заборави свога некадашњег комшију, него га доведе прво к себи у двор, а после га постави за старешину оном манастиру. Много га је волео, нарочито што је могао да се с њим шали, да га пецка и даје му зврчке, које је овај примао понизно и с благодарношћу... Свако лето пошље му по неколико сиромашних, туберкулозних ђака на опоравак. А он је био уверен да му их шаље само зато, да га насекира, да га поплаши... И писао му писма и протестовао, љутио се, пребацивао му да хоће да му упропасти здравље... А патријарх се смејао на та писма, сузе му ударале од смеја...

Почео се међутим редован живот. Школа му није била на терету. Била је то једна лежерна, gemütlich школа: посла мало, доколице за шетње по брдима и за медитирање доста...

Питомци су били много на чистом ваздуху, на економији, у берби винограда, на раду у подруму и шљивицима, у шуми при обележавању дрва која ће се, по турнусу, обарати и продавати... при тим пословима излазило се у шуму на цео дан. Носио се провијант, неко би од калуђера понео и пушку те ловио свраке и веверице... Била је то школа више под ведрим небом или у шумском хладу, него у затвореном простору, — као нека перипатетичка школа.

Братија су били добри људи, своје дужности вршили су ревностно: богослужења се држала редовно, тачно по типиксу, економија се водила као што треба, рачуни су били у реду. Све је било ко-

ректно и исправно — и то је било доста. О свом неком вишем позиву, о монашким заветима, нико није мислио. У осталом то није нико ни тражио од њих. Постио није нико — обилан мрс није ником био зазоран. Додуше ту је било и тешко постити: подруми пуни вина и ракије, па онда много масти и мяса — то је требало трошити, дужност је била да се то потроши: јело се и пило доста, много, често и превише. И све то није било зазорно, нити их је ко због тога осуђивао — напротив, завидели су им. Живот, телесни живот, требало је афирмирати што јаче — без икаквих скрупула и кајања. Мамурлук и покварен стомак били су једина казна за овакав страшни мрс... Али иначе, уопште, било је у том њиховом животу нечега безазленог, наивног — били су невини као богови и животиње.

Па онда гости... Гости су често долазили из најближег места најчешће, па онда и издаље — никако не ради молитве и да целивају свеца у кивоту, него тако: архимандрит је био на гласу као човек дочекљив, гостољубив и трудио се својски да ту своју репутацију још боље утврди, па је дочекивао госте, а уз то није се морао бојати да ће, у то време, кад се била дигла повика на калуђере да траће на родно добро, народ имати разлога да им завиди. Кад, ето, они то „добро“ деле с народом...

И тако гости нису избивали: јело се и пило... Неко се нашалио да би дуж целога фронта од манастирске куће требало метнути дугачку таблу с натписом крупним словима: „Жаждај да грјадет ко мње и да пијет...!“

Тако прође година дана...

Сав тај и такав живот међутим у ком сам и сам ја узимао учешћа, све то поче да ме умара, да бива досадно, празно, бесмислено... Те гозбе, весеља, каткад праве оргије, — како се то, збиља, слаже с монашким идеалима, и какав васпитни утицај може имати на ову децу, којој сам ја требао да будем наставник?...

Већ сам смишљао да напустим манастир, кад друге године мога „искушеништва“, дубоко у јесен, упаде у манастир некакав младић, момчић, скоро дечко, у старој, повешталој монашкој раси, која очигледно није била скројена за њега, опасан кожним појасом, с камилавком не за његову главу, која би га, ваљда, поклопила целога да се није задржавала на великим, клопавим ушима; онако сићушан, увијен у расу, под камилавком — ни узми ни остави — попак.

Случајно наиђе прво на мене.

— Онисим, расодер, — промуца он те се стаде плашљиво обазирати десно, лево. — Имам писмо од Његове Светости за Пречешњејшег...

— Каква ли је ово зверка? — помислих, па га почех опет мерити и загледати. Мали, бледа лица, крупних смеђих очију, брадица, тек проклијала, као скоро посејана трава, ретка, спиритуална, управо толико браде, колико је природи било потребно да маркира мушки пол његов, са неколико чуперака косе, који су некако жалостиво штрчали испод камилавке остраг на потиљку — ето ти маска Онисима, расодера...

Појава једнога монаха била је толико необична код нас где монаха нема, да се збуних и сам.

Хтедох га упутити архимандриту, али после пођох с њим ја.

Кад сам отворио врата од архимандритове собе и пошао напред, расодер застаде на прагу, па се онда сави, опружи руке као да ће да скочи с трамбулина, простре се по земљи, удари челом о патос, па устаде.

Архимандрит скочи са своје столице и, гледајући с крајњим изненађењем, збуњено час у монаха, час у мене, зину.

Монах га целива у руку и пружи му писмо.

— Од Његове Светости...

Архимандрит погледа преко наочара опет упитно у њега, у мене, па онда седе, прочита писмо,

налакти се на једну руку, па се окрете прозору да сакрије лице. Рамена му се тресла од смеја...

— Добро, синко... Иди, па се јави у кујни... знам да си гладан.

Кад расодер изађе, архимандрит се поче смејати на глас.

— Гле, шта ми пише Његова Светост.

Узех да читам:

„... Шиљем ти овог дивијег свеца, послан је с препоруком от западнија страни, па гледај да га лепо примиш, да научи што тамо у тој школи, а могли би и ви што од њега научити. Немојте да ме пред њим срамотите, престаните терати кера, да не саблазните овога малог својим поведенијем, јер би онда боље било да и ти заједно с твојом братијом обесите воденично комење о врат, па да потонете у пучину морску — да вас је анатема!“...

Насмејох се на ово писмо и ја из учтивости, али осетих дубоко задовољство што дође овај новајлија, да унесе, можда, неки смисао у ову бесмислицу, да изазове „неред“, преврат...

Мали је монах био испосник, аскет, постио је строго, молио се, капао над житијама светих и својим кротким држањем, понизношћу, послушношћу угоднио је и архимандриту и братији — али не за дуго. Сувише је он одударао својим животом од живота њихова... Пост? Молитва? Житија светих? Данас? Мали је монах био за њих жив анахронизам, утвара, која је залутала од некуд из прошлости у овај манастир, из дивљих балканских гора и њених пећина — испосница. Шта ће он овде?...

Па ипак, његова благост и понизност биле су особине, којима се није могло лако одолети; њима, тим својим особинама, обезоружавао је он свакога тако, да нико није могао наћи разлога да га осуди или да му у очи покаже своје негодовање... Појава малог расодера изазивала је у почетку само радозналост, а после снисходљиве и помало презриве осмехе, понекад неслане примедбе све у нади, да

ће најзад и он куд сви Турци... Али мали монах остаде непоколебљив, упорно на својој трновитој стази не гледајући ни десно ни лево.

А ја га управо заволах. Било је нечега дирљивог у тој његовој искреној тежњи ка аскетском идеалу, много симпатичнога, доброга, дубокога, много поезије, мистике... Он би — мислио сам — могао бити у овој школи наставник „постническаго житија“, да је тај предмет и та катедра била предвиђена у наставном програму... Али може он то да буде и биће и без катедре, просто својим искуством, тиме, што ће га они моћи увек видети, бити им углед... укор... камен за спотицање... Он ће просто светлити и обасјавати оне, који не буду заклањали очи пред његовом светлошћу, него хоће и могу да је приме...

Али је помрчина била тако дебела, да сам се ја покајао и за његов жижак да се не угаси, а камоли да још и туђ запали...

Несрећни мали брат је претпостављао да ће поред осталог, рад чега је дошао, и овде наћи пре свега пост и тишину, али, као за иронију, баш онога дана, кад је он бануо у манастир, није нашао ништа од тога: клало се неких десетак великих, дебелих свиња, те је сва кућа, ходници и црква чак, мирисала на свињску маст, која се топила у неколико огромних бакрача тамо у кујни и напољу, ван кујне, а сва братија, са мантијама заденутим у цепове, сви ђаци и послуга били заузети, ужурбани око тога посла, секли сланину и сало за топљење масти, сецкали месо, правили кобасице, дугачке, бескрајне кобасице, дуже него уже од звона (боље да буде више кобасица него дана, а не обратно — рекао је пола у шали г. архимандрит).

Расодер је гледао сав збуњен, запрепашћен огромним гомилама меса, које он није никад видео у својој сиромашној пустињи. Погледао би упитно у мене: треба ли и он да што помаже ту, његов став изражавао је готовост, да одмах засуче рукаве и да

се лати посла чим му се каже, и да је њему потпуно свеједно какав је то посао. Али га нико није звао. Ђаци се подмигивали, шаптали и уздржаним осмесима правили примедбе на његов рачун.

За трпезом је тога дана био „свињски“ ручак... Расодер је за налоњем читао житија и читао добро, течно, малко монотонно, као зујалица мува, и кроз нос.

Архимандрит га није присиљавао да мрси, али му је ипак препоручивао да једе, да се мало порани, јер му је расодер, онако мршав, блед с провидним ушима изгледао сумњив... болестан... Међутим је мали монах био можда здравији него сви они онако црвени, округли, пуначки, весели, готови увек на смех и шалу и сваки несташлук...

За вечером беше и гостију из најближега места...

Сутрадан позвах расодера у шетњу. Одмах се показало, да сам у њему нашао друга који је волео шетњу као и ја... Лутали смо по шуми, пели се на брег, силазили у долине, гудуре...

Новембар беше леп те године. Лишће је на дрвећу давно увенуло, пожутело, поцрвенело, газили смо по гомилама опалог лишћа са металним звуком сувога злата, али мраза још није било, па се у шуми задржало још много лишћа по дрвећу, шума се блистала у свима бојама и нијансама и засењавала очи разнобојним шаренилом — шума је у то доба лепша него у пролеће са својом зеленом монохромном.

Временом сам се сасвим зближио с монахом. Његова је ћелија била до моје. Често смо посећивали једно друго, али најчешће смо бивали заједно при шетњама по шумама, нарочито онда кад бисмо осетили потребу за самоћом и тишином. Кад би претила каква опасност од гостију, те би у манастиру настала журба и свагдашњи ред био поремећен, нас би спасавала гора.

Али се дешавало да се није увек могло побећи

ни у шуму. При ружном времену на пример. Онда нам је остајало у самом манастиру једно скровито место, један угао, одељење где је била књижница и ризница.

Онамо смо се повлачили често и иначе. Кључ је био у мене.

Остајали смо тамо сатима. Привлачила нас онамо апсолутна тишина, старина, мистерије прошлости.

Тамо смо разгледали реликвије, вадиле из неких великих кутија старе одежде: један диван фелон од тешке свиле или броката, везен сребрном и златном жицом, а везле су га, по предању, принцезе или властелинке.

Расодер, а с њим и ја, ма да сам те ствари видео толико пута, сав занесен, очаран гледао је, осматрао те материјалне остатке давне прошлости, бојажљиво, с побожним респектом омиловао свилу, пипао вез и био сав срећан, што је осетио да прошлост није сан и химера, коју је измислила и фиксирала историја, него нешто реално, конкретно, опипљиво. Кад би се сагнули да боље видимо, нас је опијао мирис измирне који се задржао у ткиву са давно прохујалих литургија, саблажњив, дискретни парфем финих прстију оних дивних властелинки, које су, везући побожно, шапутале псалме...

Замишљали смо да је тај фелон облачио какав владика, а можда и сам патријарх при крунисању Душана цара... И, каква је то морала бити људина, која је могла понети ту тешку одеждо!... Па онда једно огромно јеванђеље, велико као сто, у ком су слова крупна као цепанице, и која, због величине, ниси могао разазнавати изблиза... Каква је снага морала бити у онога ђакона, који га износио о малом входу и дизао га у вис улазећи с њим на царске двери у олтар!

Под тешким сводовима ових ћелија све је мирисало на прошлост. И прозори су, као какве ве-

лике сањалачке очи с чежњом гледали некуд у прошлост, у тамну, густу шуму, у којој су ћутале старе бајке и легенде.

Тај угао, у ком је као у каквој костурници ћутала старина, сакривена, заборављена, завејана годинама и столећима, као да је негде испод земље чекао каквог археолога да га случајно наиђе и открије.

Него није се ником допадало то наше завлачење тамо и бављење дуго, у заборав. — Шта толико цуњају онде, преврћу оне фолијанте, што смрде на мишевину, бућу, плесан и стари восак!

Сви су већ уопште с неповерењем, па после и са негодовањем гледали на нашу дружбу. Архимандрит је гунђао што му све мање одлазим, па ми је једаред иронично приметио да ваљда не мислим и ја да се посветим.

Ја сам се насмејао на ту његову примедбу, јер сам доста био далеко од тога да постанем светац и мрсио сам, грешник, као и они, тако да и сад још осећам последице тога мрса. Али су моје симпатије биле уз малог монаха, који се хранио маном небеском као цврчак росом... Ништа то не мари што он пости, он пости за све нас, његов пост нека буде разлог за опстанак нашем манастиру, нека буде и један светац међу нама...

Али те моје разлоге није нико примао.

— Кажите ви мени, што тај расодер не једе?... — рекао ми је једном архимандрит љутито. — Та зар га не видите како изгледа? Он ће да цркне, ако не буде јео... а болестан је.

— Па једе он... није да не једе...

— Пресан купус и мачкурепу!...

Уверавао сам архимандрита, да мали монах није болестан и да не изгледа горе него пре, да му пост прија, али он се најзад и не може присиљавати да мрси, кад се заветовао да ће постити.

— Заветовао!... Заветовали смо се и ми, па опет... та ваљда смо и ми људи!... Него кажите

ви њему да он једе... код мене се мора јести... Он ће да поквари и друге ђаке... не може то тако...

А јадни расодер, кад је видео да негодују, да му се чак и ругају и с њим праве рђаве вице, био је још понизнији, плашљивији као да је што крив, клањао се свима, на све стране, као да се извињава, моли за опроштење.

Ја сам га тешио и храбрио, а он ме гледао својим великим зачућеним очима не разумевајући шта имам ја ту да га тешим, кад се он ни мало не срди ни на братију ни на другове кад би га задиркивали, већ им праштао... Него се они срдиле на њега, због тога ваљда што он није могао да се срди на њих...

Тако прође та јесен. А кад наступи зима, снегови завејаше долине, сметови затрпаше манастир и све путеве и стазе тако да му ни откуд не беше приступа, те не само да гости нису долазили, него ни пошту нисмо могли добијати сваки дан.

Са зимом насташе и празници, они безбројни празници кад се из цркве није избивало. Богослужења се вршила сва редом, појало се много и добро. Појао је и он, расодер, иако је био помало необрезана уха, појао неким смешним, крештећим гласом као млад сврачак, гласом који је одударао од целе његове аскетске, нежне, етеричне појаве.

Црква је била велика, пространа, јако влажна: влага је избијала нарочито с пролећа, сливала се у млазовима са зидова, избијала из камених плоча на патосу.

Онда се појављивале некакве ситне жабе и скакутале по цркви. Те је жабице калуђер, звани Шаренкапа, „крштавао“: узме кљеште, којима се метао жар у кадионицу, усија их, па јури жабице по цркви и чим коју стигне, опече је и говори: „печат дара Духа свјатаго“...

У пролеће почеше радови, економија. Радио је и расодер; њему су то пролеће дали да води надзор над оправљањем пута, који је био просечен у брду

и водио из манастира на друм. Пут је био тесан, па га је требало малко проширити и калдрмисати.

Расодер је посматрао на једном месту како радници раде, крешу обале тога пута, кад наједанпут на једном месту поче земља да се круни и осипа и да се помаљају неке људске кости, а затим почеше да испадају поједини делови костура и лубања.

Мали монах разрогачио очи, гледа сав узбуђен, па онда улучи прилику, кад га нико није видео, узме једну лепу, добро конзервирану главу и сакри је под расу.

На том је месту било по свој прилици неко старо гробље, које није нико упамтио.

Расодер брзо однесе лубању у своју ћелију, па је закључа у своје жуто сандуче, у ком је донео пртљаг кад је дошао, а после отрча да јави случај архимандриту.

Архимандрит нареди да се све кости покупе на гомилу и закопају у једну раку, и то да се уради одмах, да кости не куже ваздух и не шире какву заразу.

Његов је страх, наравно, био без разлога, али страх је — страх.

Старац се поплашио, узбунуио, дошао и он да види, али је гледао из пристојне даљине, запушивши нос и уста марамом.

— Боји се чича да га не зарази смрт, као да ће он остати за семе — примети један старији брат, који је једва чекао да се подсмехне архимандритову страху од болести и смрти.

— Иди, — шапну он једном млађем брату — сакри се тамо на брегу иза каквог жбуна па баци једну „ћупу“ или цогању овамо пред чичу, да видиш како ће да дрекне и отскочи...

Сви се уздржљиво насмејаше, али се нико не усуди да учини ту грозну шалу...

То вече закуца расодер на врата од моје ћелије и завири бојажљиво.

— Уђи унутра...

Расодер уђе држећи нешто испод своје расе.

— Гледајте!... шапну он сав светао и преображен од радости и показа ми лубању.

— А откуд ти то?...

Расодер ми исприча све... Давно је, вели, желео да има једну лубању, јер је увек мислио, да се без тога не може испаштати, нити се може и замислити један прави монах... Имали су то и други испосници као што је читао у житијама... Она, таква лубања треба да нас опомиње на смрт, на пролазност и таштину земног живота и да нас штити од многих искушења и саблазни.

— Само се чувај да је не види архимандрит, јер ће тешко бити теби!

— А зашто? — зачуди се он... Па зар он није монах?...

— Та да... монах... ал' он се боји болести и смрти...

— Боји се смрти? А што? — чуди се расодер.

— Тако... боји се... слаб је човек... па сад још да види и ту главу, помислиће да си му намерно унео смрт у кућу...

— Па не може се нико убојати смрти... она ће и тако доћи... А ја још мислим да ће ми завидети, па ће је узети од мене за себе...

— О, рабе Божији Онисиме! Ти си наиван и ништа не видиш и не разумеш... Али ти за сад још нећу много да говорим, само ти кажем да се чуваш...

— Држаћу је под иконом...

— Под иконом?! Нашао си где да је држиш!... Та ти знаш, да архимандрит хоће чешће да завирне у наше ћелије, па ће је видети...

— Добро... чуваћу се — рече он шапатом и изиђе.

Расодер се врати у своју ћелију, метну лубању на сто, па је поче загледати са свих страна. После је узе у руке, стане је обртати, пирити јој у очне дупље, у нос, прстима ишчисти земљу, лепо је

очисти, утре рукавом, па онда узе кандило испод иконе, нађе у свом сандучету чисту крпу, замочи је у зејтин и стаде да је помазује... Он ни сам није знао зашто је то чинио, али је однекуд мислио да тако ваља... И све је то чинио као да врши неки обред...

Била је већ ноћ, требало је лећи, али ме је ова ствар толико занимала, да се нисам могао уздржати да не вратим одмах ову ноћну посету расодеру.

Кад закуцах на врата, монах се трже, зграби лубању и тури под расу, али кад виде мене, а он одахну:

— Хо, а ја мислио Пречешћејши... ето сам се сав измастио од јелеја...

И он ми показа шта је урадио с лубањом.

Седох на неку стару фотељу, из које су штрчали поломљени федери.

Хтео сам да га нешто питам, али је ствар била толико деликатна, задирала дубоко у његов интимни психички живот, да сам се збунио премишљајући с које стране да му приђем.

— Кажи ми право, рабе Божији Онисиме, па шта ће теби та страшна глава људска?

— Није она нимало страшна — осмехну се монах па омилова теме од лубање — а ја сам вам казао на што ће ми: да ме опомене смрти...

— Да... ал' ти си, рабе Божији, спомињао и некаква искушења и саблазни, од којих те она може сачувати... Каква су то искушења и какве саблазни?...

Радосер се малко збуни...

— А зар је мало у свету искушења и саблазни?

— Да, али ти ниси у свету...

— Има тога и овде... у овој светој обитељи — одговори расодер понизив глас. — Мреже Нечастивога свуда су разапете... на сваком се кораку човек заплете у њих...

— Овде?... У манастиру?

— Да... овај живот овде... јело, пиће... жене...

— Жене?

— ...Што суботом долазе да им се исплати надница.

Расодер се загрцну, поцрвени до ушију, и ућута оборивши главу.

— Брате Онисиме, говори слободно... 'Ајде, реци како ће те лубања спасавати од тих напасти?

— Погледам на њу и сетим се смрти... Од првога ћу се сачувати кад помислим на наш телесни живот, на многострасну плот нашу, тело, којим, по Златоусту, готовимо гозбу црвима, кад се хранимо као за заклање...

— А... жене?...

— Можда је ово глава какве жене... Ко зна?... Где је ту женска красота?... Ето, ни трага!... Кад дође саблазан... погледам на ову лубању и — прође...

После овога разговора нисам могао дуго да заспим... Овај младић, мислио сам, има јаку машту, кад га и сам поглед на мртвачку главу може спасти од искушења сласти... Многи су имали тешку борбу и употребљавали разна средства да одоле непријатељу... Мортификација воље имала је своје хероје, своје љуте бојеве, тешке поразе и велике тријумфе... Пост и молитва, плач и сузе, одрицања и лишавања сваке врсте... „Сузним капљама угљевље страсти угасила јеси преподобна Параскево“... Преподобни Јован Дјевственик укопава се у земљу до појаса, а овај „худи и ником непотребни раб“ гледаће у ову лубању и то ће му зар бити доста, да му се растури магла страсти, кад му обузме разум, те да му се укаже сунце истине, суштина нашега телеснога бића!... Можда ће у грандиозној епопеји борбе човекова духа против тираније тела и овај скромни мали расодер уплести какву сјајну епизоду... Можда!... Јер овај манастир... ова пародија... где ће он да оствари свој

аскетски идеал?... И зашто је он управо и дошао овамо?... Овде ће до душе научити оно што му не треба, између осталог које су књиге Св. Писма каноничне, а које апокрифне — али оно што већ зна, а ми ниједан не знамо, може лако изгубити, заборавити, оно „једино на потребу“.

Те године, пред манастирску славу, настане у кући као и обично, немир, нервоза, журба, спремање да слава испадне што сјајније.

Те године, као ваљда никад до сад, навалише поред гостију, ради којих се и чиниле те припреме, многи болесници, лакши, тежи и врло тешки на носилима. Тоба се архимандрит највише бојао: болести, заразе...

Болесници прекрилише сву порту: лежали су као робље, седели по ходницима, иако је архимандрит гледао да их не пусти у ходнике. Али болесници нагрнуше, те су морали бити пуштени свуда где год је било празна места...

Многи су дошли још у очи славе, ноћили у цркви, отимали се сви да буду ближе свечевом кивоту или и под самим кивотом... Људи, жене, младићи, девојке, деца, туберкулозни, узети, хром, слепи, махнути, као у јерусалимској Витезди...

Бденије, уочи славе, држало се целу ноћ. Калуђери су народ исповедали за причест на сутрашњој литургији.

Расодер је ишао овамо, онамо, посматрас болеснике, узбуђен, блед... никад он ово није видео.

Сутрадан, на причешћу, расодер је помагао, утирао уста причесницима, а у трпезарији, о свечаном ручку, читао повишеним гласом свечево житије из неке нарочите књиге у црним корицама, где су описана свечева чудеса, која је учинио откад су му мошти у манастиру. Између осталог како је некакав бесан генерал дошао у манастир да види свеца у кивоту, па да би показао како он не верује ни у њега ни у његова чудеса, потегао сабљу и ударио по кивоту, засекао га, а после, кад је одла-

зио из манастира на својим четворопрежним каруцама, коњи му уједанпут побеснели, а генерал полудео, а кад су га после довели у манастир да му се код кивота чита молитва да оздрави, поврати му се разум, те он богато обдарио свеца и манастир, и прочита и прочита...

Расодер је читао с патосом и нагласцима о овом чуду, али га није нико слушао.

Ручак се отегао дуго... Није прошло без здравице и „многаја љета“... Многи од господа остали су и на вечери до дубоко у ноћ... Народ се пред вече разилазио. Тежи болесници остали су и ту ноћ, да преноће у цркви, у ходнику.

Један врло тежак болесник, младић, дете још, лежао је управо пред ћелијом расодеровом. Патио је од распрскавања крвних судова, јечао, болно пиштао својим танким, детињим гласом целу ноћ.

Расодеру се јако сажалило... Целе ноћи није склопио очију, већ би сваки час излазио, гледао у болесника, нагињао се над њега, говорио му, тешио га, махао главом, а кад би овај нарочито јако и жалостиво записао, он је ширио руке, очајно се обзирао као да би некога да призове у помоћ... „Па зар му баш нема помоћи?“ — питао је плачни израз његова лица. Али помоћи није било... Иако време није било хладно, расодер је помишљао да је можда болеснику хладно, па би износио из ћелије свој јастук, свој покривач, ћебе, па би бацао на њега да га покрије, утопли...

Кад би се болесник мало примирио и кад је изгледало да је заспао, расодер би се враћао у ћелију, крстио се пред иконом, под којом је стајала лубања на дрвеној поличници, на овој истој, на којој сад стоји код мене, а над њом кандило, па би онда прилегао на своју асуру, на којој је већ дуже времена спавао с каменом испод главе... Врата је оставио отшкринута...

На његову несрећу или срећу, ту ноћ, кад се разишли сви гости, изиђе архимандрит да учини

са мном инспекцију, да види је ли све у свом реду, јесу ли сви код куће и на броју, ђаци, братија.

— А шта је то?!... Како ти то и на чему лежиш? — узвикну он, кад виде монаха на асури — какве су то сад комендије?... А... а... откуд ти онај гад тамо — дрекну старац сав згранут кад виде лобању... Одмах да бациш то, или — марш напоље из манастира!... Доста је твога било!... Јавићу ја већ Његовој Светости какве шкандале ти правиш овде...

Старац се љутито окрете, па изиђе напоље. Пођох за њим, али се освртох за расодером... Он стајаше непомично, као укопан. Дадох му руком знак да ме причека док се не вратим.

Кад сам се после растанка с архимандритом вратио у расодерову ћелију да га мало охрабрим и умирим, затекох га у тренутку, кад се пео на широм отворен прозор!... Шта је то сад? Али док сам се ја збуњен, у крајњој недоумици питао, пита он то хоће, расодер скочи с прозора напоље!...

Потрчах за њим, нагох се на прозор, викнух га једанпут, двапут, али се нико не одазва, само један крик ћука из шуме...

Нестаде расодера као да је пропао у земљу, прогута га црна планинска ноћ као каква огромна провалија...

У први мах хтедох ударити у клепала, звонити на узбуну, алармирати братију и ђаке, али се предомислих: можда је он ту негде, па ће се вратити ипак, докле га мало прође страх... и ослушкивао сам, слуктио целу ноћ, хоћу ли чути какав шум од његове ћелије, али ништа...

Мали монах се није више вратио. Ту ноћ га нестаде из манастира за навек. Никад га више нисам ни видео, нити чуо за њега...

Данас, после толико година, од свега тога што ти овде испричах, остала ми је само бледа успомена

као повештале, магловите контуре једнога давно минулога сна.

Али онај приказ, кад се мали монах попео на прозор и скочио у ноћ, урезао ми се тако дубоко у памет, као да га сад гледам... Изгледао ми је онда као какав огроман слепи миш, који је залутао кроз отворен прозор на светлост те опет излетео у ноћ...

Његов нестанак из манастира оставио је, за мене бар, толику празнину, да ми се моје даље бављење тамо учинило бесмислено...

Наскоро после њега напустио сам манастир и ја, и понео ову лубању као спомен на малог монаха и она је, ето, и сад код мене.

И то ти је њена историја.

19713

САДРЖАЈ

	Страна
Црно маче	3
Литија	12
Даћа	18
Ах, Матилда!	31
Светац који не помаже	62
Мистерије	68
Rosa, rosae	76
Страх	86
Демон	95
Пророштво	102
Нечиста кућа	117
Други тенор	133
Дубок је корен	141
Новац душогубац	146
Мали брат	156

